

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів

Т. В. Новаченко

**АВТОРИТЕТ КЕРІВНИКА:
ЕВОЛЮЦІЯ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ**

Навчально-методичні матеріали

**Київ
2013**

УДК 35-027.21.(080.076)

Н72

*Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 206/8-14 від 7 листопада 2013 р.)*

А в т о р

Т. В. Новаченко, кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту освіти, маркетингу та економіки ЦППО УМО.

У к л а д а ч і :

Н. Б. Ларіна, кандидат педагогічних наук, перший заступник директора Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ;

Н. В. Ясько, головний спеціаліст відділу навчально-методичної роботи та інформаційно-аналітичного забезпечення Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ.

Р е ц е н з е н т и :

С. О. Телешун, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної аналітики і прогнозування;

М. М. Газізов, кандидат політичних наук, доцент кафедри парламентаризму та політичного менеджменту НАДУ.

Новаченко Т. В.

Н72 Авторитет керівника: еволюція та шляхи розвитку : навч.-метод. матеріали / Т. В. Новаченко ; уклад. : Н. Б. Ларіна, Н. В. Ясько. – К. : НАДУ, 2013. – 120 с.

Навчально-методичні матеріали підготовлено з урахуванням Комплексної програми професійного розвитку осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, які здійснюють навчання в Національній академії державного управління при Президентіві України.

Розраховано на осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади в системі підвищення кваліфікації, а також лідерів, керівників та всіх бажаючих, які прагнуть розвинути та актуалізувати лідерські якості та підвищити свій авторитет.

УДК 35-027.21.(080.076)

*Видано на замовлення Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ
при Президентіві України для осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву
“Нова еліта нації”.*

© Новаченко Т. В., 2013

© Національна академія

державного управління

при Президентіві України, 2013

З М І С Т

Розділ I. ВИТОКИ АВТОРИТЕТУ І ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ.....	4
1.1. Поняття “авторитет” в етимологічному, семантичному і філософському дискурсах	4
1.2. Співвідношення понять “легітимність влади” й “авторитет керівника”	9
1.3. Компаративізм дефініції “авторитет”	16
Розділ II. ЕВОЛЮЦІЯ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ І МАЙБУТНЄ	26
2.1. Авторитет керівника в політичній філософії античності.....	26
2.2. Тенденції розвитку авторитету керівника в епохи Модерну і Постмодерну	37
Розділ III. ФЕНОМЕН СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА В УКРАЇНІ	48
3.1. Становлення авторитету правителів Київської Русі	48
3.2. Архетипи й властивості авторитету державця часів Українського відродження й просвітництва.....	54
3.3. Генезис авторитету керівника в умовах українського Модерну та Постмодерну	60
Розділ IV. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	67
4.1. Імперативи і максими легітимності авторитету сучасного керівника	67
4.2. Наставництво – важливий чинник формування авторитету молодих керівних кадрів.....	76
Завдання для самостійної роботи слухачів	83
Глосарій	85
Список використаних джерел	88
Додатки	102

Розділ I

ВИТОКИ АВТОРИТЕТУ І ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ

1.1. Поняття “авторитет” в етимологічному, семантичному і філософському дискурсах

Етимологія слова “авторитет” виводиться від латинського “auctoritas”, нім. “Autoritet” та франц. “Autorite” – “влада, вплив, воля”, утворених від “auctor” – “творець, винахідник, захисник, радник”. Існують дві гіпотези стосовно первісного походження слова “auctor”. Перша – що воно було утворене від дієслова “augeo” – “збільшую, наділяю, сприяю, завдаю”; друга – що від грецького “сам”, “само”. Водночас поняття авторитет як влада (“володіти, правити, керувати”) й авторитет як воля походять від давньоіндійського “varah” – “бажання, вибір”, “авторитет” як вплив – “в-плив” (російською – “в-лияние”), тобто перенесення чогось, “лиття в інше”.

Авторитет визначають як загальновизнаний вплив, який чинять на переконання й поведінку людей певні особи, організації чи вчення завдяки притаманним або приписуваним їм властивостям чи заслугам або особа, що користується загальним визнанням, впливом [82, с. 44].

У Тлумачному словнику російської мови поняття “авторитет” трактується як у сенсі загальновизнаного значення впливу, загальної пошани, так і конкретного: “авторитет ученого”, “мати авторитет”, “завоювати авторитет”, “довіра авторитетам”, “втратити авторитет” [31]. В. Даль звертається спочатку до трактування поняття “автор” (лат. “auctor”) – “творець, винахідник, письменник”. Авторитет, зокрема, визначається як “думка або свідчення відомої людини у справі науки, що приймається сліпо, на віру, без перевірки і роздумів” [200]. Таке розуміння авторитету дозволяє говорити про пріоритетність особи і сили чи впливу особистої влади. “Auctor” – ім’я діяча, яке походить від “augto” й розуміється як “збільшувати, примножувати”, що викликає асоціації з матеріальною дією.

Авторитет особистості, яка в усіх формах діяльності бере на себе ініціативу й перетворює ідею, визначає С. І. Ожегов: “загальновизнане значення, вплив, загальна пошана; авторитет ученого; завоювати авторитет; втратити свій авторитет. Особа, що користується впливом, визнанням; великий авторитет у науці; вірити авторитетам” [139]. Отже, “auctoritas” – це акт творення або якість людини з високою посадою чи будь-яка ініціатива особистості, що сприяє досягненню поставленої мети.

У філософському розумінні поняття “авторитет” (від лат. “auctoritas”) – це влада або вплив, які можуть мати люди чи речі, яким не потрібно постійно підтверджувати це значення справами. Узвичаєно говорити про можливість мати моральний, політичний, релігійний авторитет тощо [137, с. 6]. Зазначене знаходить підтвердження у “Філософському енциклопедичному словнику”, де авторитет визначається знову ж таки, як форма влади. При цьому авторитет виражається у здатності особистості або групи осіб спрямовувати, не вдаючись до примусу, вчинки і думки іншої людини або групи людей [209, с. 12]. Існують

визначення, де поняття “авторитет” розглядають у двох значеннях – вузькому і широкому. У широкому розумінні це “загальновизнаний вплив особи або організації у різноманітних сферах суспільного життя, заснований на знаннях, моральних чеснотах, досвіді”; у вузькому – це одна з форм здійснення влади [183, с. 18]. Наведене визначення є подібним до того, що дається у “Енциклопедичному словнику”, виданому у 1890 р. Там поняття “авторитет” трактується в найширшому сенсі, а саме “як роль і влада, що базується на значущості або з нею поєднується”, й у вузькому – як “розумовий вплив, який викликає повагу, що формується завдяки чудовій і визнаній владі, яка є мудрою, компетентною і добродісною”. Характеризується тут і авторитет в науці – це “люди, популярність яких є дуже міцною і слугує запорукою істини і непохитності думки, яка була висловлена, а віра в авторитет засновується на довірі до думки або знань іншої особистості” [237, с. 126]. В “Енциклопедичному словнику “Гранат” авторитет трактується як “вплив або значення, що засновується на силі або моральній і розумовій перевазі” [238, с. 334]. Цей контекст розширюється визначенням, в якому авторитет охарактеризовано пошаною, достоїнством, соціальним впливом, яким користуються могутність, видатна мудрість, знання, добродісність. Авторитети в науках – це такі вчені, слава яких є міцною і виступає основою спеціальності, що “істина, яка ними проголошується, не потребує доказів” [135, с. 32].

Ще однією гранню, яка визначає поняття “авторитет”, є його близькість до категорій “влада” – сила, міць, вплив, однак не тотожність з ними.

У грецькій мові для визначення поняття “влада” застосовуються слова “kratos” – сила, влада, могутність, а також “archi” – початок, керівництво, уряд, влада, держава. У латинській мові для визначення поняття “влада” вживали такі слова, як “potestas”, “auctoritas”, “imperium”, що означає можливість, здібність, володіння силою задля здійснення будь-якої діяльності. У такому ж значенні поняття “влада” міцно увійшло у романо-германську групу мов, а саме: “power” (англ.) – влада, здібність, можливість, право, сила, енергія, міць; “macht” (нім.) – влада, сила, міць, могутність; “poder” (іспан.) – влада, вплив, авторитет, сила; “pouvoir” (фр.) – влада, властивість, вплив, сила; “domino” (іт.) – влада, сила, вплив.

Отже, етимологія поняття “влада” є багатозначною і має широкий спектр тлумачень. Так, в англійській мові виділяють до 20 смислових значень, наприклад: спосіб зробити щось або діяти; визначення здатності або властивості тіла або розуму; правління, вплив, авторитет, а також політичне або соціальне панування. При цьому англійське “power” і французьке “pouvoir” відтворюються від латинських слів “potestas” і “potential”, що визначаються як “здібність” і беруть свої початки від дієслова “potere” – “бути здатним зробити щось”. Для римлян “potestas” – можливість або здібність людини або речі впливати на іншу людину або річ. У давньогрецькій мові поняття “влада” мало два основних значення – “начало” і “суверенітет”. Тож, дієслово “владарювати” (archein) застосовується у двох значеннях, а саме як “правити” і “започатковувати” [268, с. 158].

У словнику з російської мови наводяться наступні визначення поняття “влада”: право управління державою, політичний провід, права і повноваження державних органів; органи державного правління, уряд, посадові особи, керівництво; право і можливість розпоряджатися, управляти ким-небудь або чим-небудь; могутність, панування, сила [181 с.183-184]. Згідно з “Етимологічним словником української мови” слово “влада” та похідні від нього “володар”, “владний” тощо є запозиченими з польської (“*wladza*”) або з чеської мов (“*vlada*” – влада, керівництво, уряд) [82, с. 409]. Таким чином, поняття “влада” в першу чергу співвідноситься з управлінням державою, що викликає асоціації з силою, повноваженнями, міццю.

Поняття політичного авторитету (від нім. “*Autoritat*” і лат. “*auctoritas*” – влада, вплив) визначається як необхідна, одна з найважливіших якостей суб’єкта політики, передусім політичного діяча, лідера, а також органу влади, закладу чи організації, що ефективно сприяє досягненню поставлених соціально-економічних і політичних цілей, а також вирішенню конкретних завдань. Політичний авторитет тієї або іншої особистості формується й закріплюється як освіченістю, вихованістю, інтелектом, компетентністю та культурою людини, так і рисами її характеру та властивостями її натури – ставленням до людей, розумінням їх запитів, потреб та інтересів, відповідальністю за їх долі, особистісною порядністю, зразковим способом життя, розкутістю поведінки, вчинками і діями, що характеризуються здоровим глуздом. Міцність та ефективність політичного авторитету залежать і від того, наскільки повно, глибоко і правильно усвідомлюють особи, наділені довірою людей, свою політичну, правову і громадянську відповідальність перед ними, чи є вони насправді прикладом порядності, чесного дотримання Конституції, законів, демократичних норм і моральних принципів. Авторитет підтримують, наріцують або розвінчують ЗМІ, навколишнє середовище й обстановка.

В енциклопедичному словнику з державного управління поняття “авторитет” не визначається, при цьому увага авторів зосереджується на трактуванні таких категорій, як “авторитаризм”, “авторитарне лідерство”, “авторитарний стиль керівництва” [79].

Таким чином, у визначенні поняття “авторитет” спостерігається його полісемантичність як сукупність лексико-семантичних варіантів, які в системі пов’язуються один з іншим як окремі словникові значення, а в мовленні виступають як їх конкретні реалізації. Тож, наявність різних сенсів і значень поняття “авторитет” зумовлює його цілісне наповнення.

З урахуванням полісемантичності значення слово “авторитет” визначається як соціальна категорія, що пов’язується з поняттям “влада” як з правом і здатністю управляти, впливати й давати розпорядження, а також з особою, яка володіє цими правом і здатністю. Тож, слово “влада” у значенні суб’єкта влади є тотожним поняттям “правитель”, “державна”, “посадова особа”, “бюрократія” тощо.

Однак співставлення понять “влада – вплив” та “авторитет – вплив” дозволили дійти наступних висновків. Поняття “вплив” є формою іменника, а “впливати” – формою дієслова, тоді як поняття “влада” – це лише іменник.

Оскільки дієслова означають дію, подію, поняття “влада” не вписується за своєю логікою у сенс поняття “вплив”. Крім того, етимологічно “влада” походить від лат. “potere” – “бути здатним”, а вплив – від лат. “influere” – “вливати”, тобто перебувати під впливом.

Очевидно, що за змістом цих понять стоять різні ідеї, чого не можна сказати про категорії “авторитет” і “вплив”. В інтерпретації поняття “вплив” інколи робиться акцент на загальному визнанні впливу, що співвідносить його з поняттям “авторитет”. Так, у “Філософській енциклопедії” “авторитет” – це поняття етики, що означає загальновизнаний вплив тієї чи іншої особи або організації у різноманітних сферах суспільного життя. Авторитет – це форма покори дії людей, засіб підтримання суспільної дисципліни, що історично змінюється [211, с. 21]. Схоже визначення дається в “Російському енциклопедичному словнику”. Так, у широкому сенсі авторитет – це загально визнаний вплив особистості або організації у різноманітних галузях суспільного життя, що заснований на знаннях, досвіді, а в вузькому сенсі – це одна із форм здійснення влади” [166, с. 17].

Як бачимо, у зазначених визначеннях увага зосереджується на впливі особистості або інституції у різноманітних сферах суспільного життя. Цікавим є визначення, наведене у Великій радянській енциклопедії, де говориться про те, що “авторитет” у широкому сенсі – загальновизнаний неформальний вплив тієї чи іншої особи або організації у різноманітних сферах суспільного життя (виховання, наука), заснований на знаннях, моральних чеснотах, досвіді (батьків, лікарів); у більш вузькому значенні – це одна з форм здійснення влади. Часто говорять про авторитет закону, якихось правил чи соціальних норм, що означає визнання їх необхідності більшістю людей, на яких розповсюджується їх вплив” [29, с. 167]. Вочевидь, у цій інтерпретації авторитету з’являється словосполучення “неформальний вплив” – те, що відбувається без установлених норм, тобто не зовнішньо, показово, а те, що можна визначити як внутрішнє, духовне.

Водночас авторитет – це встановлене у суспільстві чи державі політичне правління, засноване на одній або декількох можливих формах політичної легімітації; це спосіб або процес, за допомогою якого держава або політична система виправдовується [32, с. 15]. Легітимний авторитет, або політична легітимність визначається як форма політичного правління, за допомогою якого керівники успішно зберігають претензію на те, що вони управляють по праву, відповідно до закону, традиції або чогось подібного [33, с. 367–368]. Авторитет (від лат. “auctoritas” – повага, повноваження, положення, гідність, звання, авторство) – соціальні відносини, де перевага влади або перевага особистості, інституту, норми чи компетенції як особисте визнання перетворюється на вільне рішення або розуміння легітимності [251, с. 416–418]. У Православній енциклопедії поняття авторитет визначається в контексті питань віри. За своєю суттю воно є співзвучним з уже наведеними визначеннями. Так, авторитет (лат. “auctoritas” – влада, вплив) – це добровільне і безумовне прийняття документу або тексту з питань віри, а також суджень і способу життя особи, засноване на визнанні його моральних чеснот, духовного досвіду, святості.

Авторитет тієї або іншої особистості може визнаватися не лише в тій галузі, в якій він був спочатку завойований. Можливим є процес “іrrадіації авторитету”, тобто перенесення його на ті сфери життєдіяльності, де право цієї особи на авторитетний вплив не перевірялося. У тому ж випадку, коли індивід визнається авторитетним лише в одній із сфер життєдіяльності і не виступає таким в інших, у соціальній психології узвичаєно говорити про “специфікацію авторитету”. При цьому специфікація авторитету у реально функціонуючих малих групах найяскравіше проявляється в умовах багатопланової групової діяльності, тоді як іrrадіація авторитету – в умовах жорстко структурованої групової монодіяльності, що нерідко призводить до високої міри персоналізованості еліти у свідомості деперсоналізованої основної частини членів спільноти. Авторитет є одним з трьох чинників (разом з атракцією і владними повноваженнями), що характеризують “значущість іншого” [182].

Проведений аналіз інтерпретації категорії “авторитет” у різних галузях науки дозволяє окреслити наступні його грані:

- соціальну – вплив індивіда, заснований на положенні, посаді чи статусі, однак це – внутрішнє визнання оточенням за керівником права на ухвалення відповідального рішення в умовах значимої спільної діяльності;
- політичну – здійснення формального впливу і примусу відповідно до фактичного балансу сил у суспільстві;
- організаційну – порядок, який вибудовується на основі здійснення неформального впливу, що пов’язується з ініціативою і творчістю;
- психологічну – авторитет-лідерство, що встановлюється у міжособистісних стосунках і взаємодії, де окреслюються провідник і той, хто добровільно за ним слідує.

Таким чином, у визначенні поняття “авторитет” очевидним є його співвідношення з поняттями “влада”, “вплив” та “особистість”. У М. Вебера також спостерігається таке співвідношення, хоча це не зовсім точно, оскільки влада може володіти авторитетом, якісно виконуючи службові та професійні обов’язки, що підсилюються позитивними особистісними якостями і компетентністю. Проте влада може і позбутися авторитету, якщо виконуватиме свої функції безвідповідально. Специфікою і цінністю цього поняття є те, що воно поєднує в собі і особу, і владу, оскільки знеособленої влади чи впливу не буває – вони належать конкретним особистостям, Творцю і визначаються їх буттям як буттям осіб, до яких ця влада спрямована. Тож, не може йтися про знеособлену владу, вплив суспільного інституту – держави, органу, групи, спільноти чи, зрештою, тексту – без відповідних застережень, оскільки конкретна особа контактує не з чимось аморфним, а з конкретним державним службовцем, що здійснює цей вплив через свою діяльність. Отже, авторитет може бути тільки особистісним. Доцільно нагадати, що етимологія поняття “авторитет” показує, що влада, походячи від латинського “auctoritas”, є не просто владою як силою, це влада (auctor) конкретної особи, творця цієї сили чи впливу. Проте особа має значення лише у взаємодії з іншими особистостями. Так вимальовується ще одна перевага авторитету – органічне поєднання зв’язку між потестарними (влада, могутність, вплив) та персоналістичними

концептами. Отже, авторитет визначається як особисте, вольове “влиття” у щось та окреслюється у двох аспектах, а саме в активному як вольовий процес впливу, творення, (спрямування енергії) й пасивному – як особистісне суще, тобто проявляються два аспекти авторитету – як впливу, так і особистості. Певно, що згадані наукові тлумачення можна визначити як загально виявлені сенси авторитету. Таким чином, очевидно є відсутність ціннісного виміру авторитету, що призводить до розмивання рамок цієї категорії і відсутності його глибинного сенсу. Інакше кажучи, йдеться про глибокий абсолютний ціннісний вимір, бо коли людина піддається впливу авторитету, то вважає його цінності своїми. Це авторитетно підтверджується перефразованою думкою М. Хайдеггера, що усереднена, мутна зрозумілість авторитету може бути (та і є) просякнута традиційними теоріями і думками про авторитет, а саме так, що ці теорії як джерела панівного розуміння лишаються прихованими. Шукане в запитанні про сенс авторитету жодним чином не є цілком невідомим, хоча найближчим чином є зовсім невловимим [223, с. 6].

1.2. Співвідношення понять “легітимність влади” й “авторитет керівника”

Як було доведено у попередньому підрозділі, поняття “авторитет” походить від латинського “auctoritas” – “влада”, однак у значенні не просто влади як впливу, могутності, сили, а влади (auctor) особи керівника, який застосовує той чи інший тип владарювання у своїй діяльності. Отже, специфікою поняття “авторитет” є те, що воно поєднує в собі посаду й особу, оскільки знеособленої влади не буває – вона належить конкретним людям.

Проблема влади є стійкою, глибинною і вічною в суспільному житті. У загальному сенсі поняття “влада” розуміється як здатність і можливість здійснювати свою волю, чинити певний вплив на діяльність людей за допомогою того чи іншого засобу – авторитету, права чи насилля.

На перший погляд, у визначенні поняття “влада” спостерігається точність. Проте згадка про засоби її застосування – право, сила, насилля, вплив, авторитет – вносить деякі складнощі в осмислення цього поняття взагалі та такої її сутнісної ознаки, як легітимність, зокрема.

В енциклопедичному словнику з державного управління влада – це “здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори” [79].

Отже, визначальним у розумінні поняття “влада” є відносини – зв’язки, що виникають між людьми, суспільствами чи державами, оскільки саме відносини є фактором взаємозв’язку всіх явищ, де залежність одного від одного є такою, що зміна одного створює умови для зміни іншого. Як відомо, головною функцією будь-якої влади є регуляція (від лат. “regulo” – влаштовую, приводжу до ладу) відносин у різноманітних сферах життєдіяльності людей. Проте, якщо з будь-якої причини влада не в змозі виконувати регулятивну функцію, то

зазвичай йдеться про те, що реальної влади не існує, є тільки зовнішні її атрибути і право видавати розпорядження та закони, що не виконуються. Інакше кажучи, така влада не є легітимною, і в арсеналі її засобів відсутній такий регулятор соціальних відносин, як авторитет.

У науковій літературі однозначного визначення поняття “влада” не існує. Так, за М. Вебером (1922 р.) влада – це ймовірність того, що один актор у рамках соціальних відносин буде спроможним реалізувати власну волю, незважаючи на спротив. Для Т. Парсонса (1963 р.) влада – це можливість досягнення соціальних і суспільних цілей, і в цій якості вона є аналогічною грошам, слугуючи основою узагальненої здатності досягати цілей. У соціологічному аналізі влада повинна визнаватися первинним поняттям. Вона потенційно визначає всі відносини, але це поняття слід розбити на різні компоненти, перш ніж ефективно його використовувати. М. Фуко визначає владу як продуктивну або перетворювальну здатність соціальних структур, що існує незалежно від волі індивідуальних акторів (наприклад, влада ринкових сил за капіталізму, знання-влада). Як бачимо, у змісті наведених визначень присутнє деяке розуміння влади з негативної точки зору, зокрема, там згадуються примус, воля, конфлікти інтересів тощо, але вони можуть мати і позитивне значення як “надання можливості”. Окреслюючи значущість феномену влади, Е. Гідденс наголошує, що в соціологічному аналізі влада має визнаватися первинним поняттям, оскільки це – перетворювальна здатність людини або здатність втручатися в низку подій задля їх зміни. Проте, хоча влада потенційно визначає всі відносини, однак це поняття слід розбити на різні компоненти, перш ніж ефективно використовувати.

Як бачимо, первинним у понятті “влада” визнається здатність особистості до управління. Водночас це поняття тією чи іншою мірою корелює з такими категоріями, як вплив, сила, могутність, авторитет. Як було встановлено в першому параграфі, авторитет – це форма здійснення влади, її джерело і ресурс; керівництво, що визнається підвладними, яке не передбачає примусу і насилля. Особистість, що бере на себе ініціативу в будь-якій сфері діяльності, зокрема і в державному управлінні, визначається як “auctor” – назва діяча, що походить від “augeo” – “збільшую, примножую”. Проте у давніх джерелах “augeo” – це творча дія в поживному середовищі, яка є правом і перевагою природних сил і Богів. “Будь-яке слово, вимовлене владою (авторитетом), зумовлює деяку зміну в світі, створює щось. Це прихована якість, що висловлює *augeo* – сила, яка змушує рости все живе і надає життя закону. В *auctoritas* закладено нечіткі, але могутні сенси. Це властивий дар породження для обраних, що в буквальному розумінні створює буття” [25, с. 188].

Таким чином, “auctor” – це той, хто щось започатковує, здійснює вплив, виступаючи в ролі автора.

Як уже визначалося, вплив – це одна з форм реалізації влади, де об’єктивними критеріями її корисності слугують загальнолюдські цінності й інтереси суспільства. За своїми сучасними значеннями поняття “влада” і “вплив” хоча і перетинаються, проте відрізняються, оскільки в них закладено різні сенси, зокрема, “влада” – це потенціал, а “вплив” – сила авторитету.

Інакше кажучи, вплив – це зміна уявлень, думок чи поведінки особи або групи, що відбулася стихійно під впливом інших людей через механізми наслідування, психічного зараження, дифузії культурних зразків.

Отже, вплив – це одна з форм здійснення влади, сутністю якої є процес і результат істотної зміни смислових утворень, установок і систем цінностей, а також поведінкової активності людини при взаємодії в умовах спільної діяльності тощо. Вважаю, що і вплив і авторитет мають проявлятися тією мірою, якою одна сторона, мобілізуючи свої можливості, намагається змінити поведінку іншої. Відповідно до цього значущим стає факт розуміння представниками влади мінливості міри для кожного відповідного випадку, а не єдина міра і спільний масштаб для всіх випадків. Тобто, міра – це не найбільш розповсюджене, а найбільш цінне, таке, що відповідним чином спрямовує і регулює поведінку людей. Інакше кажучи, вплив – це реальна сила легітимного авторитету влади.

Таким чином, поняття “влада” характеризується полісемантичністю й розгалуженістю, має багато відтінків і нюансів та ототожнюється з пануванням, силою, можливістю, впливом, володінням, розпорядженням, підкоренням тощо. Очевидно, що влада за своєю суттю є людським феноменом – складним і винятковим, який важко з чимось порівняти. Тож, влада – це особливі стосунки між людьми, право і можливість одних повелівати, розпоряджатися й управляти іншими; здатність і можливість одних здійснювати свою волю стосовно інших. Інакше кажучи, влада – це можливість спрямування діяльності і поведінки людей за допомогою різноманітних засобів, зокрема авторитету, впливу, сили.

Макс Вебер аналізував феномен влади в різних аспектах, а саме в соціологічному, економічному, психологічному, політичному й етичному. Водночас його позиції не обмежували типи прояву влади примусом і насиллям. Учений позитивно розцінював переваги переконання, впливу, авторитету і легітимності. Нагадаю, що поняття “легітимний тип влади” у специфічно соціологічному сенсі було введено саме М. Вебером. Водночас першими “теоретиками легітимності” влади, які передбачили веберівську методологію типів легітимності і влади, були Платон та Аристотель. Парадоксальним є той факт, що когнітивний прорив, що здійснила інтелектуальна еліта грецьких полісів, набув характеру соціальних практик у структурах управління Риму та в імперіях-республіках феодальної Європи. Так, римський сенат та імператор, щоб здобути владний авторитет, змушені були виступати свого роду “інституційною рамкою” народної згоди, являючи зачатки відмінності та єдності державності і громадянського суспільства. Авторитет у християнській Європі визначався як серце влади в двоєдності її концентрації і зворотного розподілу. Схоже розуміння фундаментального співвідношення між владою й авторитетом знайшло яскраве вираження в афористичній формі у Цицерона: “Влада в народі, авторитет в сенаті” [95, с. 110-111].

Отже, легітимний (від лат. “legitimus”, “legitima”, “legitimum”) – законний, правомірний, юридичний, правовий. У такому трактування цей термін може застосовуватись як синонім поняття “легальний” – власне законний. Проте це

поняття є опозиційним положенням про легітимність за моральними категоріями виправдання влади. Інакше кажучи, легітимність не зводиться до визнання права, а є процесом із застосуванням способу, завдяки якому влада отримує виправдання.

М. Вебер у праці “Господарство і суспільство” (опублікована у 1922 р.), визначає три “ідеальні типи” легітимності влади, наголошуючи, що поняття “легітимна влада” й “авторитет” – синоніми, про що йшлося у 1.1. Учений вводить у соціологію поняття “визнання” і перетворює його на категорію “орієнтація на іншого”, що виявилось визначальним моментом соціальної дії. Сучасне суспільство, приймаючи правила легітимації влади, передбачає можливість різного розуміння її сенсів, де кожен з них може бути соціально визнаним, що означає – цінним та авторитетним. Тому, легітимація – це не властивість соціального ладу, а властивість певного уявлення та визнання влади. Інакше кажучи, легітимна влада – це така, яка визнається тими, хто їй підкорюється, за рахунок надання їй бонусу, винагороди у формі довіри.

Таким чином, легітимність є одним із показників ефективності політичної влади, що відображає ставлення громади до неї, коли більшість народу визнає владу законною і справедливою. Інакше кажучи, легітимність означає згоду народу з владою, коли він добровільно визнає її право ухвалювати рішення, які повинні виконуватися. Отже, будь-яка легітимна влада – форма політичного правління, за допомогою якої керівники успішно зберігають претензію на те, що вони управляють по праву відповідно до закону чи традиції, підтверджують свій авторитет, доводячи населенню, що саме вона найбільшою мірою відповідає його інтересам. Специфікою легітимного авторитету є те, що цей феномен забезпечує особливу конфіденційність – довірливість владних відносин, їх визнання й узгодженість.

Узявши до уваги наявні визначення, можна зауважити, що феномен віри є ціннісно-оцінним психічний станом суб'єкта, спільним для всіх підходів є зосередженість на неповноті, відсутності, неможливості обґрунтування тощо істинності чого-небудь. Водночас Г.Г. Шпет, погоджуючись з думками багатьох авторів стосовно того, що віра полягає ні в чому іншому, як у прийнятті ймовірності за дійсність, наголошує на тому, що вірі завжди протистоїть сумнів – скептицизм. Проте і віра, і скептицизм підлягають не спростуванню, а відображенню. Ми маємо справу з однією палицею: схопишся за віру, на іншому кінці – скептицизм, схопишся за скептицизм, на іншому кінці – неодмінно віра. На відміну від принципового сумніву, зведеного в принцип, є цілком доцільним сумнів як суб'єктивне відчуття, що означає мінімальну ступінь впевненості [231].

Отже, сумнів перестерігає від поспішних висновків, необдуманих вчинків, від маніпулювання іншими чи нав'язування пропозицій. Інакше кажучи, сумнів надає можливість і допомагає зробити впевнений вибір авторитетного керівника. Однак ціною за цей вибір стає його відповідальність за результати своїх дій. Відповідно до цього важливим є зауваження К.Г. Юнга про те, що доросла людина має бути твердо впевненою у своїй компетентності, щоб зуміти вистояти у боротьбі за своє існування. Сумніви і почуття невпевненості чинили

б паралізуючий вплив, вони поховали б таку необхідну людині віру у своєму особистісному авторитеті й зробили б її нездатною до професійного життя [228].

Постає питання, яких підстав потребує віра? Очевидно, що відповідь на нього необхідно шукати в контексті релігійної віри. Пошлюся на думку німецького історика Адольфа Гарнака про те, що у світі не було ще ніколи такої міцної релігійної віри, яка в головному, вирішальному моменті не посилялася на зовнішній авторитет, яка б черпала свою міць виключно у власних внутрішніх переживаннях. Так, у Старому Заповіті відображається цілісність людського буття, що забезпечується сумісним існуванням Бога і людини. Інакше кажучи, старозавітна віра – це сумісне існування Бога й людини, де Бог довіряє людині, а людина Богу. Августин проводить демаркаційну лінію між релігійною вірою, вірою як довірою і впевненістю. Відповідно до особистісного життєвого досвіду, зазнаючи в емоційно-психологічному стані гострого відчуття невпевненості у своїх силах, відчуття гріховності й розгубленості перед подвійністю своєї природи, Августин прийшов до розуміння і дав високу оцінку значення довіри для авторитету.

Отже, віра утворює фундаментальний реєстр усього душевного і духовного життя людини, пронизуючи всі структури її психіки, віра виступає як фактор суб'єктивного прийняття істинного, правильного сенсу в умовах відсутності або неможливості достатнього обґрунтування. Проте віра, навіть віра релігійна, не може бути впливовою і плідною, якщо вона не підсилюється авторитетом, без якого важко обійтися екзистенційно. Тож, віра, впевненість, довіра й авторитет є нерозривно і діалектично взаємозалежними. Якщо віра (довіра) часто шукає свого обґрунтування в думці загальновизнаних авторитетів, то і авторитет не може існувати без віри в нього. Схиляюся до думки науковців (Н. Луман, А. Гідденс), які вважають недоцільним розмежування понять “віра”, “довіра” та “впевненість”. Аргументую цю тезу. У сучасному Оксфордському словнику як значення понять “віра” (belief, faith) і “довіра” (trust) наводяться такі: віра у щось чи у когось – це відчуття того, що хтось або щось є реальним, справжнім, абсолютна впевненість, глибока релігійна віра; довіра до когось або до чогось – це віра або бажання вірити у можливість спертися на чесноти, силу, здібності когось або чогось, відповідальність, турбота; договір [273].

Довіра (англ. trust) – це психічний стан, за якого ми покладаємося на будь-яку думку, що здається нам авторитетною, і тому відмовляємося від самостійного дослідження питання, яке може бути нами вивчено [251]. “Довіра” – це впевненість у чийсь сумлінності, щирості, в правильності чогось-небудь [139].

Отже, феномен довіри є основоположним у понятті “легітимність”, в якому злилися елементи релігійного, магічного, політичного й утилітарного. Тривалий час у поняття “віра” вкладався лише релігійний сенс. Наразі це поняття характеризується тим, що приймає ті чи інші положення, які не потребують доказу, оскільки далеко не всі переконання людини можуть бути обґрунтованими та перевіреними. Частина з них приймається без доказів, з

вірою в те, що ті чи інші переконання є правдивими, корисними, позитивними. У цьому розумінні віра є протилежною знанням, з якими асоціюється все те, що може бути перевірено, підтверджено, обґрунтовано, доведено.

Аналізуючи специфічність понять “віра”, “довіра”, “впевненість” констатую той факт, що це доволі складні процесуальні стани, які поєднують в собі раціональне та ірраціональне, знання і незнання, початок якого в часі визначити досить складно. Тож, віра, довіра, впевненість – це фундаментальний психологічний стан людини як ґносеологічна установка ціннісного ставлення до іншого, що означає можливість довіряти комусь себе, самому віддаватися на віру. Отже, довіра є однією з форм віри. Водночас довіра торкається питань, що перебувають в компетенції людського пізнання; довіряється той, хто не хоче чи не може вирішити або зробити щось самостійно, покладаючись на суспільну думку або на авторитетну особу. Тож, довіра може ще виникати із усвідомлення слабкості, невпевненості у собі, відповідно, виникає необхідність визнання авторитету. Інакше кажучи, довіра, позиціонується стосовно когось, на перший погляд, може створити ситуацію невпевненості у своїх силах. Однак ідея Н. Лумана про те, що кожне з цих понять може виступати основою для формування іншого, дозволяє не сумніватися у взаємозв'язку і взаємозалежності цих понять як безсумнівного усвідомлення особистісної сили.

Таким чином, довіра і впевненість володіють великою силою актуалізації та життєвого творення і є позитивною умовою внутрішнього розвитку людини. Це – одне з положень для встановлення легітимної влади й авторитету. Інакше кажучи, це – той ресурс влади, за якого люди з готовністю підкоряються наказам, оскільки вважають владу легітимною.

Безсумнівно, протистояти світовим кризам і захищати інтереси громадян може лише сильна, системно функціональна влада. Інакше кажучи, немає влади без сили, оскільки безсила влада – це не влада. Однак поняття “сила” також асоціюється з директивним моментом – насиллям, примусом, тобто нав'язуванням своєї волі у формі наказу, що супроводжується загрозою покарання. Тож, влада, що засновується на примусовому її елементі, може характеризуватися як прямолінійна і примітивна, але навіть така влада не може бути зведена тільки до примусу, оскільки вона не зможе згуртувати націю, побудувати державну самостійність, забезпечити свободу і безпеку народу. “Силою можна звалили трон, однак заснувати республіку можна тільки мудрістю” [164, с. 68]. Водночас В. Парето зауважує, що від часів повалення Римської імперії і аж до занепаду французької монархії – завжди у тієї правлячої верстви, яка не вміла або не могла застосувати силу, відбиралася влада іншою верствою, яка вміла і могла ту силу використати. Людовік XVI зазнав поразки через те, що не хотів, не вмів або не міг скористатися силою, а перемогли його революціонери тому, що хотіли, вміли і могли скористатися силою.

У довідковій літературі поняття “насилля” визначається з двох позицій, а саме як державна влада, що спирається на право, і як влада, обмежена правом. Друге тлумачення охоплює модус дії, спрямований на навмисне нанесення шкоди суб'єктам дії чи речам або на знищення останніх [155, с. 191].

М. Бакунін вважав, що державна влада є насиллям над людиною, завжди аморальною, несправедливою; що державна мораль цілком суперечить загальнолюдській тощо. “Влада однаково розбещує як тих, хто наділений нею, так і тих, хто змушений їй підкорятися” [16, с. 437]. Зазначене переплітається з роздумами Нікколо Макіавеллі, який висловив думку про те, що лише за допомогою насилля можна створити, зміцнити та зберегти державну владу [123, с. 26]. Як свідчить історія, такий принцип нерідко стає керівництвом до дії в політичній боротьбі за здобуття державної влади та її утримання. Відповідно до цього постає необхідність звернутися до пояснень феномену насилля.

Так, сучасними дослідниками насилля пов’язується не лише з прямими фізичними та матеріальними збитками, а і з тим, що воно пронизує психологічну й інтелектуальну сфери і проявляється опосередковано – у вигляді нав’язування опонентові власних переконань, спотвореної інформації тощо. Насилля – це “руйнівна сила, точніше саморуйнівна, оскільки в своєму абсолютному здійсненні як абсолютне зло воно обертається проти самого себе” [63]. Водночас В. Губін вважає, що насилля – це природний стан людини, природний спосіб спілкування одного індивіда з іншим, і він лишатиметься таким доти, доки суспільство перебуватиме на стадії свого “тваринного” розвитку [62].

Вочевидь, сутність поняття “насилля” виражається у самому слові, що означає примушування до чогось силою. Проте останнє не гарантує процес владарювання, бо доки об’єкт чинить опір, не підкоряється, він – не підвладна, а протиборча сторона. Насилля, яке може застосовувати влада, можна коротко визначити як узурпацію свободи волі.

Поняття “влада”, як уже згадувалося, є полісемантичним, розгалуженим, воно має багато відтінків та нюансів і ототожнюється з пануванням, впливом, силою, авторитетом, легітимністю. Авторитет – тип влади, за якого люди з готовністю підкоряються керівникові, оскільки вважають його легітимним.

Проблема співвідношення легітимності влади й авторитету є однією з найважливіших, оскільки способи її досягнення можуть бути дуже різноманітними. Специфікою легітимного авторитету є те, що цей феномен забезпечує особливу довірчість у владних відносинах. Поняття “довіра” – це ціннісно-оцінний психічний стан суб’єкта, що корелює з категоріями “віра” і “впевненість”. Тож, віра, довіра, впевненість – це фундаментальний психологічний стан людини як гносеологічна установка ціннісного ставлення до іншого. Можливість довіряти комусь себе, самому віддаватися на віру і є основоположним у встановленні легітимної влади й авторитету.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити такі висновки. Протистояти світовим кризам і захистити інтереси громадян може лише сильна влада, що засновується на таких формах, як вплив, авторитет і легітимність. Проте поняття “сила” асоціюється з примусом і насиллям, що, як відомо, є антиподом гуманізму і моральності. Застосування насилля руйнує моральні основи суспільства, взаємодію, солідарність, довіру, правові відносини тощо. Відповіддю на питання щодо джерел насилля є концепція, яка виводить їх з її вроджених схильностей та інстинктів – прагнення до володарювання. Способом

подолання негативних наслідків насильства може стати зміна його напрямку та якості, що акумулюється в продуктивній силі влади, її легітимності й авторитеті.

Легітимність влади та її авторитет – це певною мірою схожі феномени. У них відображається ставлення громади до влади: коли вона визнається більшістю народу законною і справедливою, коли народ погоджується з владою, коли він добровільно визнає її право ухвалювати рішення, які повинні виконуватися. Чим нижчим є рівень легітимності, тим частіше влада спирається на силовий примус, тому легітимність влади та її авторитет – показники ефективності політичної влади. Нездатність влади забезпечити згоду без використання насильства означає те, що у влади низька легітимність. При цьому легітимації підлягають всі основні елементи механізму утворення авторитету: інституції, через які він здійснюється, авторитетні ролі носія авторитету, спосіб проголошення і структура самих авторитетних вимог і розпоряджень. Отже, авторитет – це той ресурс влади, за якого люди з готовністю підкоряються наказам, оскільки вважають здійснення влади легітимним.

1.3. Компаративізм дефініції “авторитет”

Джерела та різні форми компаративізму (від лат. “comparativus” – порівняльний) виводяться з лінгвістичної сфери (початок XIX ст.) та літературознавства (друга половина XIX – початок XX ст.) з подальшим розвитком у сфері міждисциплінарних досліджень, а також у просторах інших форм пізнання – релігійного, міфологічного, емпіричного тощо. Тож, завдяки компаративізму з’явилася можливість застосування всіляких форм пізнання, розуміння і перетворення різноманітного світу.

Отже, компаративізм – це світогляд, що заперечує будь-яку абсолютизацію, розбудовує свої ідеї шляхом порівняння загального й окремого, одиничного і множинного, монологічного і діалогічного, окреслюючи спорідненні, суміжні, а також відмінні, контрастні явища і поняття. Зіставлення їх горизонтів через безпосередні й опосередковані зв’язки та взаємовпливи дозволяє змодельовати поліцентричне, міжпонятійне явище, той чи інший феномен повсякденного життя. Останнє є однією з характеристик компаративізму, під яким розуміють “сферу прояву тілесного і духовного людини”. Поточне, повсякденне життя, як відомо, Е. Гурсель визнав фундаментом теоретичного пізнання. Очевидно, що політичні, соціальні, психологічні й інші явища беруть свій початок у реальній життєдіяльності, проте, проникаючи в незалежні від неї форми існування, зокрема в дефініції, впливають на повсякденність і певним чином змінюють її.

Дефініція (лат. “definitio” – визначення, точна вказівка, вимога, припис; від “finitio” – обмеження, завершення) – коротке визначення будь-якого явища шляхом перерахування його головних, найбільш істотних ознак, якостей та властивостей з метою уточнення меж і звуження змісту поняття, що означає це явище.

Залежно від точності понять розрізняють суворі дефініції, які є можливими лише в математиці, та дефініції-описи, що складаються з простого переліку ознак і понять-вказівок. Визначення можуть мати аналітичний або узагальнюючий, синтетичний характер; вони можуть пояснювати одне поняття через інше шляхом порівняння, позначати явище за допомогою символу, заміщати його умовним знаком [200].

Проведення етимологічного аналізу поняття “авторитет” надає можливість стверджувати, що походження і сенс цієї категорії розглядаються з різноманітними змістовими відтінками, які дозволяють відображати його інваріантну складову. Разом з тим застосування методу синтезу дозволяє отримати уявлення про сутність і зв’язок суміжних понять, зокрема таких, як “статус”, “роль”, “імідж”, “успіх”, “мода”, “парадигма”, “лідер”, “престиж” тощо, осмислення сутності яких дозволить доповнити і розширити дефініцію поняття “авторитет” і таким чином сконструювати реальний образ авторитетного керівника.

Оскільки приналежність членів суспільства до тих чи інших соціальних інституцій або організацій закріплюється у вигляді соціального статусу групи та її представників, логічним убачається звернення до визначення сенсів понять “статус” і “соціальний статус”.

Термін “статус” утворюється від латинського дієслова “statuer”, що означає “розташувати”, “встановити”. Латинське слово “statutum” означає також “встановлені правила поведінки”, “статут і регламентацію”. З часів античності “статус” – це “поза борця, що приготувався до бою”, тобто попередня готовність до дії.

У соціологічному словнику статус визначається як стійке положення в суспільстві, пов’язане з тими чи іншими очікуваннями, правами та обов’язками. У цьому сенсі поняття “статус” є еквівалентним поняттям “роль” (хоча саме останній термін є більш поширеним), “позитивна або негативна репутація”, “престиж”, “авторитет особистості в рамках системи соціальної стратифікації”. Ці концепції походять від форм суспільства, в яких індивідуальне соціальне становище було відносно усталеним, наприклад відповідно до релігії або закону. У сучасних суспільствах статусні позиції є більш рухомими [33, с. 294.].

Поняття “соціальний статус” у сучасній соціологічній і соціально-психологічній літературі охоплює вже зазначені аспекти, а саме: займане становище і права та обов’язки, що надаються суб’єкту. Актуальною є думка Б.Г. Ананьєва, який наголошує на тому, що “значущим моментом структурно-динамічних властивостей особистості є її статус у суспільстві... так само як статус спільноти, в якій складалася і формувалася особистість” [3, с. 210].

В енциклопедичному словнику з державного управління соціальний статус визначається як сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов’язків індивіда або соціальної групи, що пов’язаний з виконанням первинної соціальної ролі, яка проявляється у формі поведінки, очікуваної відповідно до становища у суспільстві. Соціальний статус відрізняється від особистого статусу – становища, яке займає людина в первинній групі залежно від того, як вона нею оцінюється. У значенні загальносоціологічної категорії поняття

“соціальний статус” уперше було вжито Г. Мейном і конкретизовано в працях Р. Лінтона, Ф. Мерю та М. Вебера. Розробка і використання поняття соціального статусу дозволяє краще зрозуміти життєвий шлях людини і соціальної структури суспільства, сприяє ефективності соціального управління, виховних та освітніх процесів [79, с. 675].

У Великому тлумачному психологічному словнику під редакцією А. Ребера ця дефініція визначається наступним чином: “статус – досить чітка визначена позиція в соціальній ієрархії групи або суспільства. Статус тут може характеризуватися у будь-який із двох способів: у термінах прав, престижу, привілеїв, влади, щодо інших в соціальній ієрархії; у термінах ролей, соціально прийнятих та очікуваних патернів поведінки” [30]. Як бачимо, перший підкреслює позицію або розташування в соціальній структурі і називається соціальним статусом, другий підкреслює обов’язкові моделі поведінки людини з певним статусом (роль, соціальний клас).

Отже, соціальний статус особи – це “місце”, яке вона посідає в складній мережі взаємозв’язків соціальних відносин. У змістовному плані статус складається зі взаємних прав та обов’язків, які мають особи, що обіймають певні посади, зокрема керівник в органах державної влади, який водночас структурно визначається як культурно-поведінковий взірць. Інакше кажучи, соціальний статус особи співвідноситься з особистісною визначеністю, що в процесі соціальної взаємодії формується самим соціумом та обумовлюється статусною приналежністю, оскільки без особистої визначеності окремих індивідів система соціальних відносин не може себе підтримувати. Тому прагнення людини зберегти або підвищити свій статус є зрозумілою і водночас нагальною необхідною. Водночас соціальний статус керівника передбачає не тільки владу, а і обов’язки. Інакше кажучи, офіційна посада, надаючи владу, зобов’язує керівника виконувати не тільки посадові функції, а і певні моральні обов’язки, несучи за них відповідальність, наприклад обов’язок посадовця ставитися до всіх людей однаково, безсторонньо, не надаючи переваг друзям, родині тощо. І саме така поведінка керівника є взірцем для наслідування, що підсилюється реальним авторитетом. В ієрархії соціальних статусів керівник, що досяг авторитету, сприймається без найменшого сумніву, його рекомендації та вказівки мають велику переконливу силу, вона навіює впевненість у діях, їй довіряють. Інакше кажучи, керівник – це особа з певним соціальним статусом, проте така, яка, володіючи авторитетом, може бути лідером.

Доведу останню тезу, звернувшись до трактувань сутності понять “керівник” і “лідер”, оскільки в вітчизняних дослідженнях за походженням та соціальним статусом ці категорії осіб суттєво відрізняються.

У довідковій літературі поняття “керівник” має декілька визначень, а саме: той, хто спрямовує чийсь діяльність; наставник, вихователь; той, хто очолює установу, організацію тощо; посада особистості, яка завідує чимось, або особа, що обіймає таку посаду [84]; особа, яка керує чим-небудь [139].

У словнику з державного управління поняття “керівник” визначається як особа, на яку офіційно шляхом призначення (обрання, затвердження) покладено функції керівництва державною або будь-якою іншою організацією, наділена

формально регламентованими правами і обов'язками, зокрема правом висувати юридично владні вимоги і застосовувати засоби дисциплінарного впливу до органів та осіб, які перебувають у його підпорядкуванні по службі. Він представляє організацію у взаємовідносинах з іншими організаціями. Головне призначення керівника в органах державної влади – забезпечення їх ефективного функціонування. Реальний його вплив на діяльність організації базується на офіційних повноваженнях організаторських здібностях й особистому авторитеті. Керівник у державному управлінні – посадова особа державного органу або його апарату та інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих функцій. Функції, які виконують керівники у державному управлінні, зумовлюють виділення основних їх категорій, зокрема керівників низової, середньої та вищої ланок. Категорії керівників на державній службі в Україні визначаються відповідно до Закону України “Про державну службу” шляхом класифікації посад. Головним критерієм класифікації посад державних службовців є організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу, обсяг і характер компетенції на конкретній посаді, роль і місце посади в структурі державного органу [79, с. 315].

У сучасній науковій літературі “керівник” здебільшого визначається як особа, наділена повноваженнями ухвалювати управлінські рішення та здійснювати організацію їх виконання, створюючи для цього належні умови (О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, В.М. Василенко [142], В.Б. Авер'янов [70], Н.О. Армаш [8]).

Водночас, характеризуючи керівника, О.М. Омаров значну увагу приділяє його особистісним якостям, наголошуючи, що керівник – це та особистість, яка має організаторський талант і наділена суто людськими душевними якостями [141].

Як бачимо, здебільшого керівник – це посадова особа, наділена адміністративною владою. Інакше кажучи, увага в першу чергу зосереджується на статусі керівника, що визначається сукупністю прав та обов'язків посадової особи з акцентуацією уваги і на значущості того, що пов'язується з внутрішнім світом людини, її почуттями та переживаннями.

На перший погляд, все зрозуміло, але серед синонімів поняття “керівник” є слово “лідер”, що начебто дозволяє поставити знак тотожності між цими поняттями. Проте добре відомо, що у вітчизняній науці ці поняття розрізняються, хоча в американській поняттям “leadership” позначається і керівництво, і лідерство. Інакше кажучи, це лідерство формальне і неформальне. Очевидно, що виникає необхідність наблизитися до визначення суті і природи цих понять.

Лідер (англ. “leader” – керівник, вождь) – авторитетний член організації або малої групи, особливий вплив якого дає йому змогу відігравати істотну роль у соціальних процесах чи ситуаціях. Лідер – особа, здатна впливати на інших з метою інтеграції спільної діяльності, спрямованої на задоволення інтересів того чи іншого суспільства.

Відомо, що проблему лідерства досліджували Платон та Аристотель. Пізніше Н. Макіавеллі описав образ лідера-государя, який різними засобами досягає політичних цілей. Ф. Ніцше, солідаризуючись з Н. Макіавеллі, стверджує, що лідер має право ігнорувати мораль, а прагнення людини до лідерства – це прояв її “творчого інстинкту”. Здебільшого обґрунтування лідерства в західних дослідженнях ґрунтуються на його психологічних інтерпретаціях. Так, народні маси потребують авторитетного лідера так само, як сім’я потребує авторитетного батька (З. Фройд); розвиток суспільства відбувається хаотично, “від ситуації до ситуації” на підставі імпульсів, що надходять від лідерів (Дж. Дьюї); лише лідери можуть впливати на розвиток людства, яке здебільшого не звільняється від залежності батьків, а потім учителів, тому натовп шукає вождя, котрий виконав би в суспільстві роль, яку виконує батько в сім’ї (С. Хук). Очевидно, що думки с. Хука співпадають з уявленнями З. Фрейда.

Отже, підґрунтям суспільного життя є людська психіка, охоплена волею до влади. Водночас лідерство визначається як здатність керувати і заохочувати членів тих чи інших соціальних груп діяти для досягнення цілей. Лідер може спиратися на силу, але в демократичному суспільстві лідерство пов’язується із законною владою.

Існує кілька теорій лідерства. У теорії характерних рис наголошується на визначенні характеристик, що роблять людину ефективним лідером. За цільовою теорією ефективні лідери посилюють мотивацію та задоволення, допомагаючи підлеглим бачити мету та шляхи її досягнення й ефективно рухатися цими шляхами.

Вирізняють чотири стадії лідерства: *директивну*, коли лідер дає конкретні вказівки й висловлює сподівання; *допоміжну*, що полягає в заохоченнях, співчутливому ставленні до підлеглих; *зорієнтовану* на досягнення, коли лідер визначає високі цілі й високі сподівання щодо успіхів і відповідальності підлеглих, та *колективну*, коли лідер заохочує підлеглих висловлювати думки й пропозиції.

У теорії атрибутивних моделей досліджується, як лідери формують свої висновки, тлумачать очевидні причини поведінки й праці підлеглих, вирішуючи, як реагувати. За теорією життєвого циклу лідерство має відповідати рівню зрілості підпорядкованої групи. Лідерство є важливим чинником мотивації працівників [79, с. 370]. Звернуся до результатів порівняння сенсів понять “керівник” і “лідер”, що вже стало класичним (табл. 1). Так, Б.Д. Паригін визначає сім наступних відмінностей цих феноменів [148].

Таблиця 1

№	КЕРІВНИК	ЛІДЕР
1.	Здійснює регуляцію офіційних відносин групи як деякої соціальної організації	Покликаний здійснювати регуляцію міжособистісних стосунків у групі
2.	Керівництво – елемент макросередовища, тобто воно пов’язується з усією системою	Лідерство виникає за умов мікросередовища, яким і є мала група

	суспільних відносин	
3.	Керівник будь-якої реальної соціальної групи призначається або обирається, проте цей процес є не стихійним, а цілеспрямованим, що здійснюється під контролем різних елементів соціальної структури	Лідерство виникає стихійно
4.	Керівництво – явище стабільне	Лідерство – явище менш стабільне, висунення лідера залежить від настрою групи
5.	Керівництво підлеглими має чітку систему санкцій	Системи санкцій у лідера відсутні
6.	Процес ухвалення рішення керівником (і взагалі в системі керівництва) є значно складнішим; він опосередковується багатьма обставинами, що не обов'язково мають витоки в цій групі	Лідер здебільшого ухвалює безпосередні рішення, які стосуються групової діяльності
7.	Сфера дії керівника є ширшою, оскільки він репрезентує малу групу в ширшій соціальній системі	Сфера діяльності лідера – мала група, де він і є лідером

Як видно з таблиці, лідерство є психологічною характеристикою поведінки окремих членів групи, а керівництво здебільшого є соціальною характеристикою відносин у групі, насамперед з погляду розподілу ролей керівництва та підпорядкування. Очевидно, що керівництво виступає як регламентований суспільством процес. Отже, лідерство – це досить різнопланове, складне й багатовимірне явище, проте таке, що часто-густо ототожнюється з поняттям “авторитет”, хоча не кожний авторитет володіє лідерськими можливостями, оскільки саме лідер є організатором та очільником у вирішенні того чи іншого завдання. Водночас авторитет може виступати прикладом, взірцем, ідеалом і саме у такий спосіб допомагати у вирішенні і досягненні поставлених завдань. Лідер користується владою завдяки підтримці своїх послідовників і прихильників (неформальне лідерство), тоді як керівник отримує владу завдяки своєму соціальному статусу (формальне лідерство).

Структуру авторитету керівника-лідера можна уявити з такими складовими елементами, як посадовий та особистісний, де останній поділяється на професійний і моральний. Задля аргументації звернення саме до цих елементів, а також їх внутрішньої наповненості, вдаємося до наступних умовиводів. Відомо, що посада – це формально, адміністративно закріплене місце працівника, яке передбачає виконання посадових обов'язків. Отже, посада – це право керівника управляти колективом, санкціоноване вищими інстанціями і зафіксоване юридично. Тож, одержуючи посаду, людина формально є авторитетною. Інакше кажучи, людина, що одержує посаду, фактично винагороджується авторитетом – бонусом, володіння яким підвищує право і здатність його власника впливати на підлеглих і водночас діяти на свій розсуд. Напевно, після призначення спрацьовує психологічний ефект посади, коли підлеглі, зазвичай засліплені повагою, визнають посадовий елемент авторитету керівника. Однак ця пора швидко минає, “авторитет крісла”

перестає спрацьовувати, і підлеглі дедалі прискіпливіше придивляються до носія посади. Очевидно, що цілісність образу керівника-лідера має завершити професійна та моральна складові авторитету.

Зрозуміло, що професійний авторитет має формуватися на підґрунті високого рівня компетентності керівника – його особистісної здатності вирішувати означений клас професійних завдань, тобто сукупності компетенцій, необхідних для ефективної діяльності керівника-лідера. Тож, задля того щоб суспільні зміни були успішними, потрібні особистості, які зможуть змінити підходи і в органах державного управління, зокрема перейти від контролю за людьми до віри в людей, від орієнтації на короткострокову перспективу – на стратегічне мислення, від реагування – до активності, самостійності, відповідальності тощо. Інакше кажучи, професійний авторитет керівника-лідера базується на тому, що він організовує свою діяльність відповідно до інтересів і потреб населення через процес сприйняття результатів своїх дій і відповідальність за них на основі людської етики, компетентності й особистісно-індивідуальних властивостей.

Моральний авторитет – це світогляд керівника-лідера, його цінності, етичні, вольові й емоційні якості, котрі проявляються у ставленні до себе та оточуючих; здатність випромінювати енергію та заряджати інших, приваблює і незалежність, здатність до міжособистісного спілкування, впевненість.

Таким чином, поряд з об'єктивною складовою (посадовий авторитет) існують його суб'єктивні складові – професійний і моральний елементи, витоки яких криються в особистості керівника. Однак навіть якщо він сам не прагне до завоювання авторитету, не думає про нього, то все одно той у нього чи є, чи ні. Ця обставина обумовлюється тим, що авторитет – це невід'ємний атрибут, символ спільності кожного колективу, обов'язкова умова його соціально-психологічної характеристики. Отже, авторитет – соціально-психологічний феномен рухливий, динамічний, який може розвиватися, підсилюватися і навпаки – знижуватися, втрачати силу. Нижче, на рис. 1., представлено соціально-психологічну сутність авторитетного керівника-лідера.

Соціальний статус – авторитет посади – зазвичай асоціюється з поняттям престижу. Слово “престиж” (від фр. “prestige” – авторитет, повага) вживається переважно у соціальному аспекті і розуміється як співвідносна оцінка соціальної значущості різних об'єктів, явищ, яку поділяють члени певного суспільства чи групи відповідно до прийнятої системи цінностей.

Водночас, на відміну від репутації, існує її нереальний образ – імідж. Імідж (англ. “image”, від лат. “imago, imitari” – імітувати) – це штучна імітація або відтворення зовнішньої форми будь-якого об'єкта, особливо особи. Імідж людини – це думка про неї у людей в результаті сформованого в їхній психіці образу цієї людини, що виникла внаслідок прямого їх контакту з цією людиною або внаслідок отриманої про неї інформації від інших людей. Імідж – уявний образ дійсності, що стійко відтворюється в індивідуальній або масовій свідомості – подоба, копія, символ, зразок; характеристика об'єкта, представлена в рекламі і здатна програмувати певну поведінку людей [106].

Рис. 1. Соціально-психологічна сутність авторитетного керівника-лідера

Отже, відповідно до цих визначень, поняття “імідж” асоціюється з таким засобом комунікації, як маніпуляція – спосіб впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив здійснюється приховано і має за мету змінити думки, мотиви та цілі людей і їх поведінку у потрібному напрямку. Маніпулятивний характер іміджу визначається тим, що в деяких випадках треба змінювати не характер людини або її погляди, а враження, яке вона створює, а це часто-густо залежить від ЗМІ.

Як відомо, одним із перших теоретиків іміджу вважається Н. Макіавеллі, який визначав його сенс як уміння вибудовувати міжособистісні комунікації, прогнозуючи реакції з боку інших людей і співвідносячи свої дії з цими реакціями. Таким чином встановлюються позитивна інтеракція.

Оскільки авторитет можна визначити як здатність переконувати або ефективно впливати, аналіз і корекція авторитету можуть здійснюватися в рамках процесу іміджування. “Іміджування – низка навмисно побудованих моделей поведінки. З психологічної точки зору ця діяльність спирається на ряд механізмів: фасилітація, пов’язана з мовним впливом, атракція – візуально фіксоване емоційне ставлення людини до чого-або у вигляді прояву до нього

симпатії і готовності до спілкування” [229, с. 53]. Штучним шляхом образ може змінюватися як на рівні свідомого (методами переконання), так і на рівні несвідомого (методами навіювання).

Досвід свідчить, що, наприклад, у процесі іміджування образу методи навіювання нерідко виявляються більш ефективними, ніж методи переконання. Нагадаємо, що навіювання відбувається “без участі волі й уваги того, хто сприймає... і нерідко навіть без ясної з його боку свідомості” [139, с. 13].

Таким чином, словесне переконання зазвичай впливає на іншу особу силою своєї логіки і вагомістю доказів, тоді як навіювання, як і наслідування, безпосередньо створює психічні стани, обходячись без логіки. Однак навіювання і переконання завжди діють сумісно, доповнюють або підміняють одне одного. Отже, стосовно іміджу керівника в органах державної влади слід сказати наступне: це – образ, який спеціально формується, виникає не спонтанно, а завдяки цілеспрямованим зусиллям самого керівника та професійного оточення і результатам діяльності конкурентів за допомогою ЗМІ тощо.

У довідковій літературі поняття “успіх” визначається як “значущі результати в роботі; везіння в досягненні чогось; суспільне визнання” [139, с. 840].

Очевидно, що поняття “успіх” може мати щонайменше два значення, які передбачають різні життєві цінності і визначають різні типи світогляду, а отже і життєдіяльності. У наведеному визначенні поняття “успіх” розуміється двояко: це результат реалізації цілей, що підтверджується суспільним визнанням, проте за певних обставин воно може ототожнюватися з таланом. Інакше кажучи, талан – це позитивний збіг обставин, що не потребує жодних зусиль, оскільки необхідно дочекатися моменту, коли він трапиться, а успіх – це явище, що обумовлюється наполегливою працею.

Феномен успіху активно осмислювали філософи епохи Відродження, коли головною рисою часу стало звернення до людини, закладення основ розуміння її діяльнійснї суті.

Проте відомо, що моральність – це синтез доволі складних почуттів, бути моральним означає мати тверді правила поведінки і не відходити від них, нести відповідальність за результати своїх дій. Отже, відповідальність є найбільш значимим критерієм, на підставі якого суспільство визначає рівень успішності політичного керівництва. Для останнього наявність почуття відповідальності є своєрідним засобом самоствердження в політиці як професіонала, котрий за будь-яких життєвих ситуацій здійснює свідомий вибір альтернатив, ураховуючи можливі наслідки своєї діяльності.

Таким чином, керівник винагороджується не лише визнанням або оцінкою свого успіху, а і внутрішнім задоволенням – досвідом пошуку і відкриття, знаходженням сенсів, реалізацією своїх потенціалів і цінностей, що визначає унікальний для людини особистісний сенс власного успіху. Поєднання зовнішнього і внутрішнього визнання призводить до створення образу, ідеалу керівника, здатного реалізовувати свою життєдіяльність на рівні високих досягнень і стандартів. Отже, послідовна реалізація домінантних цілей і

цінностей керівника, які він бере за основу своєї життєдіяльності, та оцінка її результатів перетворюють його життєвий процес на вчинок, транслуючи взірець для наслідування в суспільстві, що дозволяє говорити про авторитет особистості керівника і про близькість цього поняття з поняттям “геніальність”.

Геніальність (від лат. “genius” – дух) визначається як найвища ступінь прояву творчих сил людини, що пов’язується зі створенням якісно нових, унікальних творів, відкриттям раніше невідомих шляхів творчості, що є значущими для розвитку суспільства. Особистість генія характеризують такі риси: творча продуктивність, володіння тією чи іншою методологією, готовність до подолання стереотипів і конвенційних установок. В епоху античності вважалося, що геніальність – це ірраціональне натхнення, “божественне натхнення” (Платон, неоплатонізм). В епоху Відродження поширюється культ генія як творчої індивідуальності (Леонардо да Вінчі, Дж. Вазарі), який досягає своєї вершини в період романтизму (Ф. Ніцше, Т. Карлейль) із зіставленням генія і маси. У XVIII ст. утверджується поняття генія як такого, що творить відповідно до сил природи, тобто його здібність до оригінального, неупередженого розуміння світу. Так, Ф. Шиллер розкриває природу геніальності через поняття “наївності” як відповідності природності. Остання (від грц. “charisma” – дар, милість; від “charisomai” – догоджати, дарувати; “charis”) – “неповторність”, “радість”; у творчості – неабиякі здібності, виключна обдарованість, яка розцінюється як Божя милість, натхнення, покликання, талант, геніальність.

Так, на довгому шляху до незалежності Україна мала кілька типів геніальних з харизматичним типом авторитету керівників: Богдан Хмельницький з рисами вождя, що став засновником нації і держави, Тарас Шевченко – пророк, керівник у царині духу, який розбудив народ, Михайло Грушевський, який повернув українцям історичну пам’ять, відокремивши її від брехні, що століттями накопичувалася істориками, які працювали на догоду владі [85].

Таким чином, поняття “авторитет” належить до дефініції-опису. Контекст соціально-психологічних перетворень постмодерного українського суспільства спонукає до оновлення і розширення його змісту за допомогою споріднених понять, які підсилюють відтінки сенсу й обумовлюють зовнішні зв’язки, множачи нюанси й алюзії (натяк, підказка) думки.

Розділ II

ЕВОЛЮЦІЯ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ І МАЙБУТНЄ

2.1. Авторитет керівника в політичній філософії античності

Смисловим контекстом поняття “генезис, генеза” ([грец.](#) “γένεσις”, [лат.](#) “genesis” – породжую, створю) є опис процесу виникнення, становлення і розвитку, що призвів до певного стану, виду, предмета чи явища і пов’язується з перериванням у наступності, нерівномірним (неритмічним) переходом у нову якість чи стан. Так, попервах поняття “генеза” застосовувалося стосовно походження природи та буття, що знайшло відображення спочатку у міфології, а потім у філософії та предметних галузях знань, зокрема у теорії походження Ч. Дарвіна та в космогонічній гіпотезі І. Канта – П. Лапласа. Згодом поняття “генезис” закладається в основу феноменологічного аналізу свідомості і проникає в науки, що досліджують процеси розвитку. Це призвело до утвердження генетичного методу як особливого способу пізнання.

Українські вчені (Е.А. Афонін, Л.Ф. Бурлачук, А.Ю. Мартинов) стверджують, що історичний розвиток суспільства як суб’єкта цивілізації здійснюється через реалізацію епохальних циклів, які і є одиницею соціально-історичного аналізу. У межах саме цих циклів в їх цілісному природному змісті постають, розвиваються і занепадають основні соціальні процеси, а під час перехідних суспільно-історичних епох протидіють різноспрямовані векторні сили суспільного розвитку.

Циклічна періодизація суспільно-історичного розвитку базується на основі двоєдиного соціально-психологічному процесі розвитку суспільства й особистості. Кожен з епохальних циклів поділяється на два сталі періоди, інволюцію – еволюцію, які перемежаються двома перехідними, динамічними фазами – революцією та коеволюцією, для яких характерними є суспільні зміни.

Інволюції притаманне згортання соціальних процесів у просторі, спрощення соціальної структури та традиціоналізм. Історичним призначенням інволюційного періоду є засвоєння якостей, що були набуті суспільством у попередній період розвитку. Таке суспільство має “закритий” характер і завдяки цьому підтримує соціальну стабільність, солідарність та єдність. Ступінь свободи індивіда в такому суспільстві обмежується впливом колективу. Визначальною є морально-етична складова розвитку. Суспільство на цьому етапі намагається зміцнити власні традиційні засади, а особистість, навпаки, готується протипоставити себе суспільству. Посилення колективістської моралі висуває на перший план суспільно важливі цілі та інтереси. Переважає емоційно-чуттєва поведінка людини, більше орієнтована не на самоконтроль, а на соціальний контроль ззовні. У соціопсихологічній сфері спостерігається поступове засвоєння та використання нових соціальних символів (влади, багатства – матеріальних символів), утверджується новий

кодекс поведінки, який стає “класикою”. Для інволюційного періоду циклу зазвичай властиво. є діяльність вождів і геніїв.

Отже, одним із нормативних періодів епохального циклу суспільства є інволюція – “повернення до природного стану”. Цей період пов’язується із засвоєнням соціально-психологічних характеристик, набутих суспільством у попередній період розвитку. Домінантними стають цінності цілісності, загально-єдиного, універсального. Відповідно, актуалізується такий феномен, як “соціальна ідентичність”, що означає приналежність суб’єктів до певних соціальних груп чи спільнот та ідентифікацію з ними. Отже, реалізується феномен розчинення особистості у групі, домінування цілого над одиничним аж до повного заперечення цінності окремої людини. Період інволюції був характерним для античної Греції, середньовічного Відродження та Модерну, період еволюції – для античного Риму, середньовічного Просвітництва і Постмодерну.

Історичний досвід показує, що там, де виникає необхідність в узгоджених діях людей – чи то окрема сім’я, група, соціальний прошарок, нація або суспільство в цілому, там відбувається підпорядкування їх діяльності задля досягнення певної мети. Існування категорії “авторитет” як соціального феномену не викликає сумнівів і заперечень, оскільки разом з утворенням перших груп людей виникає потреба в їх організаційному оформленні. Тому вже в часи існування первісного стада, коли ще тільки формувалася цілеспрямована діяльність з використанням відповідних засобів праці, завершувався біологічний розвиток людини, виникали перші примітивні житла та знаряддя праці, люди об’єднувалися в досить сталі колективи. Незначним за своєю чисельністю – 20-30 дорослих та декілька десятків дітей і підлітків – праобщинам була властива наявність основ соціальної організованості, яка базувалася на владі вожака, мала безпосередній характер, існувала у вигляді візуального чи звукового спілкування й відображала спільність інтересів первісних людей. Історично першою більш-менш упорядкованою формою організації прадержавного суспільства була родова община. Особисті родові зв’язки об’єднували в єдине ціле всіх членів роду. Цю єдність зміцнювала також колективна праця, спільне виробництво й зрівняний розподіл. Ф. Енгельс висловлювався про родовий період наступним чином: “І що за чудова організація цей родовий устрій у всій його наївності і простоті! Без солдатів, жандармів і поліцейських, без дворян, королів, намісників, префектів або суддів, без в’язниць, без судових процесів – все йде своїм встановленим порядком” [236, с. 132].

Отже, рід був водночас найдавнішим соціальним інститутом і найпершою формою організації додержавного суспільства. У тих умовах, коли єдиною формою усвідомлення соціальних зв’язків було відображення у свідомості людей спільності інтересів у вигляді спорідненості, провідну роль у піклуванні про сім’ю та веденні господарства відігравали жінки. Оскільки в умовах безладдя статевого спілкування відносини спорідненості достовірно могли бути відомі лише за кожною жіночою лінією, родова община існувала як материнський рід, пов’язаний спільним походженням за матір’ю. Спільною

власністю роду була земля – головний засіб для полювання, збирання врожаю, виготовлення примітивних знарядь праці тощо, низька ефективність виробництва забезпечувала лише необхідні життєві потреби на основі зрівняльного розподілу в інтересах усіх членів роду незалежно від участі у спільній трудовій діяльності, але за індивідуальними потребами.

Уже на ранньому етапі розвитку суспільства набувають значення звичаї та навички колективної трудової діяльності. У найважливіших випадках трудовий процес супроводжувався ритуальними діями. Так, наприклад, тренування мисливців наповнювалося містичним змістом, супроводжувалося таємничими обрядами, магією і символізмом на чолі з особистістю вождя, який виділяється неповторністю вбрання й способом життя, а також знанням лише йому відомих знаків і ритуалів. Проте таке виокремлення особистості було фрагментальним, і коли вона скидала “маску”, то знову ставала такою ж, як усі. Це відіграло значущу роль у розвитку індивідуальної свідомості особистості, тому на наступному щаблі розвитку свідомості як сама особистість так і група починає відрізняти її як таку, що володіє рідким даром, і закріплює посаду за нею довічно, часто-густо та передавалась у спадок. Звичаї додержавного суспільства мали характер узагальнених “мононорм”, що були водночас і нормами організації суспільного життя, і нормами первісної моралі, і ритуальними й обрядовими правилами. Так, звичайний розподіл функцій у трудовому процесі між чоловіками і жінками, дорослими і дітьми розглядався водночас і як виробничий звичай, і як норма моралі, і як воля релігії. Мононорми спочатку були продиктовані “природною” основою первісного суспільства, де людина була частиною природи. Особливе місце посідав такий засіб забезпечення звичаїв, як архетип заборони – табу, що виник на початку історії людського суспільства. Інакше кажучи, архетип заборони є першим законом, що існував у формі табу, виконуючи роль колективної волі, тобто це є першими паростками моралі заради самозбереження і самозахисту суспільства. Так, першим таким законом була заборона на позбавлення кого-небудь з одноплемінників шматка м’яса. Якщо біологічний інстинкт вимагав схопити шматок самому і не дати іншим, то табу забороняло будь-кому з праобщини відстороняти когось від м’яса. По введенню цієї заборони почали виживати всі члени суспільства і ті слабкі, які не полювали, але мали час на інші заняття, і тому виявлялися найбільш творчими людьми. Тож, у такий спосіб первісне суспільство обмежувало біологічний індивідуалізм і перетворювало природні інстинкти на соціальні потреби. Другий закон архетипу табу відіграв значущу роль у впорядкуванні статевих відносин, що суворо забороняв шлюб із кровними родичами.

Отже, табу є дуже давньою заборonoю, колись накладеною ззовні на покоління примітивних людей, тобто насильно нав’язаними цьому поколінню попередніми заборонами на вчинки, до яких була велика схильність. Завдяки табу первісне суспільство підтримувало необхідну дисципліну, яка забезпечувала умови колективного існування людей. Так, архетип заборони зберігався від покоління до покоління лише внаслідок традиції, завдяки батьківському і суспільному авторитету, але, можливо, у наступних поколінь

він уже став частиною успадкованої психічної організації, чимось на зразок природжених ідей. Проте, оскільки табу утримувалося, очевидним є факт того, що первинна насолода від здійснення забороненої дії існує у людей, як і раніше. “У них є амбівалентна спрямованість стосовно заборон табу; у несвідомому їм понад усе хочеться порушити їх, але водночас вони бояться цього, тому що бажають цього, і страх у них сильніший за насолоду. Бажання ж у кожного... є несвідомим” [215, с. 226].

У первісному суспільстві звичаїв дотримувалися завдяки правилам, але коли останні вимагали підкріплення шляхом прямого примусу, суспільство виступало в ролі колективного носія сили, який зобов'язував, виганяв і навіть призводив до смерті порушника. Міра покарання визначалася авторитетом старійшин, і виконувалося воно ними чи родичами. Вищим органом суспільної влади роду було зібрання всіх дорослих членів суспільства – чоловіків і жінок. Зібрання – настільки ж давнє поняття, як і сам рід. Воно вирішувало всі головні питання його життєдіяльності. Тут вибиралися провідники (старійшини, вожді) на строк чи для виконання певних справ, дозволялись суперечки між окремими особами тощо. Рішення зібрання були обов'язковими для всіх так само, як і вказівки вождя. Хоча суспільна влада не мала спеціальних примусових установ, вона була досить авторитетною, здатною до ефективного притягнення до відповідальності за порушення існуючих правил поведінки. Покарання неблаганно наставало за здійсненням проступку, і воно могло бути досить жорстоким – смертна кара, вигнання з роду і племені, але в більшості випадків було достатньо звичайного докору чи зауваження. Оскільки ніхто не мав привілеїв, то нікому не вдавалося уникнути покарання, проте весь рід як один ставав на захист родича, і ніхто не міг уникнути кровної помсти – ні винуватець, ні його родичі.

Таким чином, первісне інволюційне суспільство проходить два етапи свого розвитку. Матріархальний його етап існував у ті часи, коли кровну спорідненість можна було відстежити лише за материнською лінією. Головними цінностями вважалися зв'язок із землею, кровні зв'язки, материнська любов, що не виділяє серед дітей нікого за певні досягнення або невдачі. Важливою характеристикою матріархального періоду є пасивне сприйняття дійсності з пріоритетом емоційності та відкритості.

З розвитком родових общин і встановленням патріархату змінювалася і організація влади, переважно в напрямку ієрархізації органів влади. Замість зібрань усіх членів роду дедалі частіше проводилися збори тільки чоловіків. Велике значення надавалося єдності суджень, а не рішенням більшості. Запроваджується принцип представництва: голови господарств входять у родові общинні ради, а їх голови – в ради фратрій і племен. Кожному рівню влади була властива своя сфера компетенції, коло питань, що ним вирішується. Орган вищого рівня мав певні повноваження щодо нижчого. Відбувався поділ влади на світську, військову та релігійну. Поряд зі старійшинами, військовими вождями та жерцями з'являються інші керівники – так звані “великі люди”. Це чоловіки, які за рахунок своїх особистих якостей та багатства, що почало з'являтися внаслідок виникнення надлишкового продукту, набували авторитету

серед родичів, користувалися їх підтримкою. Багатство, знання та вміння передавалися прямим нащадкам, які також здебільшого ставали багатими.

Отже, виникає така спеціалізація, як управління, і завдяки підвищенню її ролі поступово збільшується частка родоплемінної знаті під час розподілу суспільного продукту, тобто управління стає вигідним. Поряд із залежністю всіх вождів і старійшин “від посади” з’являється і економічна залежність, але все ж таки продовжує існувати “виборність” осіб, яка згодом стає більш формальною, що призводить до подальшого закріплення посад за певними особами, а потім і до їх успадкування. Отже, організація влади в первісному суспільстві характеризується пануванням авторитету звичаїв, традиції та поваги, спираючись на свідомість усіх членів роду і моральний авторитет старійшин, що дозволяло їй бути здебільшого ефективною. Однак, хоча інтереси верховного вождя та його оточення головним чином збігаються з інтересами всього суспільства, поступово виникає соціальна нерівність, що призводить до більшої розбіжності інтересів керуючих і керованих.

Життя в первісному суспільстві не було хаотичним, воно підпорядковувалося певним звичаям і традиціям, в яких закріплювалися ритуали, обряди, табу та інші правила поведінки людей у певних життєвих ситуаціях. Ці норми зазвичай виконувалися добровільно, в межах наслідування іншими членами товариства або через їх корисність. Відомо, що для цього періоду існування людства була характерною відсутність політичної влади та державних інститутів. Члени первісного суспільства були рівними, вони не ділилися на керівників і керованих. Однак владні інститути все-таки існували – члени первісного суспільства підпорядковувалися старійшинам і вождям. Це підпорядкування засновувалося на авторитеті цих людей, що зміцнювалося можливістю силового впливу на тих, хто відмовлявся підкорятися. Тим не менше, порушення цих норм могло потягти покарання, аж до вигнання з общини, яке практично неминуче призводило до смерті вигнаного.

Таким чином, патріархальний етап виникає у результаті зміни ціннісної парадигми, для якого були характерними моногамна сім’я (головним чином для жінок), безумовна влада батька, заміна богині-матері богами, що втілюють чоловіче начало, діяльнісна активність, перетворення природного середовища та раціональність. Рівність поступається принципу улюбленого або старшого сина в ієрархії. Найважливіша цінність – підкорення владі.

Отже, інволюційний період первісного суспільства складається з материнського етапу (матріархат) і патріархального (патріархат); останній можна визначити як такий, що еволюціонує. Звернення до характеристик цього періоду дозволило встановити, що основи генезису феномену “авторитет” були закладені саме тут.

Ускладнення соціальної структури й накопичення суспільством нових соціальних ознак заклали основи епохи Античності (від лат. “Antiquus” – давній). Сам факт виникнення держави та владних стосунків і на цьому тлі – традиційного типу авторитету визначається тими численними змінами, що відбуваються в людському суспільстві й обумовлюються відповідними

потребами щодо зміни його стану, тобто ускладненням власне соціального життя – від додержавних племінних форм організації суспільства до державних.

Античність – це особливий час розвитку Давньої Греції та Риму, а також тих земель і народів, які перебували під їх впливом. Хронологічні рамки цієї епохи збігаються з часом існування самих античних держав з XIII-IX ст.ст. до нашої ери і до V ст. нашої ери – з часу становлення античного суспільства в Греції до загибелі Римської імперії.

Для становлення і розвитку феномену “авторитет” епохи античності є характерними специфічні риси. Так, давньогрецькі філософи припускали, що нескінченна безліч речей походить із першопричини, яку вони назвали “arche” (першообраз, принцип), і таким чином не усвідомлено передбачили один з аспектів наукової методології. Ще однією рисою стає факт “занурення” людей у природу (від давньогрецького “φύσις”, “physis” – природа), де гармонійно поєднується одиничне і загальне, статичність і рух, де природа є стабільною, а її кроки – ритмічними, закони – стійкими, а винятки – рідкісними. Вочевидь у понятті “physis” яскраво виражаються момент упорядкованості життя, уявлення про становлення і розвиток. Інакше кажучи, у цьому понятті закладено уявлення про органічний розвиток паростків, спонтанної, внутрішньої норми на протигагу екстернальному прояву, вторгненню ззовні.

Відомо, що спочатку поняття “традиція” використовувалося в буквальному значенні, позначаючи матеріальну дію, коли йшлося про необхідність вручити комусь якийсь предмет і навіть віддати свою дочку заміж. Але ж те, що передається, може бути нематеріальним, зокрема певні вміння, навички й авторитет, який відповідає уявленню про нього як про священний і незмінний. Такі дії в фігуральному сенсі також є “traditio”. Авторитет цього зразка встановлюється відповідно до традицій і звичаїв і ними ж обмежується.

Наочним прикладом традиційного авторитету є влада спадкоємця престолу. Так, ідея сакральності монарших родів мала яскраво виражений характер. Практично в усіх давньогрецьких полісах, що мали монархічну форму правління, монархи вважалися родичами богів не в символічному, а в прямому розумінні цього слова. Божественне походження представників монарших родів не ставилося під сумнів навіть у полісах, жителі яких віддавали перевагу демократичній формі правління. Однак це був образ ідеального правителя, який розглядався як носій вищого знання, і такий тип був далеким від реального.

Дидактизм творів Гесіода (VII-VIII ст. до нашої ери) був викликаний потребами часу кінця епічної пори, коли визрівання торгово-промислових відносин перепліталось з ще не відмерлими старими – домашньо-родинними, коли героїчні ідеали, вичерпуючись, перетворювалися на повчання. У його дидактичній поемі “Праці і дні” немає і сліду героїки, сама мораль – це істинний герой, де справедливість і праця постають як самостійні цінності. Отже, автор презентує новий ступінь у розвитку моралі й сприяє її оформленню як сукупності значущих норм у суспільстві. Однак згідно з його уявленнями розвитку суспільств властивий регрес. Від вищого ступеню до нижчого воно послідовно проходить п'ять епох. Так, у далекому минулому люди були

зроблені із золота, вони не знали ні життєвих турбот, ні морального псування, на зміну їм прийшло покоління зі срібла, яке було набагато гіршим, третім було покоління мідне, четвертим – покоління божественних героїв, а потім настане вік залізних людей, в якому правду замінить залізний кулак, міста будуть розграбовані, і не матиме ніхто ні в кого поваги – ні клятвоохоронець, ні справедливий, ні добрий. Скоріше нахабі і лиходієві буде віддано шану. Де сила, там буде і право.

Причиною деградації суспільства Гесіод називає моральний занепад людей, що настав услід за “недостойною” поведінкою Прометея, який украв вогонь у богів. Тож, засобом подолання існуючих відносин філософ вважає утилітарне розуміння необхідності слідувати моральним нормам, однак з авторитарним доповненням. “Вартує справедливості верховний бог Зевс і віддає по заслугі тим, хто у пихатості злий і у справах нечестивих косніє” [59, с. 45-46]. Очевидно, що гесіодівський Зевс наділяється моральними функціями, він покликаний карати людей за їх несправедливі дії.

Указані процеси спостерігаються і в творчості “семи мудреців” – Фалеса, Піттака, Періандра, Біанта, Солона, Клеобула і Хілона. Їх життя і творчість датуються кінцем VII – початком VI ст. до н.е. Деякі з мудреців були активними й авторитетними учасниками політичних подій, правителями і законодавцями. Вони сформували цілком раціональні і світські за духом етичні та політичні сентенції, максими світської практичної мудрості, зокрема щодо полісного життя, його законів і порядків, прославлення державного життя, наприклад: “Державі поради давай найкращі” (Клеобул), “Богам – шана, батькам – честь” (Солон), “Шануй старість”, “Законам корися” (Хілон), “Не багатій поганими засобами” (Фалес), “Влада народна міцніше тиранії” (Періандр), “Не роби сам того, що ти засуджуєш в інших” (Фалес) та ін. [109]. Очевидно, що у цих заповідях задається екстернальний тип поведінки людини, безумовно орієнтований на благо цілого, на шанування загальних законів, звичаїв, богів і предків. Висловлені в цих висловах істини мають загальнозначущу форму, яка претендує на абсолютність. Приписи Семи мудреців вимагають від індивідів самообмеження, жертвовності. Найбільш типовим у цьому сенсі є вимога поміркованості, спрямована передусім на стримування пристрастей, свідоме обмеження потреб і домагань в ім’я гармонії соціального цілого.

Вимога міри в задоволеннях і поведінці в цілому стала однією з головних нормативних установок грецької античної суспільної свідомості. Морального сенсу ця установка набуває у зв’язку з ідеєю рівності людей, громадян держави в їх праві на щастя: людина повинна знати міру, обмежувати свої бажання для того, щоб відкрити дорогу бажанням інших. Так, Фалесу приписується формулювання “золотого правила моральності”, яке збереглося до сьогодні і формулює ідею рівності людей як суб’єктів моральної вимоги. Наприклад, на питання, коли життя найкраще, Фалес відповів: “Коли ми не робимо того, що засуджуємо в інших”.

З правління Солона, знаменитого афінського державного діяча, як писав Аристотель, “почалася демократія”. Він був першим, хто зрозумів, що демократія – це відповідальність усіх громадян за стан подій у державі.

Таким чином, людина античності здебільшого є людиною політичною, а її психологія розглядалася з погляду опису схильностей до справедливості чи несправедливості, розумного і нерозумного тощо. При цьому героїка Гомера зображує живих людей, Гесіод формулює ідеали дрібних власників, Сім мудреців вимовляють істину саму по собі, маючи справу не з реальними людьми, а тільки з моральними нормами, що існують самі по собі. Інакше кажучи, в грецькій античній словесній творчості інволюційного етапу відсутні такі поняття, як воля й особистість, тобто відсутні описи внутрішнього духу людини, а норми поведінки можуть реалізовуватися лише у боротьбі з безпосередніми схильностями індивідів.

Отже, дотримання загального, універсального пов’язується з обмеженням індивідуального. В устрої грецького суспільства спостерігається його спадкоємність і стійкість, що зумовлювалося ідеалами давньогрецького полісу, де поняття “людина” прирівнюється до поняття “громадянин”, з античним типом свободи, який полягав у діяльній, постійній участі в колективній реалізації влади, де соціальне збігалось з політичним, що призводило до відсутності опозиції між державною владою і соціальною організацією громадян. Тож, античне грецьке суспільство орієнтується як на універсальні ідеї, так і на елементи доцільності, оскільки люди не можуть жити, коли вони певним чином не організовані і коли відсутній авторитетний правитель, який бере на себе відповідальність за управління суспільством і його структурами. Усе це визначало характер політики і становлення традиційного типу авторитету, набуваючи космологічного значення, презентуючи зразковий універсум, урівноважений порядок якого передбачає поєднання природного і надприродного.

Акцентуючи увагу на тому, що люди не можуть жити без управління, Піфагор (580-500 до н.е.) та його послідовники висловлювалися проти демократичного устрою полісів, а кращою формою правління вважали аристократію, яка здійснює свою владу на підставі авторитету законів. Визначну роль у світогляді піфагорійців відіграло їх вчення про числа, де саме числа – це начало і сутність світу. Прагнучи виявити цифрові (математичні) характеристики, властиві етичним і політичним явищам, піфагорійці першими почали теоретично розробляти поняття “рівність”. Так, на їх думку, справедливість виражається у цифрі чотири, оскільки чотири – це перший квадрат (результат множення цифри два на саму себе), а суть справедливості полягає у відплаті рівним за рівне. Під рівністю вони розуміли змінну мірку для кожного відповідного випадку, а не єдину мірку і загальний масштаб для всіх випадків. Міра і належне – не середнє арифметичне і не найбільш поширене і типове, а найбільш цінне. Тобто, міра має ціннісну природу, відповідаючи найціннішому в ієрархії цінностей, і відповідним чином орієнтує поведінку людей, регулює й оцінює їх відносини.

Піфагор наголошував, що в людських стосунках, завжди існує панування і підкорення. Це явище може мати зовнішній характер, коли воно сформувалося у вигляді діючого, і внутрішній – на рівні відчуття зверхності і підкорення. Проте і в першому, і в другому випадку, як зазначав мислитель, люди, покликані до управління, відчують необхідність підкорення своєї волі авторитету космічного порядку, чітко не визначеному, але поза всяким сумнівом існуючому, що дозволяє зауважити про орієнтацію на інтуїтивність як на спосіб міфологічного світосприйняття.

Геракліт (544 або 540-483 рр. до н.е.), погоджуючись із Піфагором у тому, що управління людьми передбачає наявність у правителя високих моральних якостей, таких як доблесть, інтелект і благородство, заявляв, що управляти суспільством повинні аристократи, оскільки вони – це високоякісна верства суспільства, якій з дитинства закладають почуття шляхетності, гідності, орієнтації в суспільних ситуаціях. Отже, аристократи краще від представників інших верств населення підготовлені до управління.

Сократ (470/469-399 рр. до н. е) настійно пропагував необхідність дотримання полісних законів, Сократ пов'язував з цим і одностайність громадян, без чого, на його думку, ні будинок не може добре стояти, ні держава управлятися. Під “одностайністю” він мав на увазі відданість авторитету правителя і підкорення йому членів поліса. Принцип законності Сократ використовував як базисний критерій для класифікації і характеристики різних форм державного устрою і правління. Владу, засновану на волі народу і на державних законах, він називав царством, а владу проти волі народу і таку, яка ґрунтується не на законах, а на свавіллі правителя, – тираніями. Якщо правління здійснюється людьми, які виконують закони, то такий устрій він називав аристократією, якщо влада походить від багатства – плутократією, якщо ж від волі всіх – демократією. Політична свобода людини, на думку Сократа, є можливою лише у разі панування в державі (полісі) законів, що відповідають вимогам розуму і справедливості. Філософ різко критикував тиранів і водночас виступав проти крайнощів демократії, яка робить державу слабкою і дезорганізовує суспільство.

Свої етичні погляди Сократ сформулював так: благом для людини є чеснота. На відміну від софістів, які вважали, що розуміння чесноти є одним у жінки й іншим у чоловіка, одним – у літньої людини й іншим – у молоді, він рішуче виступив проти такої релятивістської інтерпретації об'єктивного змісту понять. Філософ вважав, що справедливість, відвага, панування над своїми пристрастями тощо є, безсумнівно, характерними для всіх людей незалежно від віку, статі й освіти. Чеснота тісно пов'язана зі щастям і вигодою, але вигоду Сократ розглядав не в індивідуальному, утилітарному значенні, а як добро, що приносить щастя не лише окремій людині, але і суспільству в цілому. Чеснота є вираженням рівня знання. Будь-яке зло є результатом неусвідомлених дій, незнання суті справи. Отже, неосвічений правитель більше приносить зла, ніж користі. Його дії є непередбачуваними, думки – хаотичними й алогічними, їх важко визначити через зміст спільного. На думку Сократа, управління людьми є “царським мистецтвом”. До нього можна допускати лише тих, хто оволодів

основами усіх знань, добре вихований, має схильність до керівництва, відрізняється чеснотами.

Відомо, що найвидатнішими представниками філософії і політичної думки, які зробили вагомий внесок у розвиток державних концепцій Давньої Греції, були Платон та Аристотель. Справедливе життя поліса, за Платоном (428 або 427-347 рр. до н.е.), полягало в тому, щоб кожен робив свою справу, щоб ніхто не привласнював чужого і не втрачав свого, що частково відповідало принципів Піфагора – “кожному своє”. У душі людини, на думку мислителя, повинні поєднуватися три здібності: розумова, вольова і бажання. Залежно від того, яка здібність перемагає, людина тяжіє до виконання тієї або іншої ролі у суспільстві. Якщо перемагає розумова, людина може виконувати в державі функції управління, якщо вольова – бути воїном, якщо третя – ремісником. Аналізуючи форми правління, філософ віддав перевагу аристократії, критикуючи плутократію, олігархію, демократію і тиранію, які сприяли поступовому псуванню людської душі (природи). За Платоном, держава – це єдність людських істот, які повинні виконувати свої соціальні функції, відмовляючись від особистих потреб та інтересів. У книзі “Держава” філософ стверджує, що “ті, кому довірено управляти країною, повинні любити свою країну більше, ніж будь-що інше, та повинні глибоко пов’язувати свої інтереси з інтересами країни, якій вони служать”. За словами Платона, “ми повинні вибирати з-поміж наших правителів тих, хто за нашими спостереженнями виглядає здатним повністю присвятити своє життя справам спільноти, і хто ніколи не діятиме супроти спільного блага” [151]. Але далі він зазначає, що навіть за таких умов, коли інтереси спільноти будуть захищені, то і тоді правителі здатні до обману заради того, щоб закріпитися у владі. Очевидно, що Платон окреслює питання протистояння управління і моралі.

У грецькій мові існує слово “autokratos” (від “αὐτός” – сам + “κρατέω” – володарювати) – автократ, “αυτοκρατορία”, самодержець, [абсолютист](#), [правитель](#), тобто автократор, особа, що має необмежену верховну владу. Це поняття пройшло певну еволюцію. Так, у Давній Греції титул автократора мала особа, компетенція якої була нічим не обмежена. Так називали одного з десяти стратегів, який отримував необмежені повноваження задля організації однієї експедиції або ведення війни, і тоді “повноважний стратег” мав право діяти на власний розсуд, без узгодження з іншими стратегами, незважаючи на раду або народні збори. У Давньому Римі так називали по-грецькому імператора, у Візантії такий титул почали вживати у VII ст. Отже, посідаючи вищу посаду в державній організації суспільства, правитель (автократ) отримував необмежену владу спадково або легітимно.

З грецької історії до нас дійшло і поняття “тиран” – людина, яка захоплює державну владу силою і здійснює управління державою одноособово. У ранній період тиранія була владою представників демосу, які спиралися на збройні сили і проводили реформи в інтересах біднішої, численнішої частини вільного населення. Реформи тиранів були спрямовані проти родової аристократії і поступово сприяли встановленню полісної республіки. Пізніше тиранами почали називати намісників з олігархічних кіл, яких перси ставили в

завойованих ними грецьких містах чи місцевостях. Феномен тиранії оцінювався доволі негативно. Усі тирані, які були в еллінських державах, звертали свої зусилля тільки на свої інтереси, на безпеку своєї особи і на возвеличення свого дому. “Сама ж особистість тирана варта жалю, бо душа його переповнена рабством і страхом, влада робить його заздрісним, несправедливим, недружелюбним і лихим; він підтримує і підживлює усіляке зло; він буде нещасливим і такими ж само зробить своїх близьких” [153]. Тож, під час керівництва державою тирані переважно займалися особистими справами, що не сприяло зміцненню їх авторитету і призвело до того, що Еллада затрималася у своєму розвитку. Однак стосовно цього феномену є відомим факт про те, що грецькі мислителі не завжди були послідовні в оцінці тиранії. Так, Платон у праці “Закони” вивів образ “благопристойного тирана” – молодого, з доброю пам’яттю, здібністю до навчання, мужнього й великодушного, в якого величезна влада неодмінно повинна поєднуватися з розсудливістю та здоровим глуздом, що сприяло його авторитету та створювало передумови для виникнення кращого державного ладу та законів, оскільки “найкраща держава може виникнути з тиранії завдяки видатному законодавцеві і розсудливому тиранові” [153]. Характеризуючи “тиранічну людину”, філософ зазначав, що тиран постійно втягуватиме народ у війни, щоб громадяни відчували потребу в керівниках, збільшуватиме податки, щоб люди жили бідно й не мали часу вести інтриги проти нього, тиран заборонятиме свободу думки, а винних у ній знищуватиме за звинуваченням у зраді. Отже, тиран, щоб зберегти владу, повинен “пильно стежити за тим, хто мужній, хто великодушний, хто багатий. Щастя тирана в тому, що він, не бажаючи того, вороже ставиться до всіх цих людей і кує проти них лихо, доки не очистить від них державу. Тому доля тиранів є поганою, вони врешті-решт змушені або жити разом із натовпом негідників, або попрощатися з життям” [152].

Аристотель у праці “Політика” зупинився на тиранії як на формі державного устрою і підкреслив, що це – “деспотична монархія у політичному спілкуванні”. Він вирізняв три види тиранії. Найгірший вид – тиранія за перевагою, вона відповідає необмеженій монархії, оскільки “в ній проявляється безавторитетна влада над усіма рівними і кращими для її ж вигоди, а не підлеглих. Тому така тиранія виникає всупереч бажанню підлеглих, ніхто з вільних людей добровільно не перенесе такої влади” [7].

Отже, тиранія в античній Греції це – одноосібне правління, що не спирається на традиційний авторитет – на спадковість влади, а застосовує насильство до народу. Тиран захоплював владу силоміць і був наближений за статусом до диктаторів, в яких влада була необмеженою. Очевидно, що у влади, зосередженої в руках одної особи, є свої переваги. Тому вона так часто виникає чи відроджується в скрутні часи для держави за умов видатної особи-тирана, здатного швидко знаходити відповідні рішення проблем та ефектно втілювати їх в життя. Однак тиранія надзвичайно швидко втрачає позитивні риси в мирні часи чи в разі влади тирана-психопата. З історії відомо, що жоден з грецьких тиранів не створив влади, яка б перейшла у монархію, що є підтвердженням думки Аристотеля про те, що тиранія є однією з неправильних форм правління.

Підсумовуючи викладене можна зробити наступні висновки. Історія Риму стала прикладом реалізації ідеї авторитарного правителя в особах її численних імператорів, багато з яких стали синонімами тиранії, зловживання владою та беззаконня (Калігула, Нерон). Саме політична історія Риму створила ореол божественності авторитарним правителям. Юлія Цезаря проголошено “божественним Юлієм”, а пізніше такий титул отримав і Октавіан. Особу володаря було заборонено критикувати, а з часів Андріана (117-138 рр.) встановився звичай, що воля імператора є законом. Чого б не забажав добродішній імператор, що б він не наказав виконати, – на все його влада. Як він вирішить, так і має бути. Звісно, за таких умов навіть розсудливий авторитарний правитель почував себе всемогутнім та непогрішним. Якщо ж ця абсолютна влада доповнювалася ще і твердістю його характеру, великою волею, безжалісністю та послідовністю у досягненні мети, перед нами виникала особистість, що відчувала права і навіть обов’язок панувати над усім живим у цьому світі.

Будь-яка антична світська влада ґрунтувалася на духовному авторитеті божественної природи, прихованої під людською зовнішністю. Тому абсолютно неприйнятною була ідея, суть якої полягає в тому, що влада надається володареві тими, ким він керує, а його авторитет є виразом суспільства і підкоряється його санкції. Водночас у Давньому Римі категорія “авторитет” доповнюється твердженнями про те, що в її основі лежать сила і примус (авторитаризм) або такі якості, як розум, мудрість, спритність, фізична хоробрість і ретельна турбота про колективний добробут. Увага зосереджується на виявленні індивідуальних рис характеру правителів, їх морального образу. Екстравертність, ірраціональність та інтуїтивність правителів античної Греції доповнюються раціональними та сенсорними характеристиками особистостей правителів античного Риму, що часто-густо вагомо впливає на ухвалення значущих рішень у державній політиці. Отже, авторитет під час циклу “антична Греція – античний Рим” визначається як традиційний, однак такий, що доповнюється елементами харизматичності й у подальшій історії Риму є прикладом реалізації ідеї авторитарного правителя.

2.2. Тенденції розвитку авторитету керівника в епохи Модерну і Постмодерну

Епоха *Модерну* (від англ. “modernity” – сучасність, “modern” – сучасний) – суспільно-історична доба, яка утвердила біполярний світ з його системами капіталізму і соціалізму, дала потужний поштовх індустріалізації, урбанізації, секуляризації та розвитку державних інституцій. Як відомо, термін “модерн” використовується для опису доволі широкого часово-просторового спектру. Модерність виникла в Західній Європі під гаслами протестантської трудової етики, ринкової економіки, бюрократії та становлення правової системи. Як макросоціальний процес модернізація стала своєрідним переходом від традиційного до індустріального (модерного) суспільства, поширившись у часі

на декілька століть – від Нідерландської (1568-1648 рр.), Англійської (1640-1642 рр.) та Великої Французької (1789-1794 рр.) революцій до революцій XIX-XX ст.

Дев'ятнадцяте століття – це століття природознавства, його ідеалом є дослідне, позитивне знання; наука не знає кордонів, природничому методу підвладне все, зокрема мораль, право та суспільний устрій – усе, що раніше було предметом метафізики і спекулятивних домислів. Водночас світ швидко змінювався – це і боротьба за незалежність в Європі й Америці, відродження й падіння Наполеона, розквіт Британської імперії. Очевидними були драматизм і суперечності перехідного періоду, які стали предметом досліджень багатьох учених, зокрема Фрідріха Вільгельма Ніцше (1844-1900). Так, учений наголосив на необхідності переоцінки всіх здебільшого християнських цінностей. Найгострішій критиці піддаються такі поняття, як “любов до ближнього”, співчуття, рівність усіх перед Богом тощо. Ніцше критикує всю попередню філософію, починаючи з Сократа, за властивий їй раціоналізм або ідеалізм, моральне походження філософських суджень, вводячи в європейську філософію категорію “цінність”. Водночас саму філософію він вважає ціннісним мисленням, а питання про цінності для нього є важливішим за питання про істинність пізнання. Відомо, що філософські розвідки Ніцше – це пошуки моралі для вільної людини, оскільки мораль, що існує, була започаткована християнством, вона є корисливою, антигуманною, спрямованою на володіння. Демократичні рухи перейняли цю стабільність, яку треба зруйнувати в ім'я прогресу людства через проголошення принципу “волі до влади”. Останнє – це фундаментальне онтологічне поняття, розроблене Ніцше на основі вчення А. Шопенгауера, однак наповнене новим сенсом. “Воля” – це індивідуальна конкретна воля людини: “Я маю волю і дію, відповідно, я живу”. Воля до влади – це не звичайне прагнення до панування сильного над слабким, але і прагнення зробити слабого сильним. Слабкість є відносною і визначається, з одного боку, положенням людини серед інших людей, а з іншого – ступенем самопізнання особистості. Особистість є вільною і сильною, якщо вона усвідомлює себе особистістю. Свобода розуміється не в християнському сенсі, а в сенсі відродження ідеалу вільної сильної людської особистості. Ніцше був глибоко переконаний, що воля до влади – це універсальний принцип, дію якого тією чи іншою мірою можна виявити на кожному щаблі існування. “Життя не має інших цінностей, ніж ступінь влади, якщо ми припустимо, що саме життя є волею до влади” [136, с. 353]. Він звертає увагу на той факт, що “воля до накопичення сили є специфічною властивістю явищ життя, харчування, народження, спадковості, суспільства, держави, звичаю, авторитету”.

Таким чином, воля до влади – це рушійний імпульс світової історії, однак в розумінні вченого воля до влади позбавлена благородства, що призводить до охлократії, яка рекрутується з так званих “загадкових натур” – людей, які оточують себе ореолом значущості, тайни й у такий спосіб намагаються привернути до себе увагу. Воля до влади цих “загадкових” не лише проявляється потворно, а і є принципово несумісною з творчою, життєвою

силою і характеризується філософом як “повільне самогубство”. Деформація волі до влади у “загадкових” відбувається через те, що насправді вони розглядають владу переважно як головний засіб для особистого збагачення. Очевидно, що авторитет – це інстинкт, а не цінність.

Макс Штірнер (псевдонім Шмідта Каспари; 1806-1856 рр.), німецький філософ-ідеаліст, наголошував на авторитеті Святого Письма. Для протестанта залишається святим те, що “наказано” в Писанні, встановлено Богом, зокрема і влада. Ці речі залишаються для нього нерозривними, недоторканими, “вищими за будь-який сумнів”. І оскільки сумнів, що на практиці переходить в вагання, є характерною особливістю людини, то ці речі стають “вищими” за її саму. Хто не зможе вирватися з цього, той буде вірити, а вірити означає мати авторитет. Оскільки віра та сумніви є психологічними категоріями, то цей факт дозволяє пов’язувати розуміння авторитету саме з психологією.

П’єр-Жозеф Прудон (1809-1865 рр.), французький політик, публіцист, економіст, філософ і теоретик анархізму, вважав, що у людини завжди є авторитет. Спочатку він є видимим і відчутним, бо ним є її батько, пан чи король. Однак чим більшим невігласом є людина, тим безмовнішою буде її слухняність перед поводитирем. Коли людина підкоряється не тому, що король велить, а тому, що король мотивував своє веління, тоді з упевненістю можна сказати, що вона не визнає більше ніякого авторитету, бо створила собі свого власного короля. Отже, необхідність постійного авторитету для людини є очевидною, однак авторитет правителя залежить від якості його діяльності, того, наскільки вона співвідноситься з бажаною для підлеглих.

М.О. Бакунін (1814-1876 рр.), російський мислитель, революціонер, панславист, анархіст, один із ідеологів народництва, акцентував увагу на існуванні авторитету фахівців, однак, на його думку, авторитет – категорія не постійна, оскільки кожна людина управляє і водночас підкоряється [210, с. 55].

В.С. Соловйов (1853-1900 рр.) російський філософ, поет, публіцист і літературний критик, визнавав факт існування внутрішнього (“серцевий взаємозв’язок”) і зовнішнього (“у перехідний момент”) авторитету як гармонію індивідуального і суспільного [210, с. 639]. Отже, авторитет – це соціальне явище, необхідне для людини.

У творах класиків марксизму Карла Маркса (1818-1883 рр.) і Фрідріха Енгельса (1820-1895 рр.) розкрито об’єктивну матеріальну необхідність авторитету, його зв’язок з проблемою влади й управління, з наголосом на те, що це – загальновизнаний неформальний вплив. Аналізуючи проблему авторитету, погляди анархістів і антиавторитаристів, учені називали його “антисоціальними”, вважаючи, що “безглуздо <...> зображати принцип авторитету абсолютно поганим, а принцип автономії – абсолютно хорошим... Відомий авторитет, яким би чином він не був створений, <...> відоме підпорядкування, незалежно від якої б то не було громадської організації, обов’язкові для нас, за тих матеріальних умов, в яких відбуваються виробництво й обіг продуктів” [124, с. 304-305].

Їх ідейний послідовник В.І. Ленін акцентував увагу на необхідності авторитету дисципліни під час роботи. При цьому він зауважував, що робочому

класу потрібні авторитетні керівники, авторитет яких повинен ґрунтуватися на великому знанні і досвіді, широкому політичному і науковому кругозорі. При цьому основою авторитета є довіра [111, с. 226].

Отже, класики марксизму наголошували на обов'язковості авторитету, однак вони зосереджуються на формальному авторитеті, виступаючи проти надмірної віри в нього. Можливо, останнє є позитивним, оскільки має спонукати людей до пошуку істин за допомогою дії, наполегливості та пізнання. Очевидним є матеріальний (зовнішній) підхід до розуміння цього феномену. Однак В.І. Ленін звертає увагу на психологічну грань створення авторитету – довіру, яка визначається фундаментом легітимності влади. Очевидно, що для пізнання суспільства в усій його множинності існуючих наук було вже недостатньо. Тому виокремлення соціології в окрему самостійну науку, яку започаткував О. Конт, сприяло появі в ній психологічних шкіл, які заклали фундамент соціально-психологічних досліджень, зокрема і в сфері управління.

Е. Дюркгейм (1858-1917 рр.), французький соціолог та етнолог, визначав проблему авторитету відповідно до “механічної” й “органічної” солідарності суспільств. Так, у суспільствах з “механічною” солідарністю авторитети, будучи найважливішим атрибутом влади, задаються зверху і підтримуються авторитарними засобами. Будь-які замаху на авторитети з боку інших осіб суворо караються, щоб репресивними засобами забезпечити авторитети колективних уявлень.

З. Фройд (1856-1939 рр.), австрійський психіатр, психолог і невролог, засновник психоаналізу, який суттєво вплинув на соціологічну науку, вважав, що матеріалістичні погляди на історію і соціальні дії індивідів недооцінюють психологічні мотиви в поведінці людей. Людство ніколи не живе повністю в сьогоденні, в “Над-Я” будь-якої особистості продовжує жити минуле з його традиціями, цінностями й авторитетами, які дуже повільно піддаються впливу сучасності і продовжують відігравати важливу і незалежну від економічних відносин роль у житті людини. Це відбувається тому, що на формування “Над-Я” дитини впливають настанови і заборони, втілені як у батьківському “Над-Я”, так і в “Над-Я” вихователів, вчителів і вождів, що заміщують авторитет батьків. Ідеал, втілений в образі вождя, стає ідеалом людей з маси, в душевному житті яких переважає колективне несвідоме, націлене на пошук авторитету героя, батька, керівника. На думку З. Фрейда, перехід до колективного свідомого здійснюється через розвиток культури, під якою вчений розумів усе те, чим людське життя і відрізняється від життя тварин.

Як уже зазначалося, базовими засадами генезису авторитету керівника є відома теорія М. Вебера про “ідеальні типи” легітимної влади, до характеристики яких звернуся детальніше. Так, М. Вебер (1864-1920 рр.), німецький соціолог, економіст і правознавець, у своїй теорії про “ідеальні типи” легітимної влади, висвітлений у праці “Господарство і суспільство” (опубліковано у 1922 р.), визначає такі її типи, як легально-раціональний, традиційний і харизматичний.

Перший тип авторитету – *легально-раціональний* – як “мотив поступливості” базується на основі цілеспрямованої дії індивідів. До такого типу належать сучасні європейські держави, де, за М. Вебером, підкоряються не особі, а законам. Апарат управління складається із спеціально навчених чиновників, до яких висувається вимога діяти за суворими формальними і раціональними правилами. Бюрократія, стверджує М. Вебер, технічно є найчистішим типом легальної влади. Проте жодна влада не може бути тільки бюрократичною, оскільки на “вершині сходів” стоять або спадкові монархи, або вибрані народом президенти, або ліберали, вибрані парламентською аристократією, де повсякденна безперервна робота ведеться фахівцями-чиновниками. Крім спеціальної професійної освіти, чиновник, що відповідає раціональному типу держави, повинен мати спеціальну управлінську освіту, оскільки від нього вимагаються професійна й управлінська компетентність. Тож, авторитет може ґрунтуватися на раціональних установах – на формально визначеній системі правил, що стосуються способів отримання влади і меж її застосування.

Традиційний авторитет засновується на вірі не тільки у законність, але навіть у святість здавна існуючих порядків. За Вебером, це – патріархальна влада. Союз владарюючих є спільнотою: тип начальника – “пан”, штаб управління – “слуги”, підлеглі – “піддані”, слухняні “пану” через пієтет. Патріархальний тип влади структурно багато в чому подібний до сім’ї, що робить цей тип легітимності особливо міцним і стійким. Тут не стільки службова дисципліна або ділова компетентність, скільки особиста відданість слугує підставою для призначення на посаду і просування ієрархічними сходами. Оскільки ніщо не обмежує свавілля “пана”, ієрархічне розчленовування часто порушується привілеями. Отже, авторитет влади ґрунтується на традиціях, коли законність порядку випливає з уявлення про нього як про священний і незмінний.

Третім чистим типом є харизматичний *авторитет* (від грец. “charisma” – божий дар). Харизма – якась екстраординарна здібність, що виділяє індивіда серед інших, не стільки набута ним, скільки дарована йому природою, Богом, долею. До харизматичних якостей М. Вебер відносить магічні здібності, пророчий дар, видатну силу духу і слова. Харизмою володіють герої, великі полководці, маги, пророки і провидці, геніальні художники і письменники, видатні політики, засновники держав і світових релігій (Будда, Христос, Магомет, Олександр Македонський, Цезар, Наполеон та ін.). Харизматичний тип легітимного авторитету є протилежністю традиційному.

У цьому плані традиційний і харизматичний типи владарювання протистоять формально-раціональному як безособовому. М. Вебер неодноразово наголошував на нестійкості та слабкості легітимності влади індустріального суспільства, тому легально-раціональний тип державної влади уявлявся йому найбільш відповідним, але таким, що вимагав деякого “підкріплення”.

Отже, парламентська демократія, що визнається класичним лібералізмом єдино правомірно законодавчим (таким, що легітимує) органом, не маючи

достатнього авторитету серед мас, повинна бути доповнена або спадкоємним монархом (чий права обмежено парламентом), або плебісцитарним вибраним політичним лідером. Як бачимо, в першому випадку легітимність легального панування посилюється за допомогою апеляції до традиції, в другому – до харизми. У традиційних суспільствах влада (авторитет) належала людині в особі пана або монарха і була спадковою, спосіб управління був високоперсоналізованим та обмеженим звичаєвими нормами й обов'язками. На противагу авторитету “традиції” “раціональний” авторитет відокремлював посаду від людини з її обов'язками. Це призвело до того, що “раціональний” тип влади авторитету перетворився на постійну діяльність досвідчених професіоналів, обраних завдяки їх здібностям. Отже, раціональний тип авторитету зумовив розширення сфери компетенції і підвищення ступеня гнучкості політичної та управлінської систем.

При цьому М. Вебер вирізняв раціонально-легальну як владу, що здійснюється згідно з позитивно визначеними принципами та нормами і не залежить від етичних та політичних принципів чи міркувань. Так, одним із важливих практичних питань концепції влади авторитету, за Вебером, було те, яким чином можна обмежити розростання бюрократії і як поставити бюрократичну адміністрацію під політичний контроль.

Таким чином, стосовно дефініції поняття “авторитет” спостерігається встановлення протиставлення авторитету “традиції” і “харизми” його “раціональному” типу, що визначив розширення сфери компетенції в управлінській системі. Раціонально-легальна влада здійснюється згідно з позитивно визначеними принципами та нормами, вільними від етичних та політичних принципів чи міркувань. Тож, у межах епохи Модерну поняття “держава”, “влада” й “авторитет” розглядаються як природно-історичні явища, що закономірно виникають і розвиваються циклічно, наприклад, у Дж. Віко це “вік богів” (дитинство), “вік героїв” (юність), “вік людей” (зрілість), пов'язані з авторитетом традицій, авторитаризмом раціональністю, прагматичністю, інтенціональністю. Водночас авторитет стає своєрідним ідеалом, який прагнуть пізнати і якому хочуть наслідувати. Найбільш повною рефлексією, своєрідним узагальненням сутності суспільно-історичного феномена “авторитет” стає визначення, яке дає нам М. Вебер.

Концепція М. Вебера одержала подальший розвиток у працях низки інших німецьких соціологів і філософів. На початку ХХ ст. науковці, засновники Франкфуртського інституту соціальних досліджень М. Хоркхаймер, Т. Адорно і Р. Маркузе активно зверталися до проблеми авторитету, що було обумовлено негативними явищами, якими вчені цікавилися. Так, Макс Хоркхаймер, німецький філософ і соціолог, у роботі “Авторитаризм і сім'я” розглядав авторитет як центральну історичну категорію й аналізував його “інтеріоризацію” в структурі характеру, що здійснюється через посередництво сім'ї, церкви і соціальних інститутів. Він писав, що сім'я виступає найважливішою продуктивною владою, яка репродукує людський характер, як цього вимагає суспільне життя, і має переважно схильність до особливо виразних авторитарних відносин, від стану яких залежить буржуазний лад.

Одним із джерел формування “авторитарного характеру” є послаблення конкретних емоційних стосунків. Під авторитетом М. Хоркхаймер розуміє правомірний визнаний вплив або “узгоджену залежність” у різних галузях і сферах суспільства від особи, групи або соціального інституту. Критикуючи систему панування пізнього капіталізму, він пише, що правителі широко використовують залежність від авторитету [44, с. 381, 398].

Т. Адорно, Е. Френкель-Брунсвік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд і М. Хоркхаймер [182] як учасники дослідницького проекту “Вивчення забобонів” (Каліфорнійський університет) виявили елементи особистості сучасної людини, що спонукають її до расової та релігійної ворожнечі, й описали їх у науковій праці “Авторитарна особистість”. На думку авторів дослідження, головними рисами авторитарного типу особистості є такі: консерватизм – сувора прихильність до традиційних цінностей середнього класу, авторитарне підпорядкування (мазохістський елемент) – перебільшена, всепоглинаюча емоційна пристрасть до підпорядкування, потреба в сильному лідері, некритичне ставлення до влади, піддатливість зовнішньому маніпулюванню, авторитарна агресія (садистський компонент) – схильність до зневажання, засудження і покарання людей, які не дотримуються традицій, потреба у зовнішньому об’єкті для розрядки і стримування в “Ми-група” агресивних імпульсів, антиінтрацепція (термін Г. Мюррея для позначення точки зору на життя, яка є суб’єктивною, внутрішньо мотивованою, образною), протидія суб’єктивності, творчості, придушення фантазії й уяви, боязнь роздумів про людину, боязнь проявів почуттів і страх втрати самоконтролю, знецінення людини і переоцінка значущості об’єктивної фізичної реальності, упередженість і стереотип – віра у зовнішні (містичні та фантастичні) детермінанти індивідуальності долі, ригідність (у психології – ускладненість аж до певної нездатності) змінити окреслену суб’єктом програму діяльності відповідно до невизначеності, схильність до примітивних і спрощених інтерпретацій людського світу, до перенесення відповідальності за свої вчинки на зовнішні невідконтрольні людині інстанції, нездатність до свободи і самовизначення, “комплекс влади” – особлива схильність до мислення в категоріях “владарювання – підпорядкування”, “сили – слабкості”, “вождя – прибічників”, схильність до ідентифікації з наділенням владою постатями, орієнтація на конвенціональні атрибути “його перебільшення значущості сили і “твердості характеру”, деструктивність і цинізм – загальна дифузна ворожість, схильність до “очорнення людської природи” і раціонально-емоційно-нейтрального обґрунтування “природної” ворожості проти “чужинців”, проективність – схильність вірити в те, що світ злий і небезпечний (проекція пригніченої агресивності ззовні). Також проводилося колективне соціологічне і психоаналітичне дослідження різних типів особистості з погляду схильності до схвалення “демократичного” або “авторитарного” керівництва. Результати дослідження показали небезпечність дрейфу людського світорозуміння у бік зміцнення автоматизму, сформованих стереотипів, дій за правилами, узаконеними звичкою.

Таким чином, учасники проекту “Вивчення забобонів” виявили симптоми формування антидемократичної структури суспільства через поєднання таких особистісних рис, як конвенційність, покірливість владі, деструктивізм і цинізм. Під час дослідження була продемонстрована стійка кореляція між расовими та етнічними забобонами і певними глибинними рисами особистості, що утворюють, за висловом М. Хоркхаймера, “новий антропологічний тип” людини XX століття – авторитарний.

Проблема авторитарної влади вивчається низкою сучасних зарубіжних науковців. Так, у дослідженні ізраїльського політолога Амоса Перлмуттера “Сучасний авторитаризм” увага зосереджується на зовнішньому, формальному боці авторитарного режиму [33]. Іспанський політолог Хуан Лінц, досліджуючи тоталітарні й авторитарні режими, уникає звичайної для ліберальних теоретиків тенденційності, а спосіб правління з “обмеженим плюралізмом” відносить до авторитарних режимів [265]. Відокремити авторитарну систему від інших суспільних форм допомагає стаття К.С. Гаджієва, що розглядає специфічні риси “громадянської держави”, а також класичний нарис американських політологів Г. Алмонда і С. Верби про “громадянську” політичну культуру.

Тоталітарна система нетерпимо ставилась до всього, що могло похитнути її основи, тому дозволяла індивіду проявити себе, а відповідно свій талант і сміливість лише в рамках своєї професії, в решті ж випадків вимагала бути “як усі”. Генетичні зв’язки авторитаризму й авторитету з колективним несвідомим, а також його взаємодія з індустріальною цивілізацією не стали ще предметом глибокого наукового аналізу.

Науковці постмодерної епохи інтерпретують феномен авторитету різним чином, однак впадає у вічі відсутність його раціонального пояснення. Так, актуалізується думка європейських аналітиків (П. Козловські) про те, що суспільство і культура завжди мають релігійний вимір, тому Постмодерн тяжіє до Середньовіччя з його безсумнівним авторитетом Святого письма і протистоїть Модерну. Проте у світових релігійних колах також виявилася криза авторитету. Підтвердженням цього може служити Другий Ватиканський собор (1962-1965 рр.), де йшлося про необхідність усунення “гіпертрофії авторитетних структур”. І цей факт також підтверджує потребу в пошуку чогось, що мотивує авторитет.

Зважаючи на науковий авторитет М. Вебера щодо цього феномену, сучасні вчені не всі погоджуються з його “ідеальними типами” авторитету правителя. Так, французький соціолог Іожеф Обана вважає, що навіть сама суть авторитету виключає раціональне мотивування. Розпорядженням керівника “підкоряються тому, що він має авторитет, а не унаслідок раціонального пояснення” [271, с. 38]. Ще далі йде його колега Л. Саллерон, який характеризує авторитет як індивідуальний феномен, як владу однієї людини, як владу духовного примусу і здатність наказувати [277, с. 23-24]. Учений прагне обґрунтувати персоніфікацію влади і культ особи вождя. Він виводить основу влади з авторитета, а не навпаки, і при цьому виділяє легальність, що співпадає з офіційним законом, і законність, яку вчений розуміє як узгодженість з неофіційним законом, з людською і божественною свідомістю.

У соціопсихологічному аналізі двох способів існування сучасної людини в межах принципів “володіння” та “буття”, здійсненому Е. Фроммом, ілюструється їх відмінність у реалізації влади. Влада за типом “бути” є безпосередньою, продуктивною. Вірні собі, впевнені люди не бояться втратити і перемогти за будь-яку ціну, спираючись не лише на необхідну компетентність щодо виконання певних соціальних функцій, а і на вимогу високого особистісного розвитку. Такі люди випромінюють авторитетність і не потребують щоразу доводити свою силу наказами, погрозами і підкупам. Не слова і вчинки, а сам образ таких високорозвинених індивідумів – промовисте свідчення того, якого рівня розвитку може досягти людина. Отже, здійснюючи владу методом “буття” керівник досягає того, що підлеглі, яким потрібен авторитет, реагують на нього з величезною готовністю. Влада за типом “мати” будується на бажанні обов’язково щось отримати для себе. Використовуються становище, знайомства, зв’язки, зовнішність, нерідко застосовуються маніпуляції й тиск. Перспективи у керівника, що здійснює владу методом “мати”, – хіба що отримати псевдавторитет від своїх підлеглих.

Отже, окреслюються дві ключові форми авторитету керівництва, а саме зовнішній і внутрішній. Перша форма авторитету характеризується проведенням реформ без ключових ризиків, а внутрішній авторитет – це здійснення соціально-економічних реформ із розумінням можливих ризиків і роботою на кінцевий результат. При цьому авторитет у перехідну фазу пов’язується як з наукою і раціональністю, так і з проявом свободи (“вільного суспільства”).

У сучасну епоху різновиди авторитету розрізняють також за його походженням. Так, С. Московічі розрізняє дві значущі категорії авторитету – авторитет посади й авторитет особистості. При цьому вчений зауважує, що відносна значимість цих категорій еволюціонує. Єдиним авторитетом, яким можна впливати на маси, стає авторитет особистості, але авторитет посади надає йому вкрай необхідну законну підставу. Авторитет засновується на особливому дарі, і над цим даром необхідно працювати, направляти його, розробляти, доки він не стане справжнім талантом, соціально корисним і придатним для застосовування. Для цього ж необхідними є здатність вловити і передати емоцію, привабливість манер, тобто потрібен дар формулювання, який створює ефект, смак до театрального інсценування – все, що призначається для розпалювання уяви. Ці правила, якщо їх застосовувати розумно, породжують наслідування, збуджують захоплення, без якого немає управління [132].

Отже, авторитет посади має доповнюватися авторитетом харизматичної особистості, бо людина, яка має харизматичний авторитет, природно впливає на підлеглих, а це вже – традиція, що стала цінністю й архетипом.

Юзеф Марія Бохеньський (1902-1995 рр.), польсько-швейцарський філософ, розрізняє два види авторитета: власне епістемічний, або авторитет знань і деонтичний, або цілеспрямований авторитет. Перший вид авторитета є тісно пов’язаним з наукою і раціональністю, другий – з проявом свободи (“вільного суспільства”) [249, с. 214]. Отже, перший тип можна назвати

“авторитетом розуму”, а другий – “авторитетом відчуттів”. Саме у такому розділенні видів авторитета полягає головна психологічна тенденція до реалізації потреб людини з погляду “раціонального” (як прагнення до стабільності) й “емоційного” (як прагнення до щасливого життя).

С. Московічі визначає авторитет як ознаку, яка вимальовується через віру і мужність, якусь невизначену, але ефективну особливість вождя. Людина, яка її має, чинить чарівний, природний вплив. Одного її жесту або одного її слова достатньо, щоб змусити підкорятися, домогтися того, для чого іншим знадобилася б армія в стані війни чи бюрократія в повному складі. Цей дар – головна перевага вождя, а влада, яку він дає йому, здається демонічною. Він наділяє вождя ореолом: кожен жест захоплює його прихильників, кожне слово зачаровує аудиторію. Натовп намагнічується його присутністю, наляканий і зачарований одночасно, загипнотизований його поглядом. Авторитет вождя стає гіпнотичною силою, здатністю впливати на натовп. В авторитеті зливаються дві якості вождя: його блискуча переконливість і вперта відвага.

Образно характеризує авторитет французький філософ і теоретик літератури, засновник деконструктивізму Ж. Дарріда. На відміну від традиційного театру, де текст п'єси є недоторканим, у сучасному театрі “диктатура автора закінчилася”, його роль може грати будь-який бажаючий, ставши повним творцем своєї долі. Тим самим вчений заперечує будь-які зразки й авторитети, залишаючи лише саморефлексуючі структури, що можуть що можуть піддаватися впливу непередбачуваних флуктацій. Тож, у постмодерну епоху спостерігається плюралізм авторитетів.

У сучасних умовах актуальними стають роботи О.І. Фоміченка [214], Ю.Н. Вдовіна [41] та І.І. Єфремова [83]. У цих дослідженнях висвітлюються питання впливу демократизації політичного життя суспільства на авторитет офіцера збройних сил, співвідношення престижу військової служби й авторитету та підвищення авторитету офіцерських кадрів у сучасному російському суспільстві. Проблема державного “авторитету” і примусу розглядається в статті Г.І. Мусихіна “Співвідношення авторитету і традиції” [134], що викладає у стислому вигляді ідеї його ж докторської дисертації, а також у філософському нарисі Е.І. Скакунова “Природа політичного насилля” [176]. У дослідженні О.О. Степанова авторитет визначається як вид влади, що реалізовує свої регулятивні функції за допомогою трансляції зразків діяльності, заснований на довірі з боку тих, на кого ця влада спрямована. Автор приділив велику увагу аналізу суті авторитету, його форм і видів, тоді як інші дослідники зверталися до питання суті авторитету взагалі. Аналіз суті авторитету, його форм і видів дозволив автору виявити онтологічні підстави і гносеологічні установки дослідження цього феномену [189].

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки. В еволюційну епоху Постмодерну реалізується характерна для ХХ ст. смислова структура множинності. В усіх сферах свого прояву, осмислюючи досвід попереднього розвитку людства, повертаючись до витоків та основ, Постмодернізм готовий побачити через минуле і сьогодення те, що має сформуватися в майбутньому. Маючи спадкову (вроджену) потребу в

упорядкованому, системно структурованому суспільстві, вільному від загадок і несподіванок, люди зацікавлені ще й у тому, щоб самим бути цілісними, чіткіше визначеними, і щоб їх власні можливості сприяли правильним орієнтаціям у соціумі. Тип авторитету влади формується внаслідок тривалого соціально-історичного циклу. Авторитетну владу люди сприймають не тому, що вона може здійснюватися як завгодно, а тому, що вони ставляться з довірою до представника влади, якщо він діє згідно із суспільним баченням справедливості. Актуальним є питання щодо співвідносності в теорії і практиці “авторитету” й “авторитарності”, проблем етики, примусу й авторитету, питання віри й авторитету. Очевидно, що для будь-якої держави необхідно, щоб більшість громадян вірила в авторитет керівників, оскільки саме довіра є запорукою його легітимності, що забезпечується здебільшого неформальними підставами: духовними настановами та нематеріальними цінностями. При цьому колективне несвідоме перетворює останні на “авторитетні” норми, які регулюють поведінку індивідів і груп.

Проведений аналіз генезису феномена авторитету відповідно до суспільно-історичного циклу дозволив зробити висновок про те, що кожен із згаданих циклів повторюється, складаючись з двох періодів – інволюції та еволюції. У межах кожного спостерігається продукування властивостей соціально-психологічного комплексу, що є типовим для особистості чи суспільства. Отже, універсалізм, абстрактність та інваріантність поступаються перед сприйняттям багатоваріантності суспільного життя та домінування нематеріальних цінностей; ірраціональна поведінка особистості поступається місцем раціональності та експерименту, а екстравертні, емоційні дії перетворюються на інтровертні й інтенціональні. У додатках 1, 2 і 3 представлено таблиці співставлень генезису авторитету циклів: Антична Греція – Античний Рим, Відродження – Просвітництво, Модерн – Постмодерн.

Розділ III

ФЕНОМЕН СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА В УКРАЇНІ

3.1. Становлення авторитету правителів Київської Русі

Важливим фактором, що сприяв як об'єднанню Київської Русі і перетворенню її на могутню державу, так і посиленню авторитету влади монарха, було введення у 988 році християнства на Русі – релігії, яку сповідувала на той час абсолютна більшість народів Європи та Близького Сходу. Саме вибір цивілізаційної приналежності і прийняття християнства пов'язується з входженням України-Русі в інволюційний період [11, с. 225]. Християнська церква стала суттєвим елементом державної структури, оскільки разом зі своїми церковними функціями вона виконувала тепер ще і функцію політичної ідеології. У такий спосіб християнська церква, зміцнюючи авторитет князя, стала його опорою, оскільки відповідно до традицій Візантії визнавався патронат князівської влади над церквою, саме через це церковний статут видавався від імені князя.

Разом з християнським ученням почали проникати нові політичні положення, за допомогою яких осмислювались актуальні питання суспільного життя – об'єднання земель і зміцнення державності Русі. Так, предметом політичних роздумів стали проблеми походження держави, законність панування правлячої династії та шляхи зміцнення авторитету княжої влади.

Філософи й літописці намагаються усвідомити моральний світогляд християнства, розкрити джерела і передумови становлення державності Київської Русі. Так, одним із документів давньоруської писемності є “Слово про закон і благодать” київського митрополита Іларіона. У ньому він говорить про пріоритет християнської благодаті перед старозавітним законом, описує поширення християнства на Русі, обґрунтовує ідею її самостійності та права на рівність серед інших християнських народів. Так, у порівняннях, що характеризують закон і благодать, очевидно виглядає перевага благодаті над законом, зокрема: спершу тінь – потім істина, рабиня Агар – вільна Сарра, світло місяця – сонячне сяйво, нічний холод – сонячна теплота. Отже, благодать – християнське віровчення, викладене у Новому Заповіті Біблії – Іларіон вважає вищим авторитетом у розвитку людства. У своєму творі ім'я князя Володимира митрополит ставить в один ряд з апостолами Петром, Павлом, Іоанном Богословом і Марком та уподібнює його Константину – римському імператору: “Подібний ти до великого Константина, рівний розумом, рівний христолубством, рівний честю служителям його... Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний” [66, с. 200].

Подальше становлення авторитету правителів Київської держави тривало під час правління наступника Володимира – Ярослава Мудрого (1015-1054 рр.). Після укладення в 1026 р. мирного договору між Ярославом та його братом Мстиславом зародилася колегіальна форма правління державою – дуумвірат. Держава була поділена між ними на дві частини, але така децентралізація влади

в цілому позитивно вплинула на внутрішній розвиток країни. Особливо вона сприяла зростанню політичного впливу міст, що знайшло своє вираження у діяльності міських вічевих зборів. Розвиток міст зміцнював Київську державу та привів в органи управління велику кількість місцевого населення. Це вплинуло на те, що варязька знать, яка до цього панувала в управлінні, залишилася лише у війську, а державними мужами ставали місцеві люди. Відомо, що в історію князь Ярослав увійшов як державний діяч, за якого закони було зібрано у збірник “Руська правда”. Цей документ мав неабияке значення саме з політичної точки зору, оскільки утверджував Київську Русь як цілісне суспільство й державу й утверджував авторитет закону. Водночас Ярослав Мудрий підтримував утвердження і розповсюдження християнського віросповідання, підтримуючи авторитетом княжої влади ще не міцну церковну організацію. У “Повісті временних лет” описується діяльність Ярослава Мудрого як освіченого правителя. “Володимир Великий землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо приємлемо серцем книжну науку. Велика-бо користь від навчання книжного.

Детальніше необхідно зупинитися на функціонуванні тогочасних віче як органу прямого народовладдя. Віче – історично давній інститут, який вирішував усі публічні справи громади шляхом зібрання старших громадян міста, і рішення якого були обов’язковими для всіх. Оскільки у вічі брали участь князі й бояри, воно стало найвищим органом державної влади. Хоча вічеві зібрання були нерегулярними (окрім Новгороду і Пскова) і не мали чіткого статусу, саме на них обиралися князі й укладалися договори з ними (так званий “ряд”), що обґрунтовано можна вважати започаткуванням вітчизняного параконституціоналізму як державно-правової практики.

Ще однією формою управління була боярська рада – збори бояр за участю князя для вирішення важливих державних справ. Бояри відігравали значну роль у житті держави: впливали на політику князя, підштовхували віче до ухвалення відповідних рішень. Особливо сильним боярство було в Галичині, де відчувався великий вплив західних сусідів, в яких багата шляхта володіла значними привілеями та правами. До боярської ради входили старші дружинники-землевласники та вищі церковні ієрархи. Проте вона як орган державної влади не мала чітко виражених форм функціонування, що дало історикам підстави вважати боярську раду лише дорадчим органом при князеві. Тож, у разі збереження державності вона цілком могла розвинутися в представницький орган державної влади, однак цього не сталося через зміну політичної ситуації.

Найвищим органом місцевого самоврядування в селі стала громада – родова, чи територіальна община, що об’єднувала кілька сусідніх сіл, мала землю у колективній власності й виступала захисником своїх мешканців у стосунках із сусідніми общинами, боярами чи державними урядовцями. Зауважу, що громада виявилася надзвичайно стійкою структурою, проіснувавши, хоча і з втратами повноважень, аж до ХХ ст.

З метою запобігання міжусобної боротьби, яка після смерті Святослава стала хронічною хворобою держави, князь Ярослав запровадив принцип

старшинства в розподілі влади між синами, де відповідно до віку вони отримували міста з більшим або меншим політичним значенням. Тільки-но в якомусь із цих князівств звільнявся престол, наступний із братів сходив на шабель вище, аж до київського престолу. Однак ця ідея Ярослава суперечила авторитету традицій – спадкоємності влади від батька до сина, оскільки це посилювало сепаратистські настрої місцевих князів і бояр, які прагнули окремої влади “свого” князя. Відомо, що після смерті Ярослава це призвело до запеклої боротьби між племінниками і дядьками. Таким чином, після Ярослава Мудрого починається зміна форми правління в Давньоруській державі – авторитет одноосібної монархії поступово переростає в авторитет федеративної монархії.

Внук Ярослава Мудрого, Володимир Всеволодович Мономах (1053-1125 рр.), установив на Русі міцну централізовану владу. Він відмінив принцип сеньйорату (влада найстаршого сина в роді), ліквідувавши таким чином братовбивчі конфлікти.

Носієм верховної (монаршої) влади вважався Великий київський князь, хоча, не будучи абсолютним володарем, він у найважливіших державних справах, розділяв цю владу з народним віче або з боярською радою. Саме це зумовило необхідність періодичного скликання з’їздів, на які збирали не тільки князів, а і найвпливовіших бояр та представників церкви. Керував з’їздом Великий київський князь, обговорювалися і розглядалися на ньому лише загальнодержавні справи питання війни і миру, відносини між князівствами, державний устрій, питання успадковування земельних володінь тощо. Проте ці з’їзди не стали, як в європейських країнах, зачатками парламентських інституцій, бо цьому завадив процес занепаду Київської держави, де головною причиною збільшення внутрішніх протистоянь стали війни між князями та міжусобиці з очевидним бажанням будь-якими шляхами захопити престол.

Отже, інволюційний період, що переживала Київська Русь у IX-XIII ст., характеризується як традиційним авторитетом одноосібного монарха, так і авторитетом федеративної монархії, що також відповідає традиції. Однак відповідно до періоду, що розглядається, з великою часткою ймовірності припускаю, що правителі Київської Русі відповідають властивостям особистості з екстравертною установкою світогляду, що орієнтує їх на цінності навколишнього світу. Ірраціональність сприяє здатності гнучко змінювати рішення і поведінку, що залежать від поточної ситуації, прикладом чого може бути запровадження влади народного віче, проте з правлінням Великого київського князя. Бажання заволодіти владою першого престолу характеризує налаштованість правителя на пріоритет матеріальних ресурсів.

У XIII ст. в західноукраїнських землях виникла інша велика українська держава – Галицько-Волинське князівство, що є початком еволюційного періоду Київської Русі. Отже, на Заході – від Карпат до Дніпра – утворився новий сильний політичний організм, що запозичив спадщину Києва, який занепавав. У внутрішній політиці князь зосередив увагу на зміцненні княжої влади як гаранта державності. Проте, пов’язані спільними інтересами, а саме збереженням своєї влади та землеволодіння й придушенням опору народних

мас, князь і боярська верхівка перебували у стані постійного протиборства за владу.

Яскравою постаттю цього періоду є князь Роман Мстиславович. Він намагався зосередити в своїх руках усю державну владу, спираючись, як і в інших країнах Європи, не лише на свою військову дружину, а і на міську верхівку й стати абсолютним монархом.

Продовження державотворчої традиції, яку започаткував Роман Мстиславович, й утвердження особистісного (харизматичного) авторитету спостерігаються у правлінні Данила Галицького. Утвердившись у Києві й поширивши свою владу на всю територію сучасної України від дельти Дунаю до Прип'ятського Полісся й від Карпат із верхів'ями Вісли до Дніпра, Данило Галицький об'єднав усі землі, що належали колись його батькові, і став наймогутнішим князем дому Рюриковичів. Для забезпечення свого панування над боярами князь Данило Галицький, як і його батько, прагнув заручитися підтримкою селян і міщанства. Для захисту смердів від сваволі бояр у села призначалися спеціальні урядники, формувалися військові загони із селян. Понад сорок років боровся князь Данило з боярською опозицією і переміг її, тим самим зміцнивши верховну князівську владу й забезпечивши усталений тип авторитету на наступне століття. Але неминучість війни з Батиєм була очевидною, і він розумів, що сам не зможе встояти перед монгольським військом, тому спрямував свої зусилля на створення загальноєвропейської коаліції проти монголів, які вже захопили простори Євразії від Японського моря до Дніпра. Однак країни католицької Європи ще не усвідомлювали масштабів загрози й сприймали монголів у першу чергу як природних союзників хрестоносців у боротьбі з мусульманами на Близькому Сході.

Свідомо зупинившись на деяких історичних подіях, що характеризують правління видатної постаті українського середньовіччя Данила Галицького, утверджуюсь у думці про те, що це – харизматична особистість. Данило Галицький упродовж усього життя проявляв надзвичайну стійкість і відвагу, постійно йдучи всупереч обставинам, оскільки історична доля народу часто-густо залежить від якості правителя – людини сильного характеру, віри, патріотизму й обов'язку. Інакше кажучи, Князь Данило Галицький спрямовував свої думки і почуття, інтереси та схильності на благо своєї Батьківщини, цілком відповідаючи вислову Бісмарка про те, що абсолютизм у першу чергу вимагає від володаря безпристрасності, чесності, відданості своєму обов'язку, енергійності і духовної скромності. Можна зробити висновок, що він – доволі раціональна людина, налаштована на теперішнє життя з відчуттям навколишнього світу, а практичність та активність указують на вміння реально оцінювати факти і події. Це людина з підвищеною рефлексивністю, що обумовлює розвиток її духовної культури, прагнення до нових досягнень, що домінують над спокоєм.

Ідею про об'єднання руських земель в єдину, міцну державу під одноосібним правлінням монарха художньо-емоційно викладено у відомій пам'ятці давньоруської літератури "Слово о полку Ігоревім". Цей твір не має собі рівних серед середньовічних літературних пам'яток, оскільки це – гімн-

прославлення рідної землі, спогад про її колишню могутність (за князів Володимира Мономаха, сина його Юрія Долгорукого і внука Всеволода Велике Гніздо) і роздуми про “хворобу” – усобиці, що значно послаблювали силу Русі після смерті Ярослава Мудрого.

Отже, якщо підбити підсумки викладеному, становлення авторитету правителів Київської Русі мало два періоди. Перший з них, інволюційний, охоплює приблизно IV-IX ст. Стародавні джерела, насамперед візантійські (Маврикій Стратег, Прокопій Кесарійський, Іпатіївський список), свідчать про наявність в антів і слов’ян військових союзів племен під керівництвом вождів. Східні слов’яни вийшли з рамок родоплемінного ладу і стали союзом племен з “військовою демократією”. Тож, IX ст. – це час формування монархічної влади з традиційним авторитетом, що характеризується концентрацією політичної і військової влади, єдністю виконавчої та судової влади та зростанням ролі народних зборів. Розпочинається процес поділу влади між родичами володаря, князями та військовими, зростає роль віча, яке, однак, так і не стало постійним органом влади. Величезні простори держави створюють умови для зростання впливу місцевих органів управління, що зумовлює зародження причин падіння величезної монархії, тобто традиційний тип авторитету одноосібного монарха поступається авторитету федеральної монархії, однак тоді ж на Україну накочується татарська навала.

Початок еволюційного періоду (з XIII ст.) пов’язується з існуванням Галицько-Волинського королівства. Процеси децентралізації, зменшення впливу влади князя уповільнюються, проявляються тенденції формування абсолютної монархії. Властивості, що характеризують особистість цього періоду, втілились у постаті короля Данила Галицького.

У XIV ст. Галичина потрапила до складу Польської держави, а Волинь і Наддніпрянщина перейшли під владу Великого князівства Литовського, де вся влада – законодавча, виконавча, військова та судова – була сконцентрована в руках Великого князя, який користувався абсолютною владою – авторитаризмом. Однак у ці часи спостерігається розквіт еволюційного періоду України-Руси. Виявлення покірності волі Великого князя молодими, які виконували роль радників, дозволило Литві залишитись цілісною державою. Звісно, що литовське панування внесло ґрунтовні зміни в устрій України, оскільки централізована система управління була запроваджена Литвою і на її території. Верховна влада з рук українських князів була передана литовським намісникам, здебільшого синам та родичам Великого князя з династії Гедиміновичів, які здійснювали адміністративне управління від імені князя. Таким чином, українська титулована знать втратила становище державних володарів і стала васалами Великого князя. Проте, як відомо, литовське панування було більш задовільним, ніж татаро-монгольське гноблення. З часом через брак людей для управління своїми величезними володіннями литовці почали дозволяти місцевій українській знаті обіймати високі адміністративні посади в центральних державних установах та урядах. Хочу нагадати відомий історичний факт про те, що українська мова на ті часи стала офіційною мовою

уряду, і на ній складено всі без винятку документи, акти й урядові книги; водночас утверджується також привілейоване становище православної церкви.

Зрозуміло, що така політика заохочувала українську знать приєднуватися до переможців, яких сприймали не як цілковитих іноземців. Велику роль тут відіграло християнство, оскільки владна верхівка литовців-язичників, потрапляючи під культурні впливи своїх слов'янських підданих, проявляла незмінну повагу до місцевих звичаїв, підтвердженням чому є збереження традицій Київської Русі, на чому наголошував М. Грушевський. Водночас українські князі і пани, обіймаючи посади міністрів і гетьманів, мали рівноправне становище з корінними литовцями й були глибоко прив'язаними до Литовської держави, патріотично служачи їй, дбаючи про її розквіт та могутність і таким чином утверджуючи свій авторитет. Магдебурзьке право, яке отримало чимало українських міст, сприяло розвитку місцевого самоврядування. У Великому князівстві Литовському існували адміністративно-територіальні одиниці, які посідали особливе місце в структурі адміністративно-правового підпорядкування держави. Це насамперед – Запорізька Січ, яка, як відомо, виникла на дніпровському острові Хортиця в середині XVI ст., де зароджувався визвольний козацький рух. Інакше кажучи, попри всі недоліки перебування під владою Великого князівства Литовського, було створено сприятливі умови для розвитку українського державотворення. Хоч українські князі і підкорялися литовцям, однак мали великий авторитет у суспільній, економічній, релігійній та культурній царинах життя.

Отже, еволюційний період першого епохального циклу, прожитий у Великому князівстві Литовському, мав позитивне значення для розвитку українського державотворення і становлення авторитету правителя.

Однак з Люблінською унією 1569 року литовсько-руська доба в історії України закінчується. Не дивлячись на те, що українські землі складали основну частину Речі Посполитої, яка перетворилась на найбільшу в Європі державу, було поставлено під сумнів саме існування українців як окремої етнічної спільноти. Після 1569 р. були ліквідовані залишки адміністративної системи давніх руських князівств, що зберігалися у Великому князівстві Литовському. Федеративна польсько-литовська держава була абсолютною монархією, правитель якої обирався на єдиних виборах і коронувався одночасно як король польським і Великий князь литовський. Проте політична єдність Польщі та Литви ґрунтувалась, як і більшість таких союзів, на компромісах. Так, була досягнута єдність щодо державної влади: запроваджувався єдиний законодавчий орган – спільний сейм, куди входили магнати і шляхта та верхівка католицького духовенства. Українська шляхта за Волинським привілеєм (виняткове право на участь у виконавчій владі на Волині) прирівнювалась у правах до польської і могла обіймати всі посади, до сенаторської включно. Поступово Брацлавщина була прилучена до Волинського привілею, а Київщина одержала окремий привілей, ідентичний за змістом із Волинським. Як бачимо, українська знать, формально нічого не втрачаючи, отримала доступ до влади у великій централізованій державі, утверджуючись у західній цивілізації. Водночас український народ став

об'єктом широкої полонізації, оскільки польські магнати були необмеженими володарями своїх областей. Обіймаючи найвищі посади в органах державного управління, вони безжально експлуатували природні багатства України та запроваджували авторитарні методи управління. Так, насаджувався католицизм, поширювалася польська мова й було обмежено самоврядування українського міщанства.

Таким чином, становлення авторитету правителя інволюційного та еволюційного етапів в Київській Русі мало свої особливості, а саме: традиційний тип авторитету одноосібного монарха поступився авторитету федеральної монархії, а експансія з боку Литви і Польщі призвела до того, що українські аристократи здебільшого вели пристосовницький спосіб життя, що негативно позначалося на “народжені” державців. Однак ця проблема була вирішена у наступному циклі, про який йтиметься нижче.

3.2. Архетипи й властивості авторитету державця часів Українського відродження й просвітництва

Відомо, що Відродження, яке почалося в Італії і розповсюдилося на всі держави Західної Європи, створило ґрунт для особистостей з новим психосоціальним типом, що фактично піднесло їх на новий рівень у суспільно-політичних відносинах, що трансформувались у нове гуманне розумне суспільство. Генераторами ідей Відродження виступають прогресивні мислителі, які продовжували і розвивали традиції античних філософів і політиків. Величезні соціально-економічні зміни, що відбувалися в епоху Відродження, знайшли своє відображення у багатьох соціально-політичних концепціях. У нових тлумаченнях державної влади як зовсім незалежної від релігійної санкції та церковного авторитету відбився факт становлення і зміцнення національних держав. Справедливо говорити про Відродження як про пан'європейське явище, що охопило і Україну. Отже, появі й поширенню ідей ренесансного гуманізму в Україні сприяла, передусім, сукупність факторів тогочасного політичного, соціально-економічного, релігійного і культурного життя.

Неможливо оминати увагою той факт, що у суспільно-політичному житті багатьох країн Європи XVI ст. велику роль відіграла Реформація. Цей могутній, антифеодальний в своїй основі рух, як і ренесансний гуманізм, був зумовлений глибокими соціальними суперечностями тогочасного суспільства і проявлявся у формі нових релігійних вчень. На відміну від гуманізму, носіями реформації виступили міські середні та нижчі прошарки, які були прив'язані до релігійних уявлень внаслідок умов свого існування і вимагали зміни церкви та її вчення й обмеження монопольного становища католицької церкви в усіх сферах життя тодішнього європейського суспільства

В Україні реформаційний рух розгорнувся в той період, коли у Речі Посполитій вже почався наступ контрреформації. Однак, як і скрізь, реформація була зумовлена місцевими соціально-економічними й політичними відносинами. Отже, при всіх своїх відмінностях гуманізм і реформація

становили цілісний цивілізаційний процес, що мав загальноєвропейські виміри, знайшовши свій відбиток і в Україні.

Реформаційний рух характеризується багатовекторністю у викритті церкви як захисника інтересів панівних класів й відкиданні церковних догм та обрядів; також він був однією з форм опозиції політиці, зокрема насильницькому покатоличенню й полонізації населення. Критика вчення католицизму, залучення світських людей до керівництва церковними громадами, проповідь раціоналізму й виступи проти кріпосництва сприяли активізації суспільно-політичного життя в Україні. Водночас гуманістичний рух характеризується комплексом ідей усвідомлення особистісного начала, а саме унікальності й самоцінності, а також ідеями громадянського гуманізму, такими як національна самосвідомість, патріотизм, громадянське служіння, справедливість і політичні свободи. Провідну роль у цій справі відігравали світські кола: освічені люди, козацтво, братства – громадські об'єднання міщан. Саме через братства, навколо яких гуртувалися вчені, письменники, книговидавці, педагоги й політичні діячі, формуються ідеї про походження держави, влади, авторитету, свободи особистості, соціальної рівності тощо.

Зачинателями гуманістичного руху вважають Павла Русина, Станіслава Оріховського, С. Пекаліда, К. Ставровецького, М.Смотрицького та ін. Так, Павло Русин звертав увагу на реальне земне життя та людську особистість, наголошуючи, що її треба шанувати не за багатства і титули, а за розум та інші чесноти. Концентруючись на проблемах держави і державного управління, він наголошував, що правитель повинен бути мудрою людиною, мати світлий розум, утверджувати всі права і чесноти, і таким чином збільшувати повагу й авторитет у громадян.

Христофор Філалет з Волині висуває ідею обмеженої монархії, наголошуючи, що відносини між монархом і народом мають ґрунтуватися на законах і добровільній згоді. На думку вченого, в земних, світських суспільно-державних справах монарх не має права вершити свавілля, беззаконня над народом.

Головною ідеєю концепції правління Івана Вишенського є ідея рівності всіх людей, оскільки природний авторитет – авторитет від Бога – не дозволяє підкорювати інших.

Як бачимо, у соціально-політичних поглядах вищезгаданих мислителів лейтмотивом проходить ідея суспільного договору і природного авторитету (авторитету Бога) з обмеженням влади монарха законом.

Як відомо, у 1576 р. за ініціативою князя Костянтина (Василя Острожського) був створений культурно-просвітницький центр. За словами його сучасників, князь був тією особистістю, яка намагалася зберегти традиції своїх предків, біля якої гуртувалася вся руська православна громада в Західній Русі. Саме завдяки йому була надрукована перша слов'яномовна Біблія, було багато зроблено для Києво-Печерської лаври, а створена ним Острозька академія стала першою вищою школою в Східній Європі. Серед вихованців Острозького такі видатні діячі української історії, як Северин Наливайко – козацький отаман, керівник антишляхетського повстання 1594-1596 рр. у Речі

Посполитій, Петро Конашевич-Сагайдачний – козацький ватажок, кошовий отаман Запорозької Січі, гетьман Війська Запорозького, відомі письменники-полемісти Герасим і Мелетій Смотрицькі, першодрукар Іван Федоров та інші.

Постать Петра Могили ніколи не переставала цікавити як його сучасників, так і більш пізніх істориків, викликаючи при цьому полярні думки й судження. Як відомо, Петро Могила був вихідцем з давнього молдавського боярського роду. У віці 11 років він потрапляє на західноукраїнські землі, тож подальша його доля була пов'язана з Україною. З цього моменту й до 1627 року – до висвяти Петра – існує дуже мало фактів, які стосуються як освіти майбутнього митрополита, так і його відданості православній вірі, і ті здебільшого є суперечливими. Однак безсумнівно, що Петро Могила був високоосвіченою людиною, навчаючись як в Україні, так і за кордоном.

Зазначене не лише підтверджує факт відданості православній вірі, а має ще і смисл вищого свідчення перед авторитетом Бога і людьми про те, що всі діяння Петра Могили як у миру, так і в церковному сані здійснювались під знаком православної віри. На ті часи у Речі Посполитій існувала традиція менторства – коли молода людина після закінчення освітнього закладу поступала в двір до одного з магнатів, де здобувала знання з військового мистецтва та шляхетних звичок (“шляхетство” – благородство, лицарство; первинне значення слова “лицар” – вершник, у Західній і Центральній Європі в Середні віки – феодал, важкоозброєний кінний воїн). У лицарському середовищі були вироблені поняття про благородство, честь та обов'язок, що ідеалізували лицарство.

Питання співвідношення церкви і держави знайшли відображення в його політичних поглядах. Стосовно перспективи розвитку Української держави та можливої її самостійності П. Могила виклав концепцію ідеального володаря. Він бачив його сильним, рішучим, добродішним і вірним православній вірі правителем. Щодо походження влади П. Могила дійшов висновку, що вона дається від Бога, перед яким і відповідає за свої дії. Верховна державна влада діє у трьох напрямках: політичному, мирському та духовному. Таким чином, Україна, перебуваючи в орбіті розвитку європейської цивілізації, також зазнала такої метаморфози, хоча остання відбулася з деяким відставанням у часі і в дещо відмінних формах.

Таким чином, Відродження в Україну прийшло з півночі Європи і відбувалося у формі гуманістичного і реформаційного руху, віддзеркалившись у гостро полемічній та культурно-освітній (братській) течії політичної думки – дивовижного мережива традиціоналістських і демократичних ідей. На цьому тлі політичне та культурне пожвавлення викликало розгортання руху за національне визволення.

Так, у кінці XVI – на початку XVII ст. Україною прокотилася хвиля селянсько-козацьких повстань під проводом Криштофа Косинського, Северина Наливайка та інших народних ватажків, що згодом переросла у визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Для України цей факт був знаковим, переломним, Як відомо, головною силою кожної революції є її керівники (ватажки), й однією з граней їх місії є створення умов для

виникнення релігійної, політичної чи соціальної віри або віри в справу, ідею, зрештою – в свою харизматичність, оскільки саме віра є найбільш могутньою і “може зсунути гори”.

Особистість Богдана Хмельницького, оскільки він узяв на себе місію очільника національної революції, що відродила українську державність, втрачену після занепаду Галицько-Волинського князівства. Уже з перших років свого гетьманування Богдан Хмельницький, маючи широку програму становлення української державності, порушує проблеми врегулювання стосунків із сусідніми державами. Завдяки своєму авторитету він добився визнання цієї державності з боку не лише Речі Посполитої, а і з боку багатьох європейських країн. Уже на початку 1649 року Туреччина визнала цю державність підписанням угоди з Україною. Так з’явилися відомий українсько-турецький Договір, якому налічується понад 360 років, та Зборівська угода 1649 року з Польщею, що надала Богдану Хмельницькому можливість відновити втрачену автономність. Договір означав фактичне визнання на міжнародному рівні статусу України як держави.

Таким чином, сформоване в XVI-XVII ст. козацьке республіканське державне утворення, що здійснив бездержавний народ, було унікальним історичним прикладом і свідченням його владоспроможності. Це утворення спиралося на організаційні військові принципи, на звичаєве право та на народні традиції, що поєднували в собі демократизм з авторитаризмом. Новостворена українська держава, що сформувалася протягом визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, створює нову форму державного ладу. Характер влади гетьманату зумовлювався боротьбою двох тенденцій – авторитарно-монархічної і республіканської з переважанням у другій половині XVII ст. першої, яка знайшла свій вираз в особі самого гетьмана. Б. Хмельницький став яскравим типом керівника з усіма рисами вождя, що дав віру в заснування української нації і держави, віра ж надала владі гетьмана легітимність. Дарувати людині віру означає подесятити її сили, оскільки, як пишеться в Євангелії, віра “може зсунути гори”.

Постать Івана Мазепи, його життя та діяльність уже з XVII століття перебували в полі зору не лише його найближчого оточення, але й широкої громадськості – пересічних людей, літописців, політичних діячів та дипломатів і кореспондентів вітчизняних та зарубіжних газет. Існує величезна історіографічна традиція, причому з найширшим спектром думок та оцінок цієї непересічної особистості. Так, М. Драгоманов, М. Грушевський, а також сучасні дослідники Р. Іванченко, В. Смолій та інші наголошують на відсутності авторитету І. Мазепи з точки зору українського народу. Проте, як відомо, одним із показників відсутності авторитету влади та її правителів у ті часи були бунти і заворушення, але за цим показником протягом двадцятирічного правління І. Мазепи жодного антигетьманського народного повстання не було. Цей факт дає право стверджувати, що І. Мазепа був авторитетним для українського народу. Люди відчували захищеність від свавілля можновладців, про що свідчить низка універсалів гетьмана, спрямованих на полегшення життя селян.

Отже, реалії часів другої половини XVII ст. – татарські набіги, зазіхання польських і московських можновладців на землі України й утиски своїх панів – вимагали від держави захистити українця. І. Мазепа дбав про благополуччя свого краю, приділяючи увагу як соціальному захистові пересічних людей, суворо попереджаючи і караючи тих, хто зловживав владою, так і зміцненню кордонів держави. Проте, одержавши спадщину Руїни – розполовинення України, І. Мазепа вже не мав такої активності в діяльності, яку мав Б. Хмельницький. Свою місію йому довелося виконувати в умовах суспільного розпаду, як матеріального, так і духовного зубожіння народу. Безсумнівно, що як політик і полководець І. Мазепа намагався об'єднати Батьківщину, шукаючи гідних союзників у цій справі. Доречно пригадати, що союз України зі Швецією було укладено на наступних умовах: перехід України під протекцію шведського короля, нейтралітет українських військ у російсько-шведській війні, в разі майбутнього примирення всіх воюючих держав Україна ставала незалежною державою.

Дуже важливим історичним фактом є і те, що Франція та Німеччина погодилися дати Мазепі гарантії безпеки, що підтверджує його авторитетність на міжнародній арені.

Відомо, що текст Конституції П. Орлика дійшов до нас у латинській та неповній українських редакціях. Однак, не зважаючи на те, що її копії неодноразово публікувалися, питання ідентичності з оригіналом залишається відкритим. Водночас відомо, що латинська версія є повнішою за рахунок викладення в ній легенд про походження народів та опису поведінки й характеру старшини в Україні. А легенди або міфи, як відомо, – поетичні оповіді чи усні народні оповідання про ту чи іншу історичну подію, чудесну пригоду, котра сприймається як достовірна, і вони у такий спосіб закріплюють ідентичність – відчуття приналежності до нації і до сумісних цінностей, що нею розділяються. Відповідно до зазначеного зауваження деяких авторів стосовно того, що цей документ ніколи не називався “Конституцією”, а правильна його назва “Договір і постанова прав і вольностей Війська Запорозького”, є зовнішнім боком проблеми. На думку П. Орлика, керівництво – це вимога: сильної особистості, більшого обов'язку праці, більшої самодіяльності й більшої відповідальності. Керівництво – це поділ та організація праці відповідно до здібностей особистості. Керівництво – синтез та еманация всіх творчих сил нації для піднесення її могутності та творчості. “Треба нам якнайбільше плекати культ просвітництва і авторитет” [85, с. 140].

Очевидно, що у розглянутих характеристиках Пилипа Орлика як керівника можна побачити властивості інтровертності й прагматичності, що відповідало духу доби Просвітництва.

Григорій Саввич Сковорода (1722-1794 рр.) вважав царську владу винною у тому, що високі чини, права і землі роздавалися за принципом розподілу воєнної здобичі: військові начальники – дворяни забирали все, солдатам – селянському “чорному” люду – не залишалось нічого. На його думку, розповсюджене серед можновладців і знатних членів суспільства сріблολюбство і лихварство було породжене владолюбством і ледарством. Людей, що вступають у життя не за вродженими здібностями, Г. Сковорода

називав “людьми без Мінерви”. Існують спогади про те, що, стикаючись із похлилим військовим начальником чи суддею-“колядником”, філософ з досадою говорив, що це “люди без Мінерви”.

Однак на зламі XVIII-XIX ст., ґрунтуючись на концепції суспільного договору й ідеях природної рівності та свободи всіх людей, з критикою тиранії та кріпацтва виступали В. Каразін, Я. Козельський, В. Лукашевич, В. Капніст та ін. Відповідно до часткової лібералізації суспільно-політичного життя Російської імперії за Олександра I і традицій абсолютизму в українських колах дедалі частіше лунали заклики до обмеження авторитаризму царської влади й скасування кріпацтва. У творчості В. Капніста спостерігається вплив Георгія Сковороди, де значущою є соціально-психологічна характеристика українця. Останній є представником високодуховної нації, для якого прагнення до матеріальних благ є чужим, але характерними є покірність істинного християнина й глибока релігійність. Він не буде, мов “чижик”, кружляти перед “яструбом гладним”, шукаючи багатства. Справжній українець живе за законами і покликанням серцем. Отже, для українця значущими є нематеріальні цінності – духовність. У 1811 р. побачила світ трагедія В. Капніста “Антігона” як заклик до боротьби українського народу за власну долю проти авторитаризму царського режиму. Сюжет цієї трагедії зображає проблему влади царя, акцентуючи увагу на тому, що закон, коли ним користується правитель-деспот, стає страшною зброєю проти його народу та конкретної особистості [14, с. 12-65].

Реформи мали величезне значення для українців, оскільки проводилися в час приєднання у 1772 р. до Австрійської імперії Галичини, котра тоді найгостріше потребувала змін. Цісар Йосиф II був особливо зацікавлений у цій провінції, до якої у 1775 р. була приєднана Буковина. На першому етапі Відень мав щодо Галичини подвійну мету: по-перше, демонтувати стару систему управління, в якій панувала шляхта, й замінити її дисциплінованими і підпорядкованими центральним органам державними службовцями; по-друге, покращити становище пересічного населення. З метою підготовки освічених державних службовців і священників Йосиф II у 1784 р. засновує Львівський університет – перший вищий учбовий заклад такого зразка на українській землі.

Наведені вище факти дозволяють зробити висновок про те, що до традицій в управлінні “повертався” раціонально-легальний тип авторитету еволюційної епохи циклу, що розглядається. Проте у Східних і Центральних землях України, що перебували у складі Російської імперії, не залишилося жодного українського навчального чи культурного закладу.

Таким чином, українське Відродження – це період, який не тільки відповідає провідним ідеям античності та Ренесансу західних країн, а саме вірі в необмежені можливості людини, це – період своєрідного способу життя, мислення й світобачення людини-борця. В еволюційний період українського Просвітництва визначається архетип перетворень, що відповідає раціоналізації, цінностям успіху, завзятості людини та корисності її справ. Однак характерним це було для людей, що проживали на територіях Західної України, а для тих, хто перебував під владою Російської Імперії, характерними є авторитаризм та уніфікація.

3.3. Генезис авторитету керівника в умовах українського Модерну та Постмодерну

Початок українського циклу Модерн – Постмодерн (кінець XVIII – початок XIX ст.), зокрема його інволюційний період, визначаються специфічними тенденціями державного життя Російської імперії, під владою якої перебувала значна частина українських земель. Такими тенденціями є зовнішня експансія, зміцнення самодержавства і кріпосництво. Водночас революції 1848 р., що охопили більшу частину Європи, внесли докорінні зміни у майбутній устрій Австрійської імперії. “Весна народів” зумовлювалася не лише прагненням до політичних та соціально-економічних реформ, але і ще більше – прагненням до національного суверенітету, що завдало нищівного удару консервативній багатонаціональній імперії. Очевидно, що визрівання, характер і спрямованість демократичних революцій цього періоду перебували під впливом Французької революції (1789 р.). Так, у роки Великої Французької революції остаточно визначається принцип “національності”, перетворившись на одну з найбільш цінних складових національної ідеї. Тож, Французька й Американська революції (1775-1783 рр.) стали наслідком і свідченням переходу людства до часу індустріального суспільства, чинили величезний епохальний вплив на розвиток світової політичної та етнополітичної думки і на тодішні й сучасні політичні та етнополітичні процеси. Водночас вони завершили донаціональну еру в історії людства і започаткували нову – еру заключного процесу формування націй та національного існування. Інакше кажучи, почалася епоха Модерну.

Центром українського національного руху 1848-1849 рр. в Австрійській монархії стала Східна Галичина, а його серцевиною – місто Львів. Під час революції розпочалось реформування суспільного життя на демократичних засадах, і одним із найважливіших її результатів було скасування кріпосництва. Повалення абсолютизму і проголошення Австрії конституційною монархією конституційною грамотою від 25 квітня 1848 р., декларування демократичних свобод – особистісної, совісті і віровизнання, друку, зборів, організацій тощо, гарантування всім народам монархії недоторканності їх національності і мови, обговорення в загальноімперському парламенті проекту перетворення Австрійської монархії на федерацію вільних і рівноправних націй породили серед галицьких українців великі надії і стимулювали значне пожвавлення українського національного руху та набуття цим рухом політичного характеру. 2 травня 1848 року у Львові, група провідних діячів греко-католицької церкви і представників світської інтелігенції утворила Головну Руську (українську) Раду – першу українську легальну політичну організацію. Її керівником став єпископ Григорій Яхимович – людина, надзвичайно мудра і талановита, яка захищала церкву і народ від політичних та релігійних утисків. Так, вітаючи створення політичної організації, митрополит повідав притчу про женця Русина, що встав пізно до роботи на полі, а як став опісля жати, то порівнювся з сусідами, та, поки сонце заходило, він перегнав усіх женців. “Таких Русинів нам треба, – казав він, – бо сонце високо, та сусіди давно в полі, а чим довше ми заспали,

тим пильніше берімося до роботи, щоб вони не насміхалися з нас і щоб ми порівнялися з ними” [65]. У цьому зверненні очевидним є відчуття Г. Яхимовичем знакового, переломного моменту в житті українського народу і необхідності якнайкраще і ще більше працювати для добра нації. А той, хто краще творить і краще організовує життя, хто власним прикладом підносить інших і проявляє мудрість – той стає провідником і здобуває авторитет.

Авторитет мудрого правителя визнав головною умовою в управлінні державою Йосиф Міхневич. Мудрий правитель – це індивідуальна особистість, розумна, досвідчена, така, що володіє інтуїцією, здатна знаходити рішення різноманітних проблем в управлінні державою, уникаючи часом логічних операцій. Безсумнівно, ця характеристика відповідає екстравертності керівника. З огляду на той факт, що суспільство є продуктом взаємодії індивідів, основу якої становить асиміляція людьми установок, вірувань і почуттів інших, тобто повторення різних форм соціального буття, зокрема позитивних, має сформувані якісний тип людини. Ця думка підтверджується характеристиками індивідів періоду, що розглядається. Так, українці Галичини здобули репутацію людей високоорганізованих і суспільно дисциплінованих, особливо в порівнянні з їх співвітчизниками на сході. Однією з причин того, що галицькі українці розвинули ці риси, була нагода застосовувати їх. Не дивлячись на своє не вигідне становище порівняно з поляками, після 1861 р. українці Австрії жили за правління конституційної монархії, що надавала їм набагато ширшу свободу слова та асоціацій, ніж це було можливим у Російській імперії. Зростанню організаторської діяльності, яке спостерігалось в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., сприяла і низка інших чинників. Західні українці зазнавали впливу таких суспільно високодисциплінованих народів, як німці та чехи. Ще безпосередніше впливали на них поляки, які стали на шлях політики “органічної праці”, спрямованої на зміцнення їх спільності шляхом мобілізації та розвитку економічних і культурних ресурсів. Якщо західні українці хотіли змагатися з поляками, вони з усією очевидністю мали б застосувати аналогічний підхід. Звідси і таке гасло народовців, як “Спирайся на власні сили”. Нарешті, в 1880-х роках серед західних українців сформувався новий тип керівництва, уособленням якого став громадський діяч. Саме такий тип керівництва, на думку І. Франка, мав закріпитися у суспільстві, що утверджувало б авторитет народної влади.

З другої половини XIX – початку XX ст. М. Драгоманов, В. Вернадський, В. Винниченко, М. Хвильовий, С. Подолинський, М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов та інші вчені досліджували процеси, що відбувалися у цей час в Україні, зокрема висловлювали погляди на управління державою та авторитет її керівництва. Визначалося, що засобом переходу від імперського способу правління до європейських демократичних форм державності є принцип федералізму і децентралізація влади. Сергій Подолинський стояв на позиціях автономно-федеративного централізованого управління суспільно-політичним життям. У такій державі адміністративний апарат не височіє над народом, не діє всупереч йому, оскільки саме народ обирає керівників

різних рангів. Авторитетність останніх визначатиметься забезпеченням ними потреб у розвитку людства.

Учений, історик і політичний діяч Михайло Грушевський вважав, що генезис суспільства зумовлюють біологічні, економічні та соціопсихологічні чинники. Його погляди на державу, форми правління та авторитет керівництва поєднуються з роллю героя і народу в історії. Учений обґрунтував ідею демократичної держави як форми правління, що забезпечує свободу особи як складової частини суспільства, віддаючи перші позиції в керівництві саме народу, а не особі правителя. Протилежною є думка В'ячеслава Липинського, суттю якої є необхідність сильної влади в руках одноосібного правителя. Ідеальною формою правління в Україні він вважав спадкову монархію на чолі з гетьманом, однак владу останнього повинен обмежувати закон. У такій державі обов'язково має існувати прошарок аристократії, що складатиметься з найдостойніших за своїми здібностями, духом та активною діяльністю представників народу. Безсумнівно, народу завжди потрібні керівники – у державних, політичних і громадських справах часто-густо від рівня їх компетентності, моральності та патріотизму залежить найцінніше. Мірилом значущості керівника зазвичай є не походження чи суспільний стан, а його сила духу, відданості ідеї й обов'язку. Очевидно, що Іван Франко, Михайло Грушевський і В. Липинський – це рушії всіх творчих елементів цілої нації, які вказували дорогу у невідоме майбутнє, що, як відомо, є доволі не просто. Аналіз становлення і розвиток авторитету керівника в контексті універсального соціального циклу дозволяє стверджувати про можливість ефективності одноосібного правління у переломні моменти будь-якого суспільства. Наприклад, це правління Теодора Рузвельта в період “великої депресії”, що спостерігалася в американському суспільстві на початку ХХ ст.

У період, що розглядається, українські землі перебували у складі двох імперій, а саме Австро-Угорщини та Росії. Колоніальна політика Російської імперії, про яку першим заявив М. Міхновський, була продовжена з 1922 р. у складі ССРСР, а з 1939 р. в таких умовах опинилася вся Україна.

Як уже зазначалося, у ХХ ст. виник “новий антропологічний тип” людини – авторитарний із садистським і мазохістським компонентами, які можна побачити, звертаючись до обставин, що сприяли реалізації авторитаризму і терористичного устрою в СРСР часів сталінської епохи. Позитивне ставлення суспільства до такого устрою відрізнялося самовідданістю, одержимістю і майже містичною вірою людей у можливість побудови ідеального суспільства. При цьому віра в те, що особистісне у порівнянні із суспільним – це ніщо, утверджувала впевненість у тому, що досягти соціальної справедливості можна у будь-який спосіб. Яскравим прикладом реалізації таких переконань став період колективізації та індустріалізації 30-40-х рр. ХХ ст., коли суцільний терор приймався більшістю радянського населення, і бажання міцної руки проявлялося у збереженні ідеї царя або вождя. У цей період авторитаризм фактично розглядався як протипага авторитету “традиції” і “харизми”. Він скоріше приймався як “раціональний” тип авторитету, що відокремлює посаду від людини з її обов'язками і в цілому владу як професійну діяльність “обраних

чи призначених” – номенклатуру, як підкреслював колись М. Восленський. І все ж таки це був квазіраціональний тип авторитету, який розширював сферу компетенції керівника, однак підвищував ступінь гнучкості політичної та управлінської систем, що функціонувала згідно з позитивно визначеними принципами та нормами і не залежала від етичних та політичних принципів чи міркувань.

Звернуся до обставин, що сприяли реалізації авторитаризму і терористичного устрою в СРСР часів сталінської епохи.

Спочатку був Ленін, потім Сталін, а у період Другої світової війни яскравим прикладом авторитарної особистості є Жуков. Відповідно до зазначеного слушним є висловлювання М. Бердяєва, “що російський народ не хоче бути мужнім творцем, його природа визначається як жіноча, пасивна і покірна у державних справах... Це підтверджується і російською революцією, де народ залишився духовно пасивним і покірним новій революційній тиранії, але у стані злобної одержимості. Чому вільний духом народ начебто не хоче вільного життя?” [24, с. 5-6]. Напевно, сталінізм, який, прикриваючись комуністичною ідеологією, проголошував рівність і свободу націй, організовуючи геноцид проти них і винищуючи еліту, був впровадженням політики макіавеллізму, яка, як відомо, “народилася” в епоху високого Відродження, що ідентифікується з еволюційним періодом в Італії.

Наприкінці 60-х – початку 70-х років минулого сторіччя у Радянському Союзі спостерігалася активність у дослідженні проблеми авторитету. Цей феномен виступає предметом міждисциплінарних досліджень, зокрема і соціологічних. Істотне значення у цей період мають роботи П.П. Посохова [158], М.М. Семенова [175], Л.П. Буєвої [35], Д.М. Санкиним [174] і В.Є. Солдатова [184], що розглядають соціальну суть проблеми авторитету як суспільного явища, роль авторитету в суспільному житті та вплив соціального середовища на свідомість особи, а також моральний авторитет та авторитет посади й авторитет особистості. Проблеми авторитету є також предметом вивчення соціальної психології. Привертають увагу роботи В.Д. Комарова [9103], Б.Ф. Поршнева [157], Е.М. Ткачова [198] та Л.І. Уманського [203]. У цих дослідженнях авторитет розглядається як набір особистісних якостей, що здатні впливати на інших людей. У центр уваги тут потрапляє питання лідерства або ж стосунки “начальник – підлеглий”. Психологами феномен авторитету аналізується або у напрямі функціонування психічних механізмів цього феномена в реальних емпіричних групах, локалізованих у просторі та часі буття, та його стимулів, зачіпаючи і соціальний аспект, або ж у напрямі обґрунтування окремих явищ психічної діяльності носія авторитету, головним чином лідера. Так, В.І. Міхєєв аналізує авторитет через призму соціально-психологічного в управлінській діяльності керівника [128]. Значну увагу дослідженню авторитету у співвідношенні з владою приділяє М.М. Кейзеров. Концептуальною базою його монографії “Влада і авторитет”, виданої у 1973 р., служить ортодоксальна марксистсько-ленінська методологія, але окремі висновки стосовно міжгрупового впливу сьогодні, як і раніше, мають наукову цінність [96]. Проблема авторитету через аспект влади працівників державної

служби досліджується С.І. Трифоною. У кандидатській дисертації авторка визначає психологічні умови формування авторитету [202].

Трактування В.С. Богдановим феномену авторитета, обертаючись навколо філософсько-теоретичного аспекту дослідження, базується на традиційному концепті, за яким авторитет – це форма і результат соціальної взаємодії, де структурування й моделювання наукової системи щодо авторитету відповідає контексту історико-економічної та соціокультурної еволюції людства. Однак постмодерна доба замість віри в однозначність прогресивного соціального розвитку відроджує образ циклічності соціально-історичного часу як нову тенденцію в культурному і психосоціальному самоусвідомленні розвинених суспільств, де заперечення і протистояння проявляються повною мірою. Постмодернізм має імплзивний, вибухоподібний характер процесу, спрямованого всередину, який можна пов'язати з “тріумфом” особистісної індивідуальності, що відбувається на тлі її внутрішнього пробудження – усвідомлення своєї відповідальності за процеси, що відбуваються в суспільстві і державі. Найбільш гідними й авторитетними членами соціуму виступають ті, хто найбільш повно концентрує в собі зразкову людину, спільний інтерес, колективні уявлення, суспільну волю і зміст колективного несвідомого. За цих умов уявлення про світ та авторитет керівника багато в чому формують засоби масової інформації, використовуючи знаки й символічні образи, відірвані від конкретних феноменів.

Отже, як уже згадувалося в підрозділі 1.3, розвиток феномену авторитету керівника у постмодерному суспільстві відзначається новими тенденціями. Символи замінили собою колишні авторитети, що призводить до появи “віртуальних” авторитетів, які важко віднести до традиційного, легально-раціонального чи харизматичного його типів. Сучасні комунікаційні технології дозволяють створювати будь-який потрібний образ. Саме тому, осмислюючи авторитет керівника в сучасному суспільстві, актуальним стає символічний капітал – престиж, репутація, імідж.

Про престиж політичного керівництва заговорили в кінці XIX ст., його вплив базувався на повазі і захопленні співгромадян. Це явище може пояснюватися своєрідним рухом моди як результат наслідування керівнику-взірцю. Подальші дослідження показали, що людина дійсно схильна ідентифікувати себе з тим, хто має соціальний престиж, що зумовлювало прагнути до одержання престижної професії, запозичувати смаки і думки його носіїв. Тож, узагальнений, ідеалізований образ представників керівництва в органах державної влади, який створюється з власного досвіду і досвіду минулих поколінь і передається через жанри мистецтва, історію та ЗМІ, є джерелом престижу. Закріплюючись у стереотипі, цей образ переноситься спочатку на всю професійну діяльність, а потім на її типових представників, формуючи престижні оцінки. Процес формування престижних оцінок є результатом складної взаємодії двох факторів: оцінювання професійної діяльності керівника суспільством і групами, а також формування оцінок окремими індивідами. Якщо образ керівника має виражене негативне забарвлення, то підвищення престижу діяльності керівника нерозривно

пов'язується з руйнуванням стереотипу, що сформувався, якщо ж позитивне – то з необхідністю його підтримування. Проте і перше, і друге можуть бути нестабільними і тимчасовими, що є характеристиками престижу й авторитету.

Спільний смисл закладено у поняттях “авторитет” і “репутація”, оскільки репутація й авторитет як суспільні явища функціонально пов'язуються з таким поняттям, як довіра, яке допомагає особам скорочувати у часі процеси формування авторитету і репутації. Тож, керівник може мати переваги, якщо він характеризується позитивною репутацією, яка вимагає миттєвого встановлення і, акумулюючись в реальний образ, дозволяє скоротити дистанцію у взаємодії між людьми. На відміну від репутації, існує її нереальний образ – імідж. Імідж людини – це думка про неї, що виникла у людей в результаті сформованого в їх психіці образу цієї людини, який виник внаслідок прямого їх контакту з цією людиною або внаслідок отриманої про неї інформації від інших людей. Імідж – уявний образ дійсності, що стійко відтворюється в індивідуальній або масовій свідомості, подоба, копія, символ, зразок, характеристика об'єкта, представлена в рекламі і здатна програмувати певну поведінку людей. Відповідно до згаданих визначень, поняття “імідж” асоціюється з таким засобом комунікації, як маніпуляція. Маніпуляція – спосіб впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив здійснюється приховано і має за мету змінити думки, мотиви й цілі людей та їх поведінку у потрібному напрямку. Маніпулятивний характер іміджу проявляється у тому, що в деяких випадках треба змінювати не характер людини або її погляди, а враження, яке вона справляє, а це часто-густо залежить від ЗМІ. Один із перших теоретиків іміджу Н. Макіавеллі визначав його сенс як уміння вибудовувати міжособистісні комунікації, прогножуючи реакції з боку інших людей і співвідносячи свої дії з цими реакціями. У такий спосіб встановлюється позитивна інтеракція. Відповідно до того, що авторитет керівника – це здатність переконувати або ефективно впливати на підлеглих, корекція авторитету може здійснюватися в рамках процесу іміджування – низки навмисно побудованих моделей поведінки.

Сьогоднішнє соціально-політичне і духовне життя буквально все “від політики до поетики стало театральним” [89, с. 184]. У сучасному суспільстві більше не існує істини чи реальності, а замість них володарюють шоу-політика, шоу-правосуддя, шоу-культура. Таке відчуття театральної прозорості, нереальності життя проявилось у 80-х роках ХХ ст., і воно ж стимулювало процеси переосмислення індивідуальної особистості у постмодерному суспільстві. Зазвичай люди вибирають собі ролі, які є їм близькими в цьому сенсі, однак це не повний образ вибраної ролі, оскільки є ще зворотний бік, що стосується несвідомого і називається Тінню. Тінь – це підсвідомі бажання, несумісні із соціальними стандартами, це якийсь нижчий рівень свідомості відносно сучасного суспільства, і це хтось, що хоче робити те, чого людина собі не дозволяє. Часто-густо людина підозрює в собі цю чужу особистість, коли, ввійшовши в раж, потім виправдовує себе: “Це не я, на мене немов падає така пала”. А те, що на неї “пало”, це первісна, неконтрольована, тваринна частина особистості – Тінь. Інакше кажучи, віртуальна реальність, гра може виявляти

“тінь” людини і таким чином ставати її “доповненням” до образу авторитету через створення чи знищення віртуального авторитету і перенесення одержаного образу в реальний.

Таким чином, відбувається заміщення, вказування на інше – те, що є невидимим, але що може бути припущене. Інакше кажучи, знак, символ – це начебто відсутність реальності, але водночас і існування реальності – уявної, віртуальної.

Таким чином, до авторитетів, які мають основу в реальному житті, додаються численні віртуальні авторитети. Очевидно, що можливість вибору є позитивною подією, але такою, що створює складність. Однак затребуваність віртуальної реальності допомагає подолати цю складність, оскільки творчість сучасного суспільства визначається не виробництвом, а споживанням (через його образи, манери, стилі). Споживання може відбуватися через ігроізацію – впровадження принципів “гри” та її елементів у прагматичні життєві стратегії [161; 105]. У поняттях “гра” й “ігроізація” є відмінності. Так, перша – це те, що не по-справжньому, формально; в ній беруть участь зазвичай люди близькі за віком і лише одного соціального статусу, для неї визначається час. В ігроізацію втягуються всі прошарки людей, вона залучається в трудову діяльність. Так, політики стають ігровими образами – героїв, рятувальників, лідерів, вождів тощо. І вони починають гратися, хто на чому й хто у що: хтось керує літаком або скеровує переліт птахів, хтось купається в ополонці, а хтось із вилами з’являється в аеропорту. Звісно, що той чи інший авторитет чи образ можуть порушуватись, проте це – не завершення, оскільки виникає інша гра, за рахунок якої можна виправити свій авторитет. Отже, ігроізація – це реалії сучасного суспільства, що торкнулися і державного управління. Престиж, репутація й імідж керівника як моделювання і підтримка віртуальної реальності створюють віртуальний авторитет, який позначається на суспільній думці, а вона, як відомо, є значущою в актуалізації авторитету керівника.

Підсумовуючи викладене можна зробити наступні висновки. В епоху українського Модерну, що відповідає інволюційному періоду універсального соціального циклу, універсалізм, абстрактність та існування тоталітаризму відтворюють типові властивості соціально-психологічного комплексу особистості та суспільства, а саме: екстравертність, інтуїтивність, екстернальність, ексекутивність, інтуїтивність та ірраціональність.

В епоху українського Постмодерну, що відповідає еволюційному періоду універсального соціального циклу, проявляється характерна для цього часу смислова структура множинності. Типовими властивостями соціально-психологічного комплексу особистості та суспільства є наступні: інтроверсія, прагматичність, раціональність, сенсорність, інтенціональність та інтернальність. У розвитку феномену “авторитет” з’явилися нові тенденції, а саме психосоціальне переосмислення суб’єктивного фактору в управлінській діяльності, усвідомлення керівником органів державної влади, що його дії здійснюються не лише в певному політичному й економічному, а і в духовному середовищі. Нематеріальні цінності, норми моралі, символічний капітал і віртуальна реальність обумовлюють авторитетний образ керівника.

Розділ IV

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

4.1. Імперативи і максими легітимності авторитету сучасного керівника

Як уже зазначалося, Самість – архетип цілісності особистості, який об'єднує свідоме і несвідоме, що взаємно доповнюють одне одного. Таким чином, особистість індивідуалізується, завдяки чому вона є здатною до самоусвідомлення своєї авторитетності. Інакше кажучи, людина оцінює рівень професійної компетентності, моральність інтересів, ідеалів і мотивів поведінки. Водночас складовою авторитетності керівників органів державної влади сучасного суспільства визнається довіра. Інакше кажучи, рівень довіри до влади є показником її авторитету. Очевидно, що низький рівень довіри з боку населення призводить до втрати авторитету керівників органів державної влади. Підтвердження зазначеного представлено у таблицях 1 і 2, де зафіксовано результати національного репрезентативного опитування дорослого населення методом отримання інформації – особисте формалізоване інтерв'ю згідно з анкетною (face to face) за місцем проживання. Це опитування було проведено Центром “Соціальний моніторинг” й Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка у березні 2012 р. та у квітні 2013 р. Те, що воно здійснювалося двічі, дозволяє порівняти результати опитування стосовно рівня довіри до політичних діячів. Опитуваним було запропоновано відповісти на запитання щодо міри довіри до кожного з названих політичних діячів. Якщо ж ім'я якогось із політиків для них було не відоме, пропонувалося сказати про це.

Нижче, у таблицях 1 і 2. показано розподіл відповідей респондентів на запропоноване запитання (у %).

Таблиця 1

Рівень довіри до політичних діячів: березень 2012

	Я не знаю цього політика	Зовсім не довіряю	Здебільше о довіряю	Здебільше о довіряю	Цілком довіряю	Важко відповісти
Азаров Микола, Прем'єр-міністр	0,2	38,0	30,0	22,5	5,8	3,5
		68,0		28,3		
Богатирьова Раїса, віце-прем'єр міністр України, Міністр охорони здоров'я	8,2	31,7	28,6	19,6	2,9	9,0
		60,3		22,5		
Гриценко Анатолій, лідер партії “Громадянська позиція”	16,5	28,6	21,7	20,9	4,3	8,0
		50,3		25,2		
Кличко Віталій, лідер партії “Удар”	0,5	22,1	20,8	32,8	14,2	8,6
		42,9		47,0		

Королевська Наталія, <i>лідер Української соціал-демократичної партії</i>	23,9	24,5	19,9	17,1	2,6	12,0
		44,4		19,7		
Литвин Володимир, <i>Голова Верховної Ради</i>	0,5	39,	32,6	20,4	2,2	4,8
		71,5		22,6		
Симоненко Петро, <i>лідер Комуністичної партії України</i>	0,9	43,5	29,	16,2	5,1	4,8
		73,0		21,3		
Тимошенко Юлія, <i>лідер партії “Батьківщина”</i>	0,1	40,9	22,0	20,6	11,2	5,2
		62,9		31,8		
Тігіпко Сергій, <i>Віце-прем’єр-міністр</i>	0,6	37,3	29,	23,1	4,1	5,4
		66,8		27,2		
Тягнибок Олег, <i>лідер ВО “Свобода”</i>	10,0	39,2	23,2	15,2	4,9	7,5
		62,4		20,1		
Хорошковський Валерій, <i>перший віце-прем’єр-міністр</i>	21,2	30,9	22,4	12,7	1,2	11,6
		53,3		13,9		
Янукович Віктор, <i>Президент України</i>	0,1	38,9	25,9	22,2	8,7	4,2
		64,8		30,9		
Яценюк Арсеній, <i>лідер партії “Фронт змін”</i>	0,9	32,5	25,0	26,6	7,3	7,7
		57,5		33,9		

Таблиця 2

Рівень довіри до політичних діячів: квітень 2013

	Я не знаю цього політика	Зовсім не довіряю	Здебільшого не довіряю	Здебільшого довіряю	Ціком довіряю	Важко відповісти
Азаров Микола, <i>Прем’єр-міністр</i>	0,2	39,8	29,2	20,4	6,8	3,5
		69,0		27,3		
Кличко Віталій, <i>лідер партії “Удар”</i>	0,2	21,3	24,8	32,8	13,6	5,3
		46,0		48,5		
Луценко Юрій, <i>лідер опозиційного громадського руху</i>	0,3	4,0	24,6	28,5	35,4	7,2
		28,6		63,9		
Симоненко Петро, <i>лідер Комуністичної партії України</i>	0,4	48,2	29,2	12,4	5,8	4,1
		77,3		18,2		
Тимошенко Юлія, <i>лідер партії “Батьківщина”</i>	0,0	43,0	23,8	18,2	10,5	4,5
		66,8		28,7		
Тягнибок Олег, <i>лідер ВО “Свобода”</i>	2,9	39,3	23,1	20,9	8,9	4,9
		62,4		29,8		
Янукович Віктор, <i>Президент України</i>	0,0	40,5	25,3	19,0	11,8	3,4
		65,8		30,8		
Яценюк Арсеній, <i>лідер партії “Фронт змін”</i>	0,2	35,3	26,8	24,6	8,7	4,3
		62,1		33,3		

Порівнявши таблиці результатів опитування, можна констатувати, що переважна більшість населення не довіряє провідним політичним керівникам, які представляють як опозицію, так і владу. Рівень довіри населення до діючого

Президента України В. Януковича майже не змінився: у 2012 р. – 30,9 %, у 2013 р. – 30,8 %; щодо лідера партії “Фронт Змін” А. Яценюка показник трохи зменшився: у 2013 р. – 33,3 %, тоді як у 2012 р. він відповідав цифрі 33,9 %. Єдиним політиком, що має мінімальний позитивний баланс довіри, на сьогодні залишається В. Кличко – йому довіряє майже половина опитаних: 47,0 у 2012 р. і 48,5 % у 2013 р. Однак найвищим є показник довіри до Ю. Луценка, лідера опозиційного громадського руху – 63,9 % [227].

Цілком природно постає питання щодо причин недовіри до більшості політичних діячів. Доцільним вважаю звернутися до подій 2004 року, які стали прикладом нового ідеалу людської гідності, високого рівня колективної громадської дії з пріоритетом нематеріальних норм і цінностей, але відсутністю особистості, яка “дійшла до розуміння нового і мимоволі стала” авторитетним керівником. Своєю участю в політиці громадяни намагалися змінити стан справ, висуваючи ті чи інші вимоги, оскільки вважали те чи інше явище справедливим або навпаки несправедливим. “Майдан” – це було реальне об’єднання українського народу. Люди, втомлені від бюрократії та неефективних керівників, почали шукати нових. Проте, як відомо, керівники Майдану не виправдали довіру народу, яка була надана їм як бонус, свої обіцянки не виконали, незважаючи на “параліч” опозиції. Напевно, цю ситуацію можна пояснити двома факторами. По-перше учасники “Помаранчевої революції” розраховували на повну відданість і жертвовність керівників у виправданні й виконанні ідей “Майдану”. Однак, отримавши кредит довіри, або кредит легітимності під чесне слово, вони не стримали його і не понесли відповідальність за невикордану довіру, що закарбувалося в пам’яті народу. Довіра як імператив легітимності авторитету формується “не словом, а справою”, тому не треба говорити про чесність, а просто необхідно діяти чесно, однак очевидно, що це не просто.

Водночас під час Майдану велика спільнота людей, поділяючи найважливіші спільні цінності, продемонструвала небувалу в Україні солідарність. Інакше кажучи, люди зробилися відповідними собі з вірою у власну правоту і з покладанням на власні сили (а це вже – властивості людей-інтровертів), стали індивідуальним народом – Самістю, до якої несвідомо прагне кожен народ. Однак у керівників Майдану, на відміну від громади, спільні цінності не проявилися.

Відповідно до зазначеного виникає ще декілька запитань: по-перше, чому так коротко проявилася самоорганізація громади; по-друге: чому так і не з’явився авторитетний керівник. Напевно, українське суспільство здебільшого орієнтується на традиційність та універсальність, ніж на сучасність. Така позиція проявляється у бажанні “твердої” руки або героя, який вирішить проблеми і захистить від негараздів. Однак за таких обставин громадяни втрачають залишки відповідальності за свою діяльність, не можуть “виросити” авторитетного керівника.

Наведені вище умовиводи знаходять своє підтвердження у результатах дослідження “Український характер”, проведеного Центром соціальних досліджень у березні 2011 року. Виявлено, що на символи успіху, пов’язані з

професійною діяльністю, вказало менше третини опитаних. В ієрархії атрибутів життєвого успіху пріоритетними виявились символи благополуччя, безпосередньо пов'язані з приватним життям (матеріальний добробут – 74 %). Слід наголосити на невідповідності високого значення, яке респонденти надають матеріальному добробуту (вища позиція в рейтингу), і порівняно невисоких рейтингових показників атрибутів, покликаних забезпечити добробут: “престижна робота”, “кар’єра”, “приватний бізнес”, “гарна освіта”. Отже, на професійній ниві українські громадяни не дуже амбіційні, в них немає особливого бажання “горіти” на роботі. Поміркованість і професійна неамбіційність українського характеру проявляються, зокрема, і в тому, що більшість (57 %) опитаних вважає, що “у житті краще не ризикувати, а поступово, планомірно йти до наміченої мети”. Лише третина (36 %) респондентів поділяє точку зору, що “для досягнення успіху треба ризикувати, лише так можна досягти бажаного”. Такі риси менталітету навряд чи можна вважати адекватними ринковим реаліям, конкурентним вимірам. Стосовно створення нових проектів, ділового й організаторського новаторства, творчості, креативу, пошуку нових шляхів вирішення проблеми українці є дуже пасивними. Вони легше і навіть з певною задоволеністю сприймають те, що на керівну роль ідуть інші люди, навіть іноземці [81].

Отже, як уже вказувалося, віра в те, що чужинці будуть керувати краще, ніж свої, “спрацьовує” на рівні колективного несвідомого. Пасивність і залежність характеризує українське суспільство як екзекутивне, що уникає інновацій і спрямованості у майбутнє.

Результати “Європейського соціального дослідження” свідчать, що українські громадяни більше, ніж громадяни інших європейських країн, демонструють схильність до таких цінностей, як “безпека”, “комфортність”, “збагачення” й “традиція” і менше – до таких цінностей, як “відкритість для змін”, “самостійність”, “ініціативність” [57]. Однак у період помаранчевої революції український соціум демонстрував силу, скоріш навіть “м’яку силу” з активною і відповідальною поведінкою, хоча з відсутністю авторитетних керівників. Останнє є одним із чинників повернення до традиційного комплексу цінностей, як-то потреба в державному захисті, консерватизм і безініціативність у сполученні з жадобою збагачення. Зазначене добре ілюструє відоме висловлювання А.С. Макаренка, перифразування якого зберігає його сенс: не лише суспільство – це уламок органу державного управління, а орган державного управління – це уламок суспільства.

Тож, імперативи і максими, якими керується у своїй діяльності сучасний керівник, створюють позитивний чи негативний образ “уламку суспільства”. Задля конкретизації інформації про закони і ті правила поведінки, які вибирають державні службовці у своїй діяльності, що власне і створює їх авторитет, було проведено опитування у фокус-групі чисельністю 83 особи.

Для досягнення поставленої мети було розроблено опитувальник. Під час проходження курсів підвищення кваліфікації в групах начальників (завідувачів) відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів, заступників начальників (завідувачів) відділів (управлінь)

освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів, а також спеціалістів відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів (без виділення профілю) було проведено опитування. Усього в ньому взяли участь 83 респонденти. Вікова структура опитаних (рис. 1) складається з наймолодшої групи державних службовців, а саме спеціалістів відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів (без виділення профілю) віком до 25 років, яка у дослідженні репрезентована 6 %. Цю групу державних службовців склали особи, які закінчили вищі навчальні заклади декілька років тому. Молоді державні службовці, віком від 26 до 30 років, які вже мають хоча і невеликий, але досвід роботи, становили 16 % респондентів. Більше половини (51 %) опитаних – державні службовці віком від 31 до 49 років. Найстаршу і більш досвідчену групу державних службовців віком понад 50 років становила група начальників (завідувачів) і заступників начальників (завідувачів) відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів (26 %).

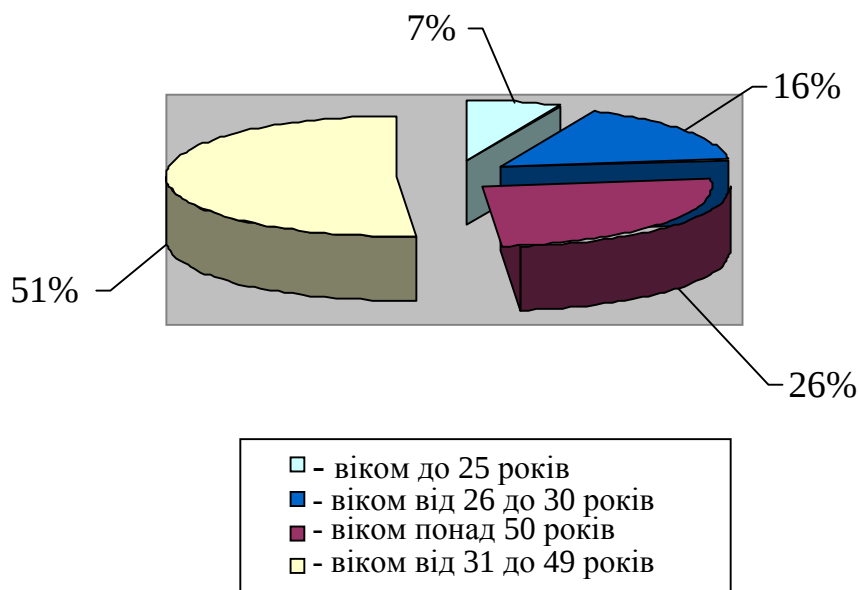

Рис. 1. Вікові групи державних службовців

Очевидно, що найбільшу частину опитуваних складали державні службовці віком від 31 до 49 років. Опитування здійснювалося очно, письмово, із застосуванням методу спостереження та порівняльного аналізу відповідей. У результаті спостереження та опитування було зафіксовано 83 інтеракції, які в процесі опрацювання групувалися й узагальнювалися. Одним із перших запитань, запропонованих респондентам, було запитання стосовно особистої задоволеності своєю роботою. Досить велика частка (45 %) респондентів не змогла дати однозначну відповідь, зокрема таких, хто був цілком або частково задоволений, наше дослідження виявило близько третини (39 %), водночас частка незадоволених становила 16 %. Такий рівень задоволеності роботою

свідчить, що багато хто з державних службовців не має цілісного позитивного почуття від того, що робить. А це, у свою чергу, може свідчити про наявність внутрішнього особистісного конфлікту, про вибір професії не за покликанням, низьку оплату праці, неадекватний соціально-психологічний клімат у колективі, поганий стан здоров'я тощо. На думку державних службовців, рейтинг факторів, що формують авторитет будь-якої людини, це, в першу чергу, високий рівень компетентності особи (цю тезу підтримала переважна більшість респондентів – 67 %), а по-друге, чесність (за цей чинник висловилося 63 % опитаних). Вищезазначені обставини авторитету, на думку респондентів, є фундаментальними і саме вони є його основою.

Із застосуванням методу ранжування було визначено самооцінку особистісних якостей державних службовців. Аналіз відповідей викладено у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати ранжування самооцінки якостей державних службовців %

Ранг	Якості	%
1	Відповідальність	68
2	Порядність	52
3	Доброзичливість	50
4	Працьовитість	31
5	Справедливість	28
6	Почуття гумору	27
7	Обов'язковість	24
8	Єдність слова і діла	24
9	Скромність	21
10	Самокритичність	19
11	Комунікабельність	18
12	Совість	18
13	Тактовність	14
14	Хазяйновитість	12
15	Принциповість	12
16	Ініціативність	10
17	Розумність	7
18	Толерантність	6
19	Прагматичність	1

Як бачимо, більшість респондентів на перші позиції висунули такі важливі якості особистості державного службовця, як відповідальність, порядність, доброзичливість.

З рис. 2 можна з'ясувати, яким саме особистісним якостям віддають перевагу ті чи інші вікові категорії державних службовців.

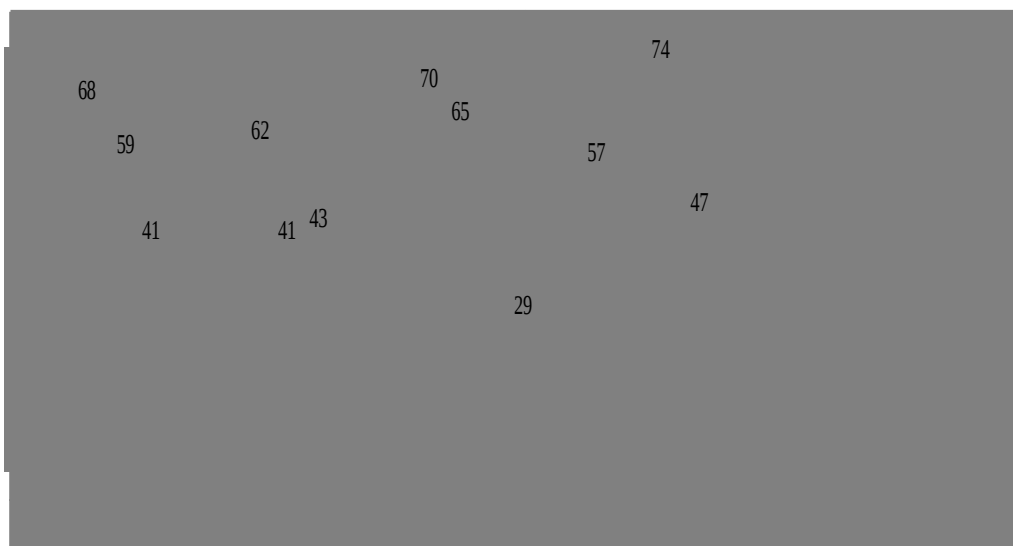

Рис. 2. Ранжування державними службовцями власних якостей (залежно від віку)

Як видно з діаграми, для всіх вікових категорій значущими є такий чинник, як високий рівень компетентності особистості державного службовця. Його рейтингові показники коливаються від 70 % (для респондентів віком 31-49 років) до 57 % (для респондентів віком старше 50 років).

Відомо, що в усі часи актуальним є питання про те, яка особистість є авторитетною для тієї чи іншої людини. Відповідно до зазначеної тези і було поставлене таке запитання респондентам. Результати рейтингу “взірців для наслідування” показано у рис. 3.

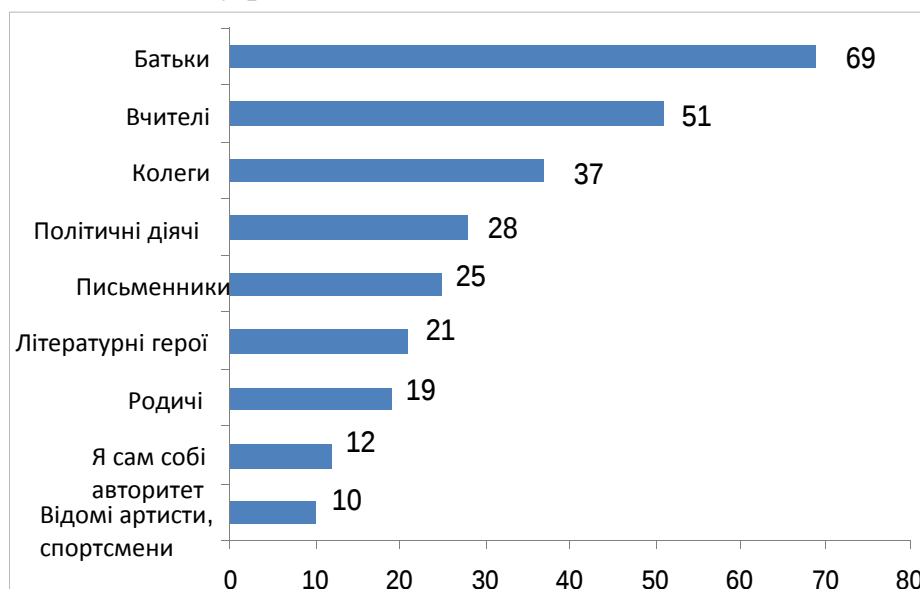

Рис. 3. Постаті і категорії людей, які є авторитетом для державних службовців, %

Як видно з діаграми, незаперечними авторитетами для більшості респондентів є батьки та вчителі. Останні місця у рейтинговому переліку дісталися відомим артистам і спортсменам. Аналіз одержаних відповідей

дозволив скласти рейтинг якостей, що є значущими в авторитетних для державних службовців людях (таблиця 4).

Таблиця 4

Перелік значущих якостей в авторитетних для державних службовців людях, %

Ранг	Якості	%
1	Чесність	68
2	Відповідальність	53
3	Доброзичливість	45
4	Єдність слова і діла	43
5	Справедливість	37
6	Працьовитість	30
7,5	Розумність	23
7,5	Почуття гумору	23
9	Тактовність	18
10	Організованість	15
11	Комунікабельність	14
12	Совість	12
13	Скромність	13
14	Толерантність	11
15	Самокритичність	10
16	Хазяйновитість	9
17	Принциповість	8
18	Ініціативність	5
19	Прагматичність	1

Нижче, у рис. 4 представлено особистісні якості авторитетних людей, що є значущими для різних вікових груп державних службовців.

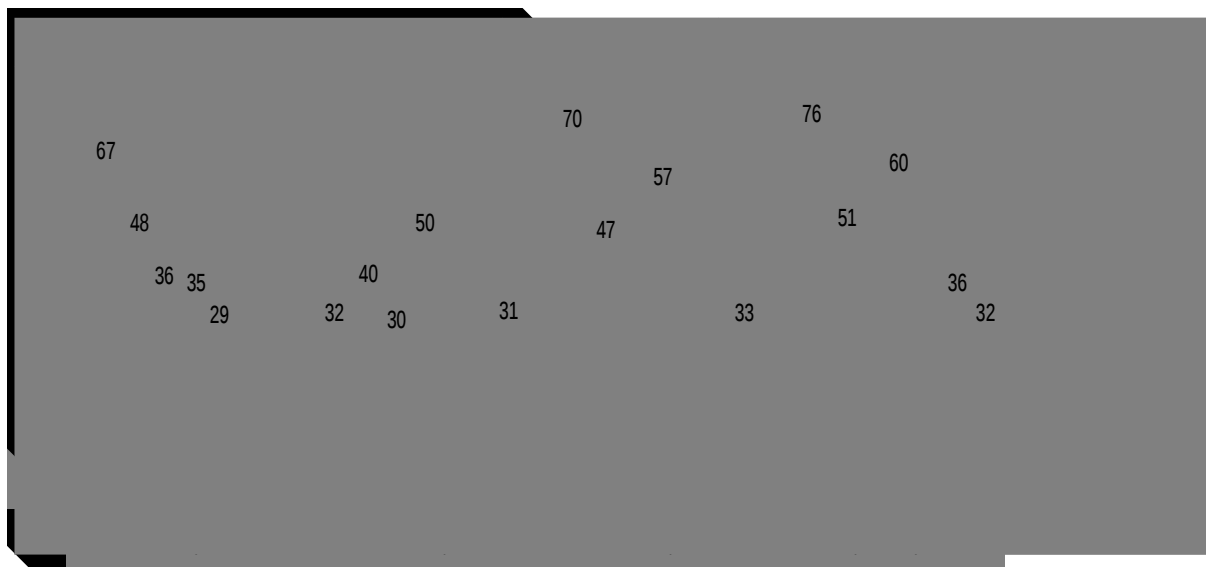

Рис. 4. Якості, що цінуються державними службовцями різних вікових груп в авторитетних людях, %

Як видно з діаграми, найбільш значущими якостями для всіх вікових категорій державних службовців визнаються “відповідальність” та “доброзичливість”.

У процесі опитування стояло завдання визначити чинники, що сприяють підвищенню авторитету державних службовців (таблиця 5), а також ті, що заважають його росту (рис. 5).

Таблиця 5

**Чинники, що сприяють підвищенню авторитету
державних службовців, %**

№	Чинники	%
1	Довіра до державних службовців	71
2	Позитивні риси характеру	67
3	Високий рівень професійної компетентності	60
5	Переконливі досягнення в роботі	36
6	Здоровий соціально-психологічний клімат у колективі	21
7	Вдало обрана професія	20
8	Стабільна сім'я	18
9	Справедлива оцінка вашої роботи керівництвом	14
10	Особистісна привабливість	12
11	Яскраво виражені здібності	7
12	Наявність ділових зв'язків	5

Як видно з таблиці, серед основних чинників, що сприяють формуванню авторитету державного службовця, респонденти називають довіру до державних службовців (71 %), позитивні риси характеру (67 %), високий рівень професійної компетентності (60 %). Дещо менший відсоток отримав такий важливий чинник, як переконливі досягнення в роботі (36 %). У сприянні авторитету не останнє місце посідає здоровий соціально-психологічний клімат у колективі (21 %), де працює державний службовець, і вдало обрана професія (20 %). Найменш значущим чинником з тих, що сприяють підвищенню авторитету державних службовців, респонденти назвали наявність ділових зв'язків.

Визначення чинників, що сприяють підвищенню авторитету державних службовців серед найближчого оточення, надало можливість з'ясувати, які саме чинники заважають державним службовцям досягти бажаного рівня авторитету. Результати цього опитування показано на рис. 5.

Як видно з діаграми, на першому місці фігурує такий чинник, як “дефіцит ділових зв'язків”, що викликає деяке здивування, оскільки цей чинник уже визначався як такий, що сприяє підвищенню авторитету, однак там він посідає останню позицію. Цей факт можна пояснити нестійкістю цінностей, що панують у суспільстві взагалі, зокрема і в представників такої його категорії, як державні службовці.

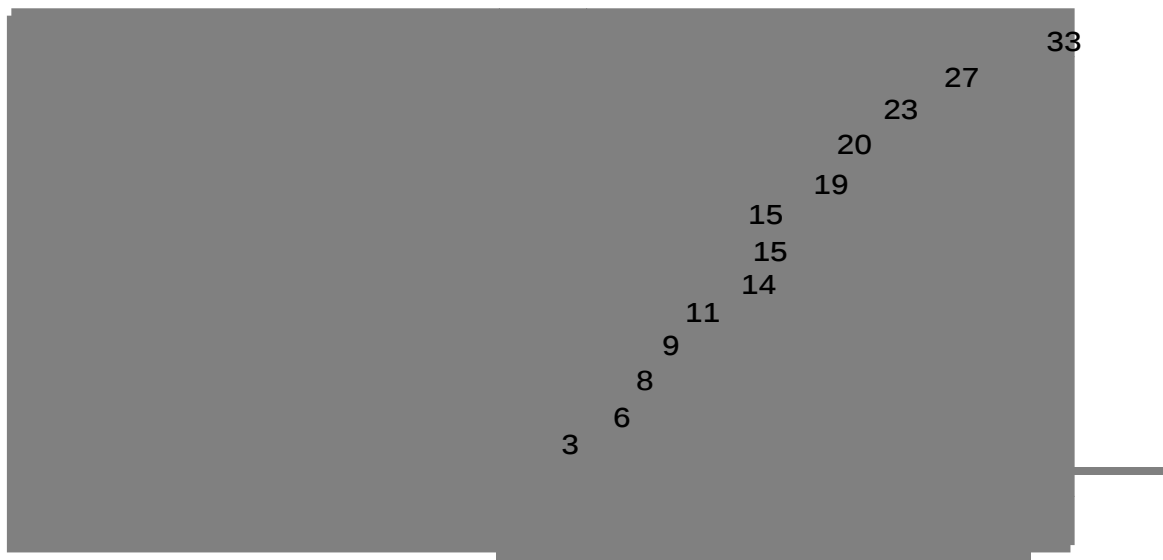

Рис. 5. Чинники, що заважають державним службовцям досягти бажаного рівня авторитету, %

Отже, дослідження надало можливість зафіксувати реальний стан думок, поглядів і позицій опитаних державних службовців щодо законів і правил поведінки, необхідних для легітимності їх авторитету. Пріоритет раціональності і гуманістичних мотивів в управлінській діяльності спостерігається ще не достатньо. Цей факт можна пояснити несумісністю двох типів мислення – технологічного і гуманістичного, що спрямовує до пошуків, визначення й утвердження нової ціннісної домінанти як суспільства, так і органів державної влади.

4.2. Наставництво – важливий чинник формування авторитету молодих керівних кадрів

Перехідний етап розвитку сучасного українського суспільства зумовлює потребу у професіоналах з високим рівнем компетентності у будь-якій сфері життєдіяльності, особливо в галузі державного управління. Дотримання імперативу цінності людини є важливим не лише у налагодженні взаємодії органів влади з громадськістю, а і в кадровій політиці, що здійснюється в контексті реформування владно-управлінських інститутів. Кадрова ситуація потребує якісного оновлення підготовки молодих керівників, які усвідомлюють необхідність здійснення суспільних реформ, що відповідають сучасним вимогам та європейським стандартам. Однак для того щоб бути провідниками реформ, керівники-початківці повинні мати відповідну підтримку. Йдеться про інститут наставництва для молодих керівників – створення умов для їх розвитку, забезпечення можливостей обмінюватися досвідом та підвищувати свою кваліфікацію відповідно до вимог часу. Таким чином, окреслюються нові чинники становлення їх авторитету.

Феномен наставництва, інтегрований у різні сфери людської діяльності, є однією з найменш досліджених проблем відносин керівника і підопічного. Дослідження цього аспекту в українській науковій думці спостерігається здебільшого у педагогіці. Проте існуючі форми взаємодії між старшим і молодшим поколінням потребують дослідження і впровадження інструментарію наставництва у практику державного управління як методу підготовки молодих керівників до вирішення завдань у багатоваріантній управлінській діяльності. Наставництво як процес передачі досвіду і знань від старших до молодших членів суспільства і форма взаємовідносин між вчителем і учнем існувало вже в первісному суспільстві під виглядом обряду ініціації (від лат. “initiatio” – початок, посвячення). Цей обряд, суть якого полягає у переведенні молоді в ранг дорослості, був поширений у первісних суспільствах народів світу. Ініціація мала на меті підготовку підростаючого покоління до суспільного, виробничого, шлюбного і духовного життя. Підготовкою до цього обряду опікувалися спеціальні наставники, які вчили молодих людей певним ритуальним правилам і вмінням [138, с. 162]. Поняття “наставник” (анг. “mentor”) уперше було вжите у давньогрецькій міфології. Воно приписувалося Ментору – мудрому пораднику, що користувався довірою не тільки Одиссея, який на час своєї тривалої відсутності доручив йому виховання сина, а і загалу. Історичні записи свідчать, що культура, цінності й навички здобувалися саме через наставництво. З плином часу теорія наставництва набувала розголосу і позитивної репутації. Тож, ідея наставництва веде свій відлік з античності й поступово укорінюється. Давні філософи намагалися визначити головні завдання у діяльності наставника і співвідносили їх з навчанням і вихованням.

Відомо, що бесіди Сократа як метод філософствування майевтика (грец. “maieutike” – повивальне мистецтво) базувалися на тому, що діалектичний спір підводить до істини за допомогою продуманих наставником питань. Це пробуджувало потенціал учня й допомагало “самозародженню” істини у його свідомості. Важливо, що у пошуках істини наставник та учень, перебуваючи у рівному положенні, керувалися тезою “я знаю тільки те, що нічого не знаю”. Платон наголошував, що здійснювати виховання здатен насамперед наставник поважного віку, який має забезпечити поступове сходження учня до світу ідей [56].

Таким чином, головним інструментарієм наставництва був власний життєвий приклад і зразкова моральна поведінка, проте головним завданням наставника є пробудження могутніх душевних сил учня. Тож, бути наставником у давніх суспільствах – велика честь і відповідальність.

Значущість ролі наставництва підсилюється традицією християнства. Так, вічні основи наставництва у своєму подвигу і навчаннях дав Ісус Христос. У Священному Писанні наведено приклади ранньохристиянського навчання і виховання, що проявляються у стосунках Христа та його учнів-апостолів, які не були обмежені у спілкуванні зі своїм наставником. Христос наставляв Апостолів й інших віруючих стосовно того, як необхідно вести земне життя, щоб потрапити у Царство Боже. Пізніше цю роль узяли на себе священники, які

стали “духовними наставниками” прихожан. Таким чином, ідея наставництва як методу навчання і виховання дорослих уперше реалізувалася у християнстві.

Вінсент із Бове бачив особливу цінність у гідному прикладі, який може дати мудрий, зрілий учитель своїм учням. Від наставника вимагаються п’ять якостей: талановитий розум, чесне життя, смиренність знання, природні ораторські здібності та досвід [48, с. 113].

До вкорінення наставництва у ремісничих спеціальностях призвів розвиток середньовічного міста, де наставництво втілювалося у формі стосунків “майстер – учень”. Наставник приймав здібного учня і розкривав йому всі таємниці свого мистецтва. Практика наставництва тривала і в епоху Відродження; зокрема, в Італії авторитетом користуються керівники, які намагалися гармонійно виховувати своїх підопічних. Традиційно такий підхід спостерігається у вихованні майбутніх *правителів*. Наприклад, гуманіст Гуаріно з Верони викладав у Флоренції, Венеції та рідний Вероні і завжди був взірцем для наслідування. Так, у 1429 р. він був запрошений вихователем до спадкоємця феррарського престолу Леонелло Д’есте. Особливою заслугою Гуаріно у справі навчання і виховання було те, що він започаткував практичне застосування знань наставника, що виводить цей феномен за рамки теорії.

У творі “Виховання Християнського государя” Еразм Роттердамський детально розглядає цілу низку питань, пов’язаних з духовно-моральним наставлянням правителя, а також зі суспільною значущістю цієї справи. Істотну частину твору присвячено роздумам про місце і роль у вихованні самого наставника. “Хто б не взяв на себе завдання бути наставником государя, той нехай подумає і про те, що йому належить надзвичайно важлива, проте й надзвичайно небезпечна справа... Подумай, наставник, якою мірою ти зобов’язаний вітчизні, яка довірила тобі все своє благополуччя” [167, с. 17]. У творі Н. Макіавеллі “Государ” та Мартіна Лютера “Про світську владу й якою мірою їй слід підкорятися” визначається роль наставника у вихованні ідеального правителя [123; 125]. Ж.-Ж. Руссо вважав, що головне і найбільш складне мистецтво наставника – вміти нічого не робити зі своїм підопічним, вважаючи, що на нього впливають три фактори: природа, люди і суспільство. Кожен з цих факторів виконує свою роль: природа розвиває здібності та почуття, люди навчають, як ними користуватися, суспільство збільшує досвід, що разом забезпечує природний розвиток учня. Отже, завдання наставника – привести в гармонію вплив цих сил.

Найдавнішою вітчизняною літературною пам’яткою, в якій порушуються питання наставництва, є філософсько-педагогічний трактат морально-патріотичного спрямування “Слово про закон і благодать”, написаний київським митрополитом Іларіоном між 1037-1050 рр. У середньовічній Європі “Повчання дітям” Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.) було першим твором, який написала світська особа. Там, також уперше, було обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до наставництва, що пов’язувалося з практичними потребами людини. Мономах вважав, що основою всіх успіхів людини є праця й особистий приклад наставника.

Інститут наставництва також був розвинений у Запорізькій Січі і ґрунтувався на народно-християнських принципах дружби, любові, взаємоповаги та демократизму. Послідовність і системність цього процесу досягалися завдяки піклуванню досвідчених козаків, їх товариській підтримці молодих лицарів.

Таким чином, починаючи з античності, ролі наставника в підготовці молодого покоління до тієї чи іншої діяльності приділяється велика увага. Так, наставництво впроваджується і в управлінську сферу – у становленні і розвитку майбутнього правителя особливу роль відіграє особистість наставника. В останній третині ХХ століття у США актуалізується роль наставника як спонсора і захисника кар'єрного росту молодшого партнера, котрим наставник опікувався. Тож, за такого підходу молодшого партнера процесу часто називали протеже (фр. “protégé”), тобто особою, яка повинна бути захищеною. В Європі концепція наставництва втілюється у практику, передбачаючи не передачу накопичених знань і досвіду наставника, а лише створення фундаменту, на якому підопічний має вибудовувати власний багаж знань теорії і практики. У 30-ті роки минулого століття в СРСР також застосовується такий метод навчання, як наставництво. По всій державі досвідчені працівники брали під патронаж молодих працівників з метою навчити їх своїм методам праці. Сенсом такого руху було те, що навчання відбувалося безпосередньо на робочому місці. Згодом наставницький рух зосередився у системі професійно-технічної освіти та виробничого навчання, однак передбачав уже не лише навчання спеціальності, а і моральне та культурне виховання молодого робітника.

Відповідно до вищезазначеного актуалізується одне із визначень поняття “наставництво” – це “форма професійної підготовки і цілеспрямованого виховання висококваліфікованих робітників, здійснювана робітниками-наставниками. Наставник поряд із навчанням професії вводить нового робітника у сферу соціально-психологічних стосунків, через які відбувається реалізація професійної ролі робітника” [137, с. 227]. Актуальними також є роздуми про проблеми наставництва К.Д. Ушинського, який наголошував на співпраці наставника та підопічного і на необхідності безперервного самовдосконалення особистості вчителя. Л. Тілман називає наставництво “навчальним партнерством між двома або більше особами, які мають бажання ділитися досвідом або розвивати спільний інтерес” [280, с. 609].

Таким чином, зміст наставництва постійно еволюціонує, а його процес відбувається в будь-якій сфері – соціальній, релігійній чи професійній, проте вимоги до особистості наставника є незмінними – у будь-який час він має бути мудрим, досвідченим і моральним. Наставник надає консультативну допомогу своєму підопічному; у таких стосунках спостерігається позитивний емоційний зв'язок, який проявляється у повазі й довірі один до одного.

З огляду на той факт, що в органах державної влади нині співпрацюють люди декількох поколінь, цілком логічним стає відновлення в нових умовах інституту наставництва. Це має сприяти актуалізації потенціалу молодих кадрів, культивуванню інноваційного, сильного й авторитетного управління. Як відомо, принципом становлення демократії сучасного українського суспільства є

гуманність, яка визначає цінність людини і є тим постулатом, на якому має будуватися вся система державного управління. Тож, пріоритетним уявляється не рівень посади, а ступінь впливовості керівника, діяльність якого передбачає вміння вести працівників за собою до спільної мети, орієнтуючись на сучасні цінності.

Указуючи на безумовну важливість того, у що людина вірить, заради чого вона живе, до чого прагне і чим керується у своїх виборах, цінності, якими керується у своєму житті людина, є своєрідним індикатором її якості. Однією з істотних ціннісних засад управлінського загалу сучасного суспільства є його орієнтація на образ (ідеал) успішної людини, здатної реалізовувати себе на рівні високих досягнень. Відомий американський психолог Абрахам Маслоу, який досліджував процеси самоактуалізації, відніс таких людей до особистостей, котрі самоактуалізуються. Їм зазвичай 60 чи більше років, але є люди, котрі рухаються в цьому напрямі, в напрямі зрілості. Процес актуалізації передбачає розвиток чи відкриття свого істинного “Я” і розвиток наявного чи латентного потенціалу. Конкретизуючи шлях до самоактуалізації, А. Маслоу описує типи реальної поведінки людини для її досягнення:

1. Самоактуалізація означає переживання повне, живе, самовіддане, зосереджене і заглиблене, тобто переживання без підліткової сором’язливості. У момент самоактуалізації індивід є цілком і повністю людиною. Це мить, коли “Я” реалізує саму себе <...> Ключем до цього є *безкорисливість*.

2. Якщо мислити життя як процес виборів, то самоактуалізація означає: *у кожному виборі вирішувати на користь зростання*. Вибрати розвиток замість страху десять разів на день – значить десять разів просунутися до самоактуалізації, що є безперервним процесом й означає багаторазові окремі вибори: *брехати чи залишатися чесним, красти або не красти*. Отже, самоактуалізація означає вибір з цих можливостей для зростання.

3. Актуалізуватися – значить ставати реальним, існувати фактично, а не лише в потенційності. Оскільки Самість – серцевина, або природа індивідуума, що охоплює темперамент, унікальні смаки та цінності, тож самоактуалізуватися – *це бути у злагоді зі своєю внутрішньою природою*.

4. *Чесність і взяття на себе відповідальності за свої дії* – суттєві моменти самоактуалізації. Щоразу, коли людина бере на себе відповідальність, вона самоактуалізується.

5. *Процес розвитку своїх можливостей і потенціалу* – це також самоактуалізація. Це означає використання своїх здібностей і розуму заради того, щоб робити добре те, що ти хочеш робити.

6. *Учитися вірити у свої судження та інстинкти і діяти відповідно до них* – і це є самоактуалізацією. Це призводить до кращих виборів у житті, зокрема у виборі професії”.

А. Маслоу окреслює перехідні моменти самоактуалізації і називає їх “під-переживання”, стверджуючи, що під час них людина є більш цілісною, більш інтегрованою, такою, яка краще усвідомлює себе. У такі моменти вона думає, діє і відчуває найбільш чітко і точно. Людина більше любить, більшою мірою приймає інших, вона є більш вільною від внутрішнього конфлікту і

тривожності, більш здатною конструктивно використовувати свою енергію. Важливий крок до самоактуалізації – це виявлення своїх “захистів”. Знайти самого себе, розкрити свою істинність, що для тебе добре, а що погано, яка мета твого життя – все це вимагає викриття власної психопатології. Людині потрібно краще усвідомлювати, як вона спотворює образи себе й образи зовнішнього світу за допомогою репресій, проекцій та інших механізмів захисту [127].

Таким чином, на думку А. Маслоу, кожна людина має вроджене прагнення до самоактуалізації, що є найвищою людською потребою. Проте не всі люди прагнуть досягти життєвого успіху, остерігаючись повною мірою використати свій потенціал. Небажання людини реалізовувати свої природні здібності, уникаючи відповідальності, А. Маслоу називає комплексом Іони – від лат. “complexus” – поєднання та імені біблійського персонажу, який вважав себе недостойним бути пророком.

Відомо, що термін “самоактуалізація” використовувався К.Г. Юнгом. На його переконання, самоактуалізації можна досягти лише в середньому віці (між 35 і 40 роками). К. Юнг розглядав цей вік як критичний для особистісного розвитку – рубіж, на якому особистість зазнає глибоких психічних перетворень у досягненні цілісності свого “Я”. Очевидно, що для Юнга саме зрілі роки у житті людини є найбільш важливим етапом особистісного розвитку, а не дитинство, як це було у З. Фрейда. Проте досягти індивідуалізації – це дуже непростий процес, тому кінцева стадія розвитку особистості є доступною тільки здібним і високоосвіченим людям, які мають для цього певний час. Тому через ці міркування самоактуалізації не досягає переважна більшість людей. “Хоча об’єктивно психічне означає ту ж саму передумову для всіх людей, але воно має індивідуалізуватися. Тож, шлях людини у цьому напрямку є унікальним, тому лише той, хто свідомо може сказати “так” силі внутрішнього покликання, той стає особистістю” [243, с. 385]. Іншими словами, внутрішня впевненість у собі як в особистості – це розуміння свого покликання і призначення у житті як професіонала. Дотримання цього імперативу є важливим у контексті державно-інституційних змін, що відбуваються у сучасному суспільстві, однак не лише у налагодженні взаємодії органів влади з громадськістю, а і в кадровій політиці, оскільки процес такого реформування складають люди. З огляду на це, від керівника в органах державної влади очікується відповідальність не лише за результати діяльності з надання послуг населенню, а і за персонал. Тож, керівник органу державної влади – наставник для молодих працівників і новопризначених керівників.

Поняття “наставник” інколи визначається як “той, хто надає поради, навчає; учитель; наглядач” [138, с. 315]. Очевидно, що таке розуміння наставництва є досить обмеженим, воно не характеризує цей феномен об’ємно і не відповідає потребам сучасності. Суттєво доповнює його зміст англійський учений Девід Меггінсон, який стверджує, що наставництво – суттєва допомога персоналу, “який потребує бачення перспективи, бачення майбутніх можливостей” [71]. Наставник має досвід і владу в організації, є для молодого робітника особистим радником, інструктором і тренером, що сприяє

кар'єрному зростанню свого протеже [279]. Загалом наставництво є складним та багатогранним процесом, в якому наставник може брати на себе наступні ролі: тренер, довірена особа, друг, провідник, слухач, партнер, натхненник, учитель [70].

Таким чином, наставництво можна визначити як тандем людей, де одні особистості самоактуалізувалися, інші ж у прагненні цього проявляють готовність до повного використання своїх талантів, здібностей і можливостей. Отже, сучасні керівники мають створити систему підтримки, яка базується на двосторонній комунікації між наставником і молодим працівником. Ці умовиводи знаходять своє підтвердження у визначенні поняття “керівник”, в якому робиться акцент на тому, що це “той, хто спрямовує чиясь діяльність; наставник, вихователь, а лише потім – той, хто очолює установу, організацію тощо; посада особи, яка завідує чимось, або особа, що обіймає таку посаду” [84].

Отже, наставник – це авторитетна особистість. Тому особливе місце в структурі особистості керівника органів державного управління мають посідати індивідуальні норми і цінності, що зазвичай не до кінця відповідають стереотипам. Інакше кажучи, керівник-наставник повинен сполучати те, що важко суміщається. З погляду емоційного схвалення людей, він не повинен ламати нічого звичного, оскільки будь-які зміни обертаються втратою чогось, а люди ніколи не люблять втрат. Тож, керівник має розглядати світ як контекст власної діяльності і, виконуючи роль наставника для молодих керівників, бути готовим до творчої взаємодії з ними. У такому процесі неминуче встановлюються відносини партнерства, де авторитет керівника-наставника гармонізує взаємодію протилежностей. Отже, для утвердження нових стандартів у керівництві органами державної влади сучасний керівник-наставник зобов'язаний бути піонером – уміти ставити нові цілі та їх досягати, але за допомогою змін у стилях керівництва. На рисунку 1 зображено зміст змін керівництва від директивного до авторитетного.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СЛУХАЧІВ

Завдання до розділу 1

1. Проаналізувати визначення категорії “авторитет” у різних галузях науки.
2. Здійснити етимологічний аналіз поняття “авторитет”.
3. Окреслити значущість феномену “влада”.
4. Проаналізувати феномен влади в різних аспектах (в соціологічному, економічному, психологічному, політичному й етичному).
5. Довести, що легітимність є одним із показників ефективності політичної влади.
6. Визначити роль процесуальних станів “віра”, “довіра”, “впевненість” для встановленні легітимної влади й авторитету.
7. Визначити сутність поняття “насилля” з позицій державної влади.
8. Охарактеризувати поняття “керівник” та “лідер” у сучасній політичній, соціологічній і соціально-психологічній літературі, державному управлінні.
9. Окреслити структуру авторитету керівника-лідера (посадовий, особистий, професійний, моральний).
10. Охарактеризувати категоріальні поняття “соціальний статус”, “престиж”, “імідж”, “успішність”, “геніальність”.

Завдання до розділу 2

1. Дати характеристику циклічній періодизації суспільно-історичного розвитку становлення авторитаризму.
2. Здійснити аналіз становлення і розвитку феномену “авторитет” епохи античності.
3. Проаналізувати закони архетипу табу.
4. Охарактеризувати категоріальні поняття “автократор”, “тиран”.
5. Виявити тенденції розвитку авторитету керівника епохи Модерну.
6. Виявити тенденції розвитку авторитету керівника епохи Постмодерну.
7. Охарактеризувати категоріальне поняття “парламентська демократія”.
8. Окреслити дві ключові форми авторитету керівництва, а саме – зовнішній і внутрішній.
9. Визначити співвідносності в теорії і практиці “авторитету” й “авторитарності”, проблем етики, примусу й авторитету, питання віри й авторитету.
10. Охарактеризувати універсалізм, абстрактність та інваріантність авторитаризму.

Завдання до розділу 3

1. Визначити особливості геополітичного положення України, що вплинуло на становлення та розвиток авторитаризму.
2. Вплив введення у 988 році християнства на Русі на становлення авторитету правителів Київської Русі.
3. Охарактеризувати функціонуванні тогочасних віче як органу прямого народовладдя.
4. Охарактеризувати форму правління Київської Русі “боярська рада”.
5. Дати характеристику найвищому органу місцевого самоврядування в селі-“громаді”.
6. Охарактеризувати періоди становлення авторитету правителів Київської Русі.
7. Особливості запроваджувався в Україні єдиного законодавчого органу – сейму.
8. Виокремити архетипи й властивості авторитету державця часів Українського відродження й просвітництва.
9. Розкрити генезис авторитету керівника в умовах українського Модерну.
10. Охарактеризувати генезис авторитету керівника в умовах українського Постмодерну.

ГЛОСАРІЙ

Авторитет – як соціальна категорія пов’язується з поняттям “влада”; це право і здатність управляти, впливати, давати розпорядження.

Auctor – той, хто щось започатковує, здійснює вплив, виступаючи в ролі автора.

Авторитет керівника як персоніфікованого суб’єкта постмодерного суспільства – це ціннісний комплекс системи домінуючих соціетальних показників, які конкретизує архетип, відповідно до чого встановлюються пріоритети у виборі імперативів, принципів досягнення легітимності та методів управління, що використовується для здійснення поставлених управлінських цілей.

Архетипи – успадковані загальні зразки, символи й стереотипи психічної діяльності та поведінки.

Влада – це здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту чи організації втілювати у життя свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей та їх спільноти.

Вплив – одна з форм реалізації влади, де об’єктивними критеріями її корисності слугують загальнолюдські цінності й інтереси суспільства.

Генезис (“породжую, створюю”) – опис процесу виникнення, становлення і розвитку, що призвів до певного стану, виду, предмету чи явища і пов’язується з перервою у наступності, нерівномірним (неритмічним) переходом у нову якість чи стан.

Геній – творча, продуктивна особистість, що володіє тією чи іншою методологією, готова до подолання стереотипів і конвенційних установок.

Глобалізація – продукт прискорення соціокультурної та соціопсихологічної динаміки в масштабі всього світу, що призвело до об’єднання географічно, соціально й культурно віддалених локальностей у єдиний просторово-часовий континуум.

Довіра – це той ресурс влади, за наявності якого люди з готовністю підкоряються наказам, оскільки вважають владу авторитетною.

Еволюційний період – період набуття суспільством нових соціальних характеристик з актуалізацією ознак власного попереднього періоду розвитку або атрибутів, властивих суспільствам, які перебувають в історичному розвитку на вищому щаблі.

Етос управлінців – це система, яка базується на діалектичній єдності моральності та звичаєвості, що створює певний стиль життя.

Ідеал – уявлення про найдосконаліші предмети чи явища; ідеал – це найвища мета, до якої прагнуть люди.

Імідж керівника – це образ, який не виникає спонтанно, а спеціально формується, завдяки цілеспрямованим зусиллям самого керівника,

професійного оточення і результату діяльності конкурентів за допомогою ЗМІ тощо.

Імператив – наказ, закон, обов'язковість.

Інволюція – згортання соціальних процесів спрощення соціальної структури та традиціоналізм. Історичним призначенням інволюційного періоду є засвоєння якостей, що були набуті суспільством у попередній період розвитку.

Керівник – посадова особа, наділена адміністративною владою.

Колективне несвідоме – природжений глибокий прошарок несвідомого – загального центру та ядра психіки, що має не індивідуальну, а спільну природу, яка репрезентує досвід попередніх поколінь людства і містить у собі надособистісний універсальний зміст, зразки, виступаючи спільною підставою душевного життя людини.

Компаративізм – це світогляд, що заперечує будь-яку абсолютизацію, розбудовує свої ідеї шляхом порівняння загального й окремого, одиничного і множинного, монологічного і діалогічного, окреслюючи спорідненні, суміжні, а також відмінні, контрастні явища та поняття.

Легітимність – показник ефективності політичної влади, що відображає ставлення громади до неї, коли більшість визнає владу законною і справедливою.

Лідер – той, хто користується владою завдяки підтримці своїх послідовників і прихильників.

Максима – загальний принцип поведінки, головне правило.

Мода – сукупність смаків, поглядів і цінностей, що панує у тому чи іншому суспільстві у певний час, зазвичай у короткий період.

Модерне (сучасне) – це те, що сприяє об'єктивному виразу актуальності духу часу, який спонтанно оновлюється.

Моральний авторитет – світогляд керівника-лідера, його цінності, етичні, вольові й емоційні якості, котрі проявляються у ставленні до себе та оточуючих.

Моральність – синтез доволі складних почуттів; бути моральним означає мати тверді правила поведінки і не відступати від них, нести відповідальність за наслідки своїх дій.

Наставник – це довірена особа, друг, фасилітатор, провідник, партнер, натхненник, учитель, що є авторитетною особистістю.

Постмодерн – нова тенденція в культурному і психосоціальному самоусвідомленні розвинених суспільств. Перспективи соціальної трансформації постмодерного суспільства пов'язують з тріумфом особистісної індивідуальності.

Престиж – це вага, значущість, яку людина набуває завдяки думкам оточуючих людей про неї, а також ступінь її психологічного впливу на них.

Професійний авторитет керівника-лідера – діяльність відповідно до інтересів і потреб населення через процес сприйняття результатів своїх дій і відповідальність за них на основі людської етики, компетентності й особистісно-індивідуальних властивостей.

Репутація – термін, що відображає становище індивіда в суспільстві, а також позначає суб'єктивне відчуття поваги, що виникає у зв'язку з таким становищем.

Самість – це потенційна цілісність, що існує апріорі і є універсальним архетипом.

Соціальна довіра – відкриті, позитивні взаємовідносини між людьми, що ґрунтуються на впевненості в порядності та доброзичливості людини, з якою відбувається контакт.

Соціальний капітал – теоретичний конструкт, що описує мережу знайомств актора, яка надає йому доступ до ресурсів інших учасників цієї мережі, відносини між котрими засновуються на взаємній довірі, цінностях і нормах, що у результаті її функціонування надає актору можливість отримання прибутку.

Соціальний статус особи – це “місце”, яке вона посідає в складній мережі взаємозв'язків соціальних відносин. У змістовному плані статус складається зі взаємних прав та обов'язків, якими володіють особи, що обіймають певні посади, зокрема керівник в органах державної влади, який водночас структурно визначається як культурно-поведінковий взірець.

Соцієтальна ідентичність – різновид ідентичності, притаманний індивіду постмодерного суспільства, що характеризує під кутом зору його ототожнення із самим собою в контексті безперервності власної зміни. Вирішальну роль у формуванні нової соцієтальної ідентичності відіграють нематеріальні культурні цінності.

Успіх – значущі результати в роботі, талан у досягненні чогось, суспільне визнання.

Цикл (“коло, окружність”) – сукупність соціальних процесів, що складає кругообіг протягом відомого проміжку часу, де послідовність подій супроводжується схожою послідовністю по завершенню.

Цінність – позитивна або негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи чи суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями, а їх залученістю в сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин; критерії й способи оцінки цієї значущості, виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках і цілях. Розрізняють матеріальні, суспільно-політичні й духовні цінності, позитивні й негативні цінності. Цінності Постмодерну складають пріоритет самореалізації особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашкина Е. Политиками не рождаются: как стать и остаться эффективным политическим лидером : Часть 1 / Е. Абашкина, Е. Егорова-Гантман и др. – М. : Наука, 1993. – 424 с.
2. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Центр місцевої активності на базі будинку культури: методологія та технологія розвитку територіальної громади / Л.К. Абрамов, Т.В. Азарова. – Кіровоград : ІСКМ, 2010. – 116 с.
3. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человековедения / Б.Г. Ананьев. – М. : Наука, 1977. – 380 с.
4. Антисери Дж. Західна філософія від витоків до наших днів / Дж. Антисери, Дж. Реалі. – СПб : Пневмо, 2002. – Т. II : Від Відродження до Канта. – 437 с.
5. Антонян Ю.М. Великая Мать: реальность и архетипы / Ю.М. Антонін. – М. : Универ. кн. ; Логос, 2007. – 280 с.
6. Анчел Е. Этнос и история / Е. Анчел – М. : Мысль, 1988. – 127 с.
7. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. : Т. 4. / Аристотель ; [пер. с древнегреч. ; общ. ред. А.И. Доватура]. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
8. Армаш Н.О. Адміністративно- правовий статус керівників органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н.О. Армаш. – К., 2005. – 200 с.
9. Асмус В.Ф. Декарт / В.Ф. Асмус. – М. : Госполитиздат, 1956. – 372 с.
10. Афонин Э.А. Цвет и психика = Color and Psyche / Э.А. Афонин // Аэропорт. – 2006. – № 1. – С. 52-55.
11. Афонін Е.А. Суспільний розвиток від Різдва Христового = Social development AD / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов ; Укр. т-во сприяння соц. інноваціям ; Атлантична рада України ; Відділ інф.-бібл. забезпечення апарату Верховної Ради України ; пер. з укр. В.В. Кухтіна. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – 316 с.
12. Афонін Е.А. Психокультура України: “помаранчевий перехід” / Е.А. Афонін, О.А. Донченко, В.О. Антоненко // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 77-93.
13. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов ; Укр. тов-во сприяння соц. інноваціям ; Відд. інф.-бібл. забезпечення Апарату Верховної Ради України. – К. : Видавець Парапан, 2002. – 352 с.
14. Бабкин Д.В. В. Капнист. Критико-библиографический очерк : Т. 1 / Д.В. Бабкин // Капнист В.В. Собрание сочинений : в двух томах / В.В. Капнист. – М. ; Л. : Издательство АН СССР, 1960. – 796 с.
15. Бажов Г.В. Авторитет командира: философско-социологический анализ : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Г.В. Бажов. – М : ВПА им. В.И. Ленина, 1975. – 18 с.
16. Бакунин М.А. Философия. Социология. Политика / М.А. Бакунин. – М., 1989. – 624 с.
17. Бауман З. У пошуках центру, що тримає / Зигмунд Бауман // Глобальні Модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона ; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2008 – 400 с.
18. Бахофен И. Предисловие и введение / И. Бахофен ; перевод выполнен Е.В. Рязановой по изданию : Bachofen J. Das Mutterrecht. Stuttgart // Материнское право. – 2007. – 499 с.
19. Башляр Г. Новый рационализм / Г. Башляр – М. : Прогрес, 1987. – 243 с.

20. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. Б. Сидельника, Н. Федоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
21. Бекон Ф. Новый Органон // Соч. : в 2 т. / Ф. Бекон. – М., 1978. – Т. 2. – С. 15.
22. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / Бенедикт Спіноза ; [пер. з лат. В. Литвинов]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 237 с.
23. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995. – 323 с.
24. Бердяев Н.А. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности / Н.А. Бердяев. – М., 1990. – 325 с.
25. Библия. Комментарии // Российское библейское общество. – М., 1997 – 688 с.
26. Словник української мови : у 11 т. / Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4 : (І-М). – С. 775.
27. Богданов В.С. Феномен авторитета в истории и развитие современной цивилизацией : автореф. ... дис. канд. филос. наук / В.С. Богданов. – К., 1991. – 18 с.
28. Богданов В.С. Авторитет як предмет соціально-філософського аналізу : дис. ... докт. філос. наук / В.С. Богданов. – К., 1997. – 30 с.
29. Большая советская энциклопедия : т. 1. А-АНГОБ / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская Энциклопедия, 1970. – 672 с.
30. Ребер А. Большой толковый психологический словарь : в 2-х т. / А. Ребер. – М. : Вече ; АСТ, 2000. – 1152 с.
31. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков. – М. : Альта-Принт, 2007.
32. Большой толковый социологический словарь (Collins) : Т. 1 : (А-О) / пер. з англ. – М. : Вече, АСТ, 1999. – 544 с.
33. Большой толковый социологический словарь (Collins) : Т. 2 : (П-Я) / пер. з англ. – М. : Вече, АСТ, 1999. – 528 с.
34. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський : Історичні есе / І. Борщак. – Львів : Червона калина, 1991. – 255 с.
35. Буева Л.П. Социальная среда и сознание личности / Л.П. Буева. – М. : Изд-во МГУ, 1968. – 268 с.
36. Бурдьё П. Начала / П. Бурдьё ; пер. Шматко Н.А. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с.
37. Бурдьё П. Социология политики / П. Бурдьё. – М. : Педагогика, 1993. – 260 с.
38. Бурдьё П. Формы капитала / П. Бурдьё // Западная экономическая социология : хрестоматия современной классики / [сост. и науч. ред. В.В. Радаев ; пер. М.С. Добряковой и др]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 519-536.
39. Бурдьё П. Формы капитала / П. Бурдьё // Экономическая социология. – 2002. – № 5. – Т. 3. – С. 60–74.
40. Бэкон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон. – М. : Директ-Медиа, 2002. – 417 с.
41. Вдовин Ю.Н. Престиж воинской службы (философско-политологический анализ) : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Ю.Н. Вдовин. — М. : ГАВС, 1992. – 18 с.
42. Вебер М. “Объективность” социально-научного и социально-политического познания // Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.]. – М., 1990. – С. 345-415.

43. Вебер М. Типы господства [Электронный ресурс] / М. Вебер. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/veber/tip_gosp.php
44. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44-309.
45. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.]. – М., 1990. – 808 с.
46. Вико Д. Основания новой науки об общей природе наций. “Художественная литература” : [Книга 4. О поступательном движении, совершаемые нациями] / Д. Вико. – Л. : Госиздат, 1940. – 658 с.
47. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи / В. Виндельбанд. – СПб, 1904. – С. 298.
48. Винсент из Бове. О наставлении детей знатных граждан / Винсент из Бове // Антология педагогической мысли христианского средневековья : Т. 2. Мир переломился в книге. Воспитание в средневековом мире глазами ученых наставников и их современников. – М., 1994. – С. 104-137.
49. Власов В.Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. / В.Г. Власов. – СПб : Азбука-классика, 2004–2009. – III : Г–З. – СПб : Азбука-классика, 2005. – 752 с.
50. Власов В.Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т / В.Г. Власов. – СПб : Азбука-классика, 2004–2009. – Т. X : Ф–Я. – СПб : Азбука-классика, 2009. – 927 с.
51. Галилео Галилей. Избранные труды : в двух томах : Т. 2 / Галилео Галилей. – М. : Наука, 1964. – 572 с.
52. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель ; [пер. с нем. Б.А. Фохта]. – М. : Госполитиздат, 1956. – Т. 3. Философия духа. – 371 с.
53. Гельвеций К.А. Сочинения : в 2-х т. / К.А. Гельвеций ; [пер. с франц. Х.Н. Мамджяна]. – М. : Мысль, 1974. – Т. 2. О человеке. – 687 с.
54. Гесиод. Работы и дни. Земледельческая поэма / Гесиод ; [пер. В. Вересаева]. – М. : Недра, 1927. – 88 с.
55. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 101-122.
56. Гладкий В.Д. Древний мир. Энциклопедический словарь : в 2-х томах / В.Д. Гладкий. – М. : Центрполиграф, 1998. – Т. 1. – 510 с.
57. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005–2007–2009 / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : ІСНАНУ, 2010. – С. 94.
58. Гольбах П.А. Избранные произведения : в 2-х т. / П.А. Гольбах ; [пер. с франц. Х.М. Момджяна]. – М. : Соцэкгиз, 1963. – Т. 1. Материализм французский, 18 в. – 715 с.
59. Гомер. Илиада. Одиссея [Електронний ресурс] / Гомер. – М. : Художественная литература, 1967. – Режим доступу : http://gumer.info/bibliotek_Buks/Fiction/gomer/index.php
60. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
61. Гроф С. Путешествие в поисках себя. Измерение сознания. Новые перспективы в психотерапии в исследовании внутреннего мира / С. Гроф ; [пер. с англ. Н.И. Папуша, М.П. Папуша]. – М., 1994. – 458 с.

62. Губин В.Д. Русская культура и феномен насилия / В.Д. Губин // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 3-5.
63. Гусейнов А.А. Этика ненасилия / А.А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 72-82.
64. Гуревич А.Я. Время как проблема истории культуры / А.Я. Гуревич // Вопросы философии. – 1969. – № 3. – С. 108-119.
65. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. Давні владики: Михайло Левицький і Григорій Яхимович, 1813-1863. На підставі споминів написав д-р Кость Левицький [Електронний ресурс] / Кость Левицький. – Режим доступу : <http://ukrstor.com/ukrstor/levizkij-politdumki01-21.html>
66. Давня українська література : хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – 3 вид. – К., 1996. – 312 с.
67. Декарт Р. Правила для руководства ума // Сочинения : в 2 т. / Р. Декарт. – М., 1989. – Т. 1. – С. 264-265.
68. Делягин М.Г. Сможет ли новый российский авторитаризм стать эффективным? / М.Г. Делягин // Мир России. – М., 2000. – С. 114-138.
69. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики : / за заг. ред. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
70. Державне управління в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Б. Авер'янова. – К., 1999. – 432 с.
71. Джой-Меттьюз Д. Развитие человеческих ресурсов / Д. Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Сюрте ; пер. с англ. Р.Л. Ткачука. – 3-е изд. – М. : Эксмо, 2006. – 432 с.
72. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – С. 341.
73. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А. Донченко ; НАН Украины, Институт социологии. – К. : Наук. думка, 1994. – 208 с.
74. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика. (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О.А. Донченко, Ю.В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
75. Доскаленко К.С. Соціальний капітал та його роль у регіональному розвитку [Електронний ресурс] / К.С. Доскаленко // Теоретичні та прикладні питання державотворення : Online збірник наукових праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. – 2007. – № 1. – Режим доступу : www.nbuv.gov.
76. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; пер. с нем. – М. : Наука, 1991. – 576 с.
77. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение Реальные и “ценностные” суждения / Э. Дюркгейм ; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А.Б. Гофмана. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
78. Дятлов С.А. Теория человеческого капитала / С.А. Дятлов. – СПб : УЭФ, 1996. – 325 с.
79. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
80. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія:

- В.М. Князев (співголова), І.В. Розпутенко (співголова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – 748 с.
81. Ермолаев А. “Вишневый сад” украинского традиционализма [Електронний ресурс] / А. Ермолаев, А. Левцун // Зеркало недели. – 2011. – С. 11. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/vishnevyi_sad_ukrainskogo_traditsionalizma.html
 82. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А-Г / укл.: Р.В. Болдирев та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – 632 с.
 83. Ефремов И.И. Авторитет как феномен общественной жизни и его проявление в Вооруженных силах: социально-философский анализ : дисс. ... докт. фил наук : 09.00.11 / И.И. Ефремов. – М., 2005. – 417 с.
 84. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова – М. : Русский язык, 2000. – 1536 с.
 85. Жижко С.А. Перетворення / С.А. Жижко. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2011. – 440 с.
 86. Про державну службу : Закон України : від 16.12.93 [Електронний ресурс]. – 1993. – № 52. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>
 87. Зарецькі Е. Народження ідентичної політики. 1960-ті роки: психоаналіз і поділ на громадське і приватне / Е. Зарецькі // Глобальні Модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша Р. Робертсона ; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
 88. Зейдлер Г.Л. Політична думка Стародавнього світу / Г.Л. Зейдлер. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1959. – 343 с.
 89. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия. Эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М., 1998. – 265 с.
 90. Историки античности. Древняя Греция. Древний Рим / [пер. с древнегреч., сост. М. Томашевской]. – М. : Правда, 1989. – 662 с.
 91. История правовых и политических учений [Електронний ресурс] / под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В.С. Нерсисянца. – М. : Норма, 2000. – Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovykh-ucheniy-2/79.htm>
 92. Історія філософії : підручник для вищої школи / В.Г. Кремень, В.С. Афанасенко, В.І. Волович та ін. – Харків : Прапор, 2003. – 768 с.
 93. Кант И. Критика чистого разума // Сочинения : в шести томах / И. Кант. – М., 1964. – Т. 3. – 799 с.
 94. Кант И. Сочинения : в 6-и т. / И. Кант ; [пер с нем. В.Ф. Асмуса]. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4 : Ч. 1. – 544 с.
 95. Каптерев С.Е. Авторитет государственной власти и процессы трансформации в современной России : монография / С.Е. Каптерев ; под. общ. ред. акад. О.А. Колобова ; научный редактор д. и. н., професор С.В. Устинкин. – Н. Новгород : Изд-во Нижегородского госуниверситета им. Н.И. Лобачевского, 2005. – 605 с.
 96. Кейзеров Н.И. Власть и авторитет / Н.И. Кейзеров. – М., 1973. – 264 с.
 97. Прокопий Кесарийский: личность и творчество [Електронний ресурс] / А. Чекалова. – Режим доступу : http://gumer.info/bibliotek_Buks/History/Prokop3
 98. Киселев Ю.В. Роль авторитета в общественной жизни : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Ю.В. Киселев. – Л., 1966. – 18 с.

99. Кіреєва О.Б. Тенденції розвитку теорії “соціального капіталу” [Електронний ресурс] / О.Б. Кіреєва. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2009-01/KireevaStat.pdf>
100. Клімова О.І. Концепція соціального капіталу в сучасному економічному просторі [Електронний ресурс] / О.І. Клімова // Україна наукова: VI всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 21-23 грудня 2009 р. – Режим доступу: <http://intkonf.org/klimova-oi-kontsepsiya-sotsialnogo-kapitalu-v-suchasnomu-ekonomichnomu-prostori>
101. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения / Рэндал Коллинз; [пер. с англ. И.С. Розова, Ю.Б. Вертгейма]. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2002. – 1275 с.
102. Колодій А.Ф. “Соціальний капітал”: зміст та евристична цінність концепції / А.Ф. Колодій // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: тези наукової конференції (ЛНУ ім. І.Франка, філософський факультет, кафедра філософії. 13–15 грудня 2001 р.). – Львів, 2001. – С. 54-55.
103. Комаров В.Д. К проблеме авторитета в социологической теории / В.Д. Комаров // Вестник ленингр. ун-та. – 1967. – № 11. – Вып. 2. – С. 86-96.
104. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
105. Кравченко С.А. Играизация общества: блага и проблемы / С.А. Кравченко // Сб. науч.-популярных статей – победителей конкурса РФФИ 2007 года / под ред. чл.-кор. РАН В.И. Конова. – М.: Октопус-Природа, 2008. – Вып. 11. – С. 270-276.
106. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический англо-русский словарь / С.А. Кравченко. – М.: Руссо, 2002. – С. 134.
107. Крафт-Ебінг Р. Половая психопатия [Електронний ресурс] / Р. Крафт-Ебінг; пер. с нем. д-ров мед. наук Н.А. Вигдорчика и Г.И. Григорьева // Практическая медицина: журн. – СПб, 1909. – Режим доступу: <http://www.medklassika.ru/krafft-ebing>
108. Кузнецов В.Н. Философское творчество Вольтера и современность / В.Н. Кузнецов // Вольтер. Философские сочинения / Вольтер. – М., 1996. – 560 с.
109. Лаэртский Диоген. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский; [перевод с древнегреческого Л. Гаспарова]. – 2-е изд., испр. – М.: Мысль, 1986. – 576 с.
110. Гоббс Т. Левиафан или материя форма и власть государства церковного и гражданского: в 2 т. / Т. Гоббс; [пер. с англ. и лат. Е.М.Веймана]. – М.: Мысль, – 1991. – Т. 2. О государстве. – 296 с.
111. Ленин В.И. Поли. собр. соч.: Т. 14 / В.И. Ленин. – Изд. 5-е. – М.: Изд. политической литературы, 1965–1975. – 325 с.
112. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна. / Ж.Ф. Лиотар; [пер. с фр. Н.А. Шматко]. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб: Алетейя, 1988. – 356 с.
113. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Львів: Відродження, 1991. – 287 с.
114. Літопис руський за Іпатським списком / [переклав Л. Махновець]. – К.: Дніпро, 1989. – 592 с.
115. Лозовский Л.Ш. Современный экономический словарь [Електронний ресурс] / Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг, Е.Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М.: Инфра-М, 1999. – 479 с. – Режим доступу: <http://ebk.net.ua/Book/Ses/k/0212.htm>

116. Локк Д. Избранные философские произведения : в 2-х т. / Д. Локк ; [пер. с англ. И.С. Нарского и А.Л. Субботина]. – М. : Соцэкгиз, 1960. – Т. 1. Опыт о человеческом разуме. – 734 с.
117. Лоренц К. Агрессия (так называемое “зло”) / К. Лоренц ; [пер. с нем.]. – М. : Издательская группа “Прогресс” ; Универс, 1994. – 272 с.
118. Лосев А.Ф. Гомер / А.Ф. Лосев. – М. : ГУПИ, 1960. – 352 с.
119. Лосев. А.Ф. Диалектика мифа // Философия. Мифология. Культура / А.Ф. Лосев. – М., 1991. – 525 с.
120. Лоусон Т. Социология А-Я : Словарь-справочник / Т. Лоусон, Д. Гэррод. – М. : Фаир-Пресс, 2000. – С. 393.
121. Луценко В.К. Психолого-педагогические основы авторитета советского офицера : автореф. дисс. ... канд. психолог. наук / В.К. Луценко. – М., 1970. – 18 с.
122. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. – К. : НАДУ, 2010. – С. 265-289.
123. Макиавелли Н. Государь / Николло Макиавелли ; [пер. с ит.]. – М. : Планета, 1990. – 84 с.
124. Маркс К. Соч. : Т. 18 / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-е изд. – М. : Изд. политической литературы, 1959. – 826 с.
125. Мартин Лютер. О светской власти, в какой мере мы обязаны ей подчиняться // Время молчания прошло : Избранные произведения 1520–1526 гг. / Мартин Лютер ; пер. с нем., ист. очерк, комментарии Ю.А. Голубкина. – Харьков : Око, 1992. – 352 с.
126. Мартинов А.Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). монографія / А.Ю. Мартинов ; Національний університет внутрішніх справ ; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. – К. : УІАД “Рада”, 2004. – 288 с.
127. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы [Электронный ресурс] / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – Режим доступа : <http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla03/txt26.htm>
128. Михеев В.И. Социально-психологические аспекты управления. Стил ь и методы работы руководителя / В.И. Михеев. – М., 1975. – 181 с.
129. Моніторинг громадської думки : березень 2012 р., м. Київ [Електронний ресурс] / Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. – Режим доступу : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Stok/PR_SMC&UISR_March-1_2012.pdf
130. Монтень М. Проби : Кн. 1–3 / Мішель Монтень ; [переклав з французької Анатоль Перепадя]. – К. : Дух і Літера, 2005-2007. – 365 с.
131. Монтескье Ш. О духе законов // Избран. произведен. / Ш. Монтескье. – М., 1995. – С. 159-733.
132. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; [пер. с франц.]. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
133. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи ; [пер. с фр.]. – М. : Центр психологии и психотерапии ; КСП+, 1998. – 514 с.
134. Мусихин Г.И. Соотношение авторитета и традиции / Г.И. Мусихин // Вопросы философии. – 2002. – № 10. – С. 62-75.
135. Настольный Энциклопедический Словарь товарищества “Бр. А. и И. Гранат и К” : издание с 4-го тома : Т. I : Выпуски 1–14 : А-Ботанический залив

- [Электронный ресурс]. – 2-е стереотипное изд. – М., 1894. – 666 с. – Режим доступа <http://zavantag.com/docs/index-21798235-1.html?page=2>
136. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше ; [пер. с нем. Е. Герцык и др.]. – М. : Культурная Революция, 2005. – 880 с.
137. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – Мн. : изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
138. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х : Т. 2 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконіт, 1999. – 912 с.
139. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 8000 слов и фразеологич. выражений / С.И.Ожегов, Н.Ю. Шведова ; РАН, Ин-тут русского языка им. Виноградова. – Изд. 4-е., дополн. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
140. Оксфордский толковый словарь по психологии [Электронный ресурс] / под ред. А. Ребера. – 2002. – Режим доступа : <http://oim.ru/category/entsiklopediya/oksfordskii-tolkovyi-slovar-po-psikhologiiipod>
141. Омаров А.М. Руководитель: размышления о стиле управления / А.М. Омаров. – М. : Прогрес, 1984. – 118 с.
142. Основи управління в органах внутрішніх справ : навч. посіб. / [О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, В.М. Василенко та ін.] ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 591 с.
143. Оссовская М. Рыцарь и буржуа: исследования по истории морали / М. Оссовская – М., 1987. – 528 с.
144. Павленко С. З міфів про Івана Мазепу. Україна скрізь віки : навчальний посібник з історії України : зб. статей / С. Павленко. – К. : Ярославів Вал, 2000. – 232 с.
145. Павлица К. Социально-психологические исследования авторитета командиров ЧНА : автореф. дисс. ... докт. психол. наук / К. Павлица. – М. : ВПА, 1980. – 40 с.
146. Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / Т. Парсонс. – М., 1972. – С. 360-378.
147. Парсонс Т. Социальная система // О социальных системах / Т. Парсонс ; пер. с англ. В.Ф. Чесноковой, Г. Беляевой, В. Герчикова, Н. Осиповой ; под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. – М. : Академический Проект, 2002. – С. 73-520.
148. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М., 1971. – С. 310-311.
149. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Нанетті. – К. : Основи, 2001. – 300 с.
150. Першин А.А. Проблема авторитета руководителя в системе управления социалистической армии : автореф. дис. ... канд. филос. наук / А.А. Першин. – М. : ВПА им. В.И. Ленина, 1971. – 19 с.
151. Платон. Государство // Собр. соч. : Т. 3 : ч. 1 / Платон. – М, 1971. – 341 с.
152. Платон. Сочинения : в 3-х т. / Платон. – М., 1972. – Т. 3 : Ч. 1. – 567 с.
153. Платон. Сочинения : в 3-х т. / Платон – М., 1972. – Т. 3 : Ч. 2. – 710 с.
154. Подоляк Я.В. Личность и коллектив: психология военного управления / Я.В. Подоляк. – М. : Воениздат, 1985. – 151 с.
155. Политология : Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
156. Попов А. Ценности в политике / А. Попов, Л. Зуева // Вестник МГУ. – 2000. – № 1. – С. 3-12. – (Серия 12).

157. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история / Б.Ф. Поршнев. – 2-е изд. – М. : Наука, 1979. – С. 86-96.
158. Посохов Л.П. Социальная сущность и политическое значение проблемы авторитета : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Л.П. Посохов. – М., 1961. – 19 с.
159. Конюхов Н.И. Прикладные аспекты современной психологии : термины, законы, концепции, методы : справочное издание / автор-составитель Н.И. Конюхов. – М., 1992. – 171 с.
160. Рассел Б. История западной философии : Т. 1 / Бертран Рассел. – М., 1993. – С. 401.
161. Ретюнских Л.Т. Философия игры / Л.Т. Ретюнских. – М. : Вузовская книга, 2002. – 256 с.
162. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – СПб, 1911. – С. 44-128.
163. Рих А. Хозяйственная этика / А. Рих ; [пер. с нем. Е.М. Довгань]. – М. : Посев, 1996. – 810 с. – Библиогрф. : с. 691-752.
164. Робеспьер М. О политическом положении республики // Избр. произведения : в 3 т. / М.О. Робеспьер. – М., 1965. – Т. 3. – С. 40-70.
165. Розов Н.С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии / Николай Сергеевич Розов. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. – 292 с.
166. Российский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2001, – Кн. 1 : А-Н ; Кн. 2 : Н-Я. – 2015 с.
167. Роттердамский Эразм. Воспитание христианского государя / Эразм Роттердамский ; пер. з лат. Маркиш С.П. // Знакомство с Эразмом из Роттердама / С.П. Маркиш. – М : Мысль, 2010. – 223 с.
168. Роттердамский Эразм. Похвала глупости [Электронный ресурс] / Эразм Роттердамский ; пер. с лат. П.К. Губера. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1960. – Режим доступа : <http://lib.ru/FILOSOF/ERAZM/pohwala.txt>
169. Рыбаков А.В. Политические институты: теоретико-методологический аспект анализа / А.В. Рыбаков, А.М. Татаров // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 1. – С. 139-150.
170. Рыгина Л.С. Гендер и безопасность: анализ политик региональной прессы / Л.С. Рыгина // Научные проблемы национальной безопасности России. – Саратов : Юл, 2003. – С. 164-169.
171. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь [Електронний ресурс] / Ю. Савко // Вісник Львівського університету. – 2002. – Вип. 4. – 352 с. – Режим доступа : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Savko.htm> – (Серія : філософські науки).
172. Садовьяк Д. Петро Могила – митрополит Київський / Д. Садовьяк. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – 160 с.
173. Саєнко Ю. Експертні оцінки тенденцій інтеграцій українського суспільства / Ю. Саєнко, В. Піддубний // Універсам. – 2012. – № 11–12. – С. 11-18.
174. Санкин Д.Н. Авторитет как общественное отношение / Д.Н.Санкин. – Рязань, 1980. С. 91-114.
175. Семенов М.Н. Моральный авторитет и его роль в воспитании нового человека : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / М.Н. Семенов. – М., 1967. – 174 с.

176. Скакунов Э.И. Природа политического насилия / Э.И. Скакунов // Социологические исследования. – 2001. – № 12. – С. 22-30.
177. Скирдо М.П. Народ, армия, полководец / М.П. Скирдо. – М. : Воениздат, 1970. – 206 с.
178. Словник української мови : в 4-х т. / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 4. – С. 504.
179. Словарь по этике / под ред. И. Кона. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 430 с.
180. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. – Минск : Хорвест, 1998. – 806 с.
181. Словарь русского языка : в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистических исследований ; под ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд., стер. – М. : Рус. яз. ; Полиграфресурсы, 1985. – Т. 1. А-Й. – 736 с.
182. Социальная психология. Словарь / под. ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / ред.-сост. Л.А. Карпенко ; под общ. ред. А.В. Петровского. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 176 с.
183. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М., 1985. – 1600 с.
184. Солдатов В.Е. Авторитет должности и авторитет личности : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / В.Е. Солдатов. – Свердловск, 1990. – 19 с.
185. Сорокин П. Социокультурная динамика // Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – С. 425-524.
186. Сорокін П. Соціологія революції. Зміна людської поведінки у революційні епохи / П. Сорокін – К., 1999. – 63 с.
187. Социологический энциклопедический словарь / ред. Г.В. Осипова. – М. : Норма, 2000. – 488 с.
188. Старовецький К. Зерцало Богослов'я [Електронний ресурс] / Кирил Старовецький. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/biletso/bilo.htm>
189. Степанов А.А. Научный авторитет: философские проблемы / А.А. Степанов. – Томск : Томск, гос. пед. ун-т, 2000. – 136 с.
190. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1994. – 240 с.
191. Сумбатян Ю.Г. Авторитаризм как категория политической социологии / Ю.Г. Сумбатян // Кентавр. – 1994. – № 5. – С. 139-151.
192. Суспільний розвиток від різдв Христоного = Social development AD / Укр. т-во сприяння соц. інноваціям ; Атлантична рада України ; Відділ інф.-бібл. забезпечення апарату Верховної Ради України ; пер. з укр. В.В. Кухтіна. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – 316 с.
193. Творения блаженного Августина Епископа Иппонийского / пер. Киевской духовной академии (1879–1908 : в 11 ч.) : переиздание этого перевода : в 4 т. / сост. С.И. Еремеева. – СПб : Алетейя ; К. : Уцимм-пресс, 1998. – Т. 1. Об истинной религии. – 752 с.
194. Теплов Б.М. Ум полководца / Б.М. Теплов. – М. : Педагогика, 1990. – 197 с.
195. Тернер Дж. Структура социологических теорий / Дж. Тернер ; [переводчики: Гавриш О.С., Каганов З.В., Осипов В.Г., Перцов Н.В., Погостин В.М., Шкаликов А.В.]. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 829 с.
196. Тимошев Р.М. Методологическая культура военно-управленческой деятельности : автореф. дисс. ... докт. филос. наук / Р.М. Тимошев. – М. : Воен. ун-т. 1997. – 50 с.

197. Типы и синдромы. Методологический подход (фрагменты из “Авторитарной личности” Т. Адорно) // Социологические исследования. –1993. – № 3. – С. 75-85.
198. Ткачев Э.М. Проблема авторитета в социологии и социальной психологии : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Э.М. Ткачев. – М., 1971. – 30 с.
199. Тойнби А. Философия культуры. Становление и развитие / А. Тойнби. – СПб : Лань, 1988. – 352 с.
200. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Русский язык-Медиа, 2008. – 2716 с.
201. Тоцкий В.П. Политика режима военной диктатуры в Бразилии (1964–1974) : рукопись : депон. в ИНИОН РАН / В.П. Тоцкий. – М., 1976. – 178 с.
202. Трифонова С.И. Власть и авторитет. Психологические проблемы профессиональной деятельности кадров государственной службы / С.И. Трифонова. – М., 1997. – 140 с.
203. Уманский Л.И. Психология организаторских способностей : автореф. дисс. ... докт. психол. наук / Л.И. Уманский. – М., 1968. – 30 с.
204. Утченко С.Л. Политические учения Древнего Рима / С.Л. Утченко. – М., 1977. – 209 с.
205. Феденко Н.Ф. Очерки по психологии личности советского воина / Н.Ф. Феденко. – М. : ВПА им. В.И. Ленина, 1966. – 228 с.
206. Богданов В.С. Феномен авторитета в истории и развитие современной цивилизацией : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / В.С. Богданов. – К., 1991. – 22 с.
207. Философия : Энциклопедический словарь / под ред. А.А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
208. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
209. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 840 с.
210. Философский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова, Л.И. Абалкина и др. – [2 издание]. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 816 с.
211. Философская энциклопедия : в 5 т. : Т. 1. / гл. ред. Ф.В. Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1960. – 504 с.
212. Філософія політики : Короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.
213. Філософська думка в Україні : біобібліогр. словник / авт. кол.: В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик та ін. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. – 244 с.
214. Фомиченко А.И. Демократизация политической жизни общества и ее влияние на авторитет офицера вооруженных сил : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / А.И. Фомиченко. – М., 1992. – 19 с.
215. Фрейд З. “Я” и “Оно” // Труды разных лет : в 2 кн. : книга 1 / З. Фрейд. – Тбилиси : Мерани, 1991. – 398 с.
216. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М., 1989. – 448 с.
217. Фромм Е. Мати чи бути? / Еріх Фромм ; пер. з англ. – К. : Укр. письменник, 2010. – 222 с.
218. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. с нем. – М. : АСТ, 2006. – 640 с.

219. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; [пер. с англ. А. Лактионова]. – М. : АСТ ; АСТ-Москва, 2009. – 288 с.
220. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М., 1993. – С. 229-272.
221. Фукидид. История / Фукидид. – СПб, 1994. – Т. 1. : Кн. 1. – 171 с.
222. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М.М. Беляева и др. – М. : Весь мир, 2003. – 416 с.
223. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В.В. Бибихина. – СПб : Наука, 2002. – 450 с.
224. Хайек Ф. Право, законодательство та свобод / Ф. Хайек. – К. : Сфера, 2000. – Т. 3. – 252 с.
225. Халипов В.Ф. Власть. Политика. Государственная служба : словарь / В.Ф. Халипов, Е.В. Халипова. – М. : Луч, 1996. – 271 с.
226. Хиллман Д. Архетипическая психология / Джеймс Хиллман ; [перевод с англ. Ю. Донца и В. Зеленского]. – СПб : Б.С.К., 1996 – 157 с.
227. Рівень довіри та електоральні орієнтації: квітень 2013 року [Електронний ресурс] / Центр “Соціальний Моніторинг” ; УІСД імені Олександра Яременка. – Режим доступу : http://uisr.org.ua/img/upload/files/uisr/PR_SMC-UISR_2013_04_26.pdf
228. Юнг К.Г. Человек и его символы / К.Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Д. Хендерсен и др. ; пер. на рус. яз. под общ. ред. В. Зеленского. – СПб : Б.С.К., 1996. – 454 с.
229. Шепель В.М. Имеджелогия: секреты личного обаяния / В.М. Шепель. – М., 1994. – С. 53.
230. Шилов В. Политические ценности: специфика и функции / В. Шилов // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 6. – С. 116-125.
231. Шпет Г.Г. *Philosophia Natalis* / Г.Г. Шпет // Избранные психолого-педагогические труды / отв. ред.-составитель Т.Г. Щедрина. – М. : РОССПЭН, 2006. – 624 с.
232. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; пер. с англ. А.С. Дмитриева ; под ред. В.А. Ядова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
233. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. Харьков : Основа, 1994. – 560 с.
234. Экономика / [ред. д-р экон. наук, проф. А.С. Булатова]. – 3-е изд., перераб., доп. – М. : Юримтх, 2002. – 896 с.
235. Эмерсон Р. Нравственная философия [Електронний ресурс] / Р. Эмерсон. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2001. – 384 с. – Режим доступу : <http://nbspace.ru/emerson>
236. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М., 1970. – Т. 21. – С. 28-178.
237. Энциклопедический словарь : Т. 1 / под ред. проф. И.Е. Андриевского. – СПб, 1890. – 1055 с.
238. Энциклопедический словарь товарищества “Бр. А. и И. Гранат и К°” : Т. 1. – 7-е перераб. изд. – М., 1911. – 640 с.
239. Эвола Юлиус. Традиция и раса / Юлиус Эвола ; [пер. с ит.]. – Новгород : Толерантность, 2007. – 72 с.
240. Юнг К.Г. Душа и мир. Шесть архетипов / К.Г. Юнг ; [пер. с англ.]. – К. : Порт-Рояль ; М. : Совершенство, 1997. – 384 с.
241. Юнг К. Г. Человек и его символы / К.Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Д. Хендерсен ; [пер. с нем.]. – СПб, 1996. – 454 с.
242. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг ; пер., предисл. А.М. Руткевича ; примеч. В.М. Бакусева и др. – М. : Знание, 1994. – 340 с.

243. Юнг К.Г. Психология бессознательного / К.Г. Юнг. – М. : Канон, 2001. – 397 с.
244. Airaksinen T. Ethics of coercion and authority: A philos. study of social life / T. Airaksinen. – Pittsburgh (Pa) : Univ. of Pittsburg press, 1988. – 232 p.
245. Alexis de Tocqueville. Democracy in America / Alexis de Tocqueville ; edited and abridged by Richard D. Heffner // Penguin Books, USA Inc. – New York, 1984. – 321 p.
246. Baudrillard J. Simulations / J. Baudrillard. – New York : Semiotext(e), 1983. – P. 45-57.
247. Beetbam D. The Legitimation of Power / D. Beetbam. – London, 1991. – 267 p.
248. Bhabha, Homi K. "Race", time and the revision of modernity / Bhabha, Homi K. // Oxford Literary Review. – 1991. – P. 193-219.
249. Bochenski J. Freiheit, Glaube. Sozialphilosophische Studien / J. Bochenski. – Munchen ; Wein : Philosophia Verlag, 1988. – P. 214.
250. Brechon P. Les parties politiques / P. Brechon. – Paris : Montchrestien, 1999. – P. 158.
251. Brockhaus Enzyklopädie: Deutsches Wörterbuch / Reh-Zz Günther Drosdowski Ausgabe : 19. – Herausgeber : Brockhaus, 1995. – p. 1360.
252. DuBois D. Handbook of Youth Mentoring / D. DuBois, M. Karcher. – Sage Publications Inc, 2005. – 624 p.
253. Duverget M. Sociologie politique / M. Duverget. – P., 1968. – 506 p.
254. Elvin Mark. A working detfinition of "moderniti"? / Mark Elvin // Past and Present. – 1986 (November). – P. 209-213.
255. Erikson Erik. The problem of ego identity / Erik Erikson // Journal of the American Psychkanalytic Association. – 1956. – № 4. P. 56-121.
256. Flathman R.E. The practice of political authority : Authority the authoritative / R.E. Flathman. – Chicago ; London : Univ. of Chicago press, 1980. – 288 p.
257. Fukuyama F. The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order / F. Fukuyama. – London : Profile Books, 1999. – 386 p.
258. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Cambridge : Polity Press, 1996. – 186 p.
259. Hamilton A. The authority of avowals and concept of belief / A. Hamilton // Europ. j. of philosophy. – Danvers (Mass.), 2000. – № 1. – Vol. 8. – P. 20-39.
260. Hanifan L. The Rural School Community Center / L. Hanifan // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1916. – No. 67. – P. 130-138.
261. Hayek E. The Political Order of a Free People / E. Hayek // Law, Legislation and Liberty. – N.Y., 1979. – P. 103.
262. Horkheimer M. Autoritarianism and the family / M. Horkheimer // The family, its function and destiny. – N.Y., 1959. – P. 381 - 398.
263. Jane Jacobs. The Death and Life of Great American Cities / Jane Jacobs. – New York : Vintage, 1961. – P. 138.
264. Legowicz J. Historia filozofii sredniowiecznej Europy zachodniej / J. Legowicz. – Warszawa, 1986. – P. 512.
265. Linz JJ. Totalitarian and Authoritarian Regimes. I Handbook of Political Science : vol. 3 / ed. by Greenstein F. – 1975. – 343 p.
266. Loury G.A. A dynamic theory of racial income differences / G.A. Loury // Women Minorities and Employment Discrimination. – Lexington (MA), 1977. – P. 153-186.
267. Luhman N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives / N. Luhman // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (elektronik edition) / ed. by D. Gambetta. – Oxford, 2000. Ch. – P. 94-104.

268. Meyers W. The Image-Makers / W. Meyers. – N.Y. : The Times Books, 1984. – P. 158.
269. Newbold Stephanie. Statesmanship and Ethics: The Case of Thomas Jefferson's Dirty Hands / Stephanie Newbold // Public Administration Review : T. 65. – 2005. – № 6. – S. 669-675.
270. Nye J. The Power of Persuasion: Dual components of US leadership : The conversation with J. Nye // Harvard International Review, Winter. – 2003.
271. Obana J. Puovoir politique et pouvoir spirituel / J. Obana. – Paris, 1955. – 174 p.
272. Olszewski H. Historia doktryn politycznych i prawnych / H. Olszewski. – Warszawa, 1984. – 467 p.
273. Oxford advanced learners Dictionary of Current English. – Oxford, 1995. – P. 1281.
274. Pannwitz R. Die Krisis der europäischen Kultur / R. Pannwitz. – Nornberg, 1917. – P. 64.
275. Passey A. Social Capital: Autonomy and Embeddedness / Andrew Passey // The Third Sector: For What and For Whom? – Dublin : Ireland, 2000. – 34 p.
276. Perlmutter A. Modern authoritarianism / A. Perlmutter. – L. : A Comparative Institutional Analysis, 1981. – 194 p.
277. Salleron L. Le fondement du pouvoir dans l'entreprise / L. Salleron. – Paris, 1965. – 164 p.
278. Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, R. Nevitt Sanford, The Authoritarian Personality. – N.Y., 1950. – 990 p.
279. Anna Britnor Guest, Coach, a Mentor... a What? [Электронный ресурс]. Режим доступа :<http://coachingnetwork.org.uk/resourcecentre/articles/ViewArticle.asp?artId=72>
280. Tillman L.C. Mentoring new teachers: Implications for leadership practice in an urban school / Linda Tillman // Educational Administration Quarterly. – 2005. – № 41 (4). – P. 609-629.
281. Toynbee A.J. A study of history / A.J. Toynbee. – London, 1961. – T. 12. Reconsideration. – 740 p.
282. Uricoechea F. The patrimonial foundation of the Brazilian bureaucratic state / F. Uricoechea. – Berkeley, 1980. – P. 425-453.
283. Weber M. Economie et societe / M. Weber. – Paris : Pion, 1971. – T. 1. – P. 101.
284. Weber M. Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology / M. Weber. – N.Y., 1967. – Vol. 1. – P. 21.
285. Max Weber on Law in Economy and Society / ed by M. Rheinstein. – Cambridge, Mass., 1966. – P.63-64.

ДОДАТКИ

Додаток 1					
ПЕРІОДИ					
ІНВОЛЮЦІЙНИЙ <i>Давня Греція Київська Русь</i>			ЕВОЛЮЦІЙНИЙ <i>Давній Рим Київська Русь</i>		
№	Автор, період творчості	Ключова ідея	№	Автор, період творчості	Ключова ідея
1.	Піфагор (580–500 рр. до н.е).	“Після авторитету божества і демона слід більше поважати батьків і закони, підкоряючись їм за переконаннями, тобто внутрішньо, а не зовні й удавано”. Авторитет традицій і звичаїв	1.	Е. Гіббон (англійський вчений, 1737–1794 рр.), “Велич і падіння Римської імперії”	За часів Андріана (117–138 рр.) встановився звичай, що воля імператора є законом. Чого б не наказав виконати, – на все його влада. Як він вирішить, так і має бути. За таких умов навіть розсудливий авторитарний правитель почував себе всемогутнім та непогрішним. Якщо ж ця абсолютна влада доповнювалася ще і твердістю його характеру, великою волею, безжалісністю, послідовністю у досягненні мети, перед нами повставала особистість, що відчувала право і навіть обов'язок панувати над усім живим у цьому світі Авторитарність, ореол божественності правителя
2.	Геракліт Ефеський (535–474 рр. до н.е)	Управління людьми передбачає у керівника високі моральні якості, а саме: доблесть, інтелект, благородство Авторитет морального керівника	2.	Августин Аврелій (Блажений Августин) 354–430 рр.	Авторитет і віра є вищими за розум, оскільки авторитет (влада) може існувати тільки на основі віри без сприяння розуму
3.	Фулідід (460 до н. е).	“Під час боротьби за владу розкривається людська природа. Основний закон боротьби – право сильного владарювати над слабким”. Авторитет сили	3.	Марк Тулій Цицерон (106–43 р. до н.е.)	“Коли верховна влада перебуває в однієї людини, ми називаємо її царем, а такий державний устрій – царським правлінням”. Авторитарність
4.	Сократ (470–399 до н.е.)	Визначаючи поняття “однодумністю” мав на увазі відданість авторитету правителя і підпорядкування йому членів поліса на принципах законності та довіри, поваги, добровільної субординації, слухняності Авторитет традицій, звичаїв, поваги	4.	Степанов О.А. (російський учений; 2002 р.)	У змісті поняття “авторитет” учений виділяє інваріантну частину, смислом якої є те, що авторитет виступає не як формальне, а як загальновизнане джерело всіх видів влади; підставою авторитету є приклад для наслідування, спосіб, на який посиляються під час ухвалення рішень, але який не закріплено у формальному законодавстві, і зміст Авторитет довіри
5.	Платон (427–347 до н.е).	Твердження про обов'язковість наявності начальника в усіх справах, підкорення його волі. Окреслюються питання протистояння керівництва і морального авторитету Авторитет традицій і моралі	5.	Єпископ Ісидор (Севілья, Іспанія, 560 р.)	Управлінець усіх рівнів повинен керуватись системою законів, побудованою на основі суворої ієрархії: а) закони божі; б) загальні закони; в) людські закони. Людина – істота земна, але авторитет керівників має бути беззаперечним,

					проте і керівник, і підвладний повинні постійно мати на увазі, що все, що є на землі і на небі, підкоряється волі божих законів. На землі ці закони репрезентують папа римський і духовенство Авторитет божих законів
6.	Аристотель (384–322 до н.е.)	Чим вищим є інтелект підлеглих, тим більше зміння вимагається від керівника. Те управління, що здійснюється на рівні вільних громадян, вимагає внутрішнього авторитету - включення психологічних зусиль чи інтелекту, тобто завойовування авторитету	6.	Сапфонов П.О. (Россія, XX–XI ст.)	Влада у Римі підпорядковувалася імперативу подвійного авторитету – законному і божественному
7	Плутарх (43–27 рр. до н.е.)	Порівняння життя видатних правителів Греції і Риму. Авторитет зберігається, якщо правитель дотримується “золотої середини в управлінні”	7.	Рендалл Коллінз (американський соціолог, XX–XI ст.)	“Папський престол в Римі був не більше ніж центром шанування, в якому зберігалися останки Св. Петра, що служили відчутним символом передачі харизматичного авторитету. Боротьба за верховний авторитет між світською і духовною владою Папа Бонафатій (Боніфатій) VIII оголосив, що імператори і королі є високопоставленими, але, з висоти папського авторитету, звичайними собі виконавцями влади папи. Схоластичному методу належало розквітнути у всій його архітектурній пишності; пізніше авторитетні позиції визначалися то на користь однієї точки зору, то на користь іншої, систематично спростовуючи, чи підтверджуючи їх і встановлюючи рівновагу”.
8.	Гесіод (VII–VI ст..до н.е.)	Необхідність дотримуватись моральних норм, однак з авторитарним доповненням.			
9.	Сім мудреців (VII–VI ст. до н.е.)	Сформульовано “золоте правило моральності” як ідея рівності людей як суб’єктів моральної вимоги. На питання “Коли життя найкраще?” відповідь – “Коли ми не робимо того, що засуджуємо в інших” Авторитет моральності			
10.	Піфагор (580–500 до н.е.)	Кращою формою правління вважав аристократію, яка здійснює свою владу на підставі авторитету законів			
11.	Полібій (200–120 до н.е.)	Аналізував передумови зміни циклів форм правління – від демократії, олігархії, аристократії та тиранії до охлократії – і дійшов висновку, що вони змінюють одна одну відповідно до природного закону Визначав авторитет відважного лідера			
12.	Митрополит Іларіон, “Слово про закон і	Благодать – християнське віровчення, викладене у Новому Завіті Біблії, вважає вищим авторитетом у розвитку людства			

	благодать” (1037–1050 р.)				
13.	Ярослав Мудрий, “Руська Правда” (1016 р.)	Утверджував Київську Русь як цілісне суспільство й державу на основі авторитету закону			
14.	Нестор, “Повість временних лет”, літопис (1096 р.)	Зміцнення держави, що позначилося на підвищенні авторитету правителя безпосередньо в Київській Русі й у середньовічному світі.			
15.	Володимир Мономах, “Повчання дітям” (1377 р)	“Змальовано” виразний “портрет свого часу і себе самого” і представлено ідеальний образ правителя Русі; містяться практичні настанови щодо управління державою з наголосом на тому, що князь як державний муж є носієм закону і моральності, саме на цьому має ґрунтуватись його авторитет, у цьому сила його князівської влади			
16.	Невідомий автор. “Слово про погибель Руської землі” (1237 або 1240 рр.)	Синтезовано легенди про Володимира Мономаха, зокрема про його державницький та військний авторитет			
17.	Ольстин Олексич, “Слово о полку Ігоревім” (1177 р.)	Оповідь про трагічні в історії вітчизни події рясніє образністю, емоційністю, метафоричністю та алегоріями, надаючи реальним фактам і подіям нереальних рис, які узагальнюють їх і підносять до рівня символів; твір є поєднанням двох протилежних начал – звеличення і прославлення рідної землі та авторитету її правителів; плач над її гіркою долею.			

ПЕРІОДИ

ІНВОЛЮЦІЙНИЙ Відродження				ЕВОЛЮЦІЙНИЙ Просвітництво			
№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея	№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея
1.	Фома Аквінський (1257–1274 рр.)	Південна Італія	Найкращою формою управління державою є монархія. Щоб монарх не перетворився на тирана, слід перед його сходженням на престол поставити йому дві вимоги, а саме: не порушувати авторитет християнських норм , приписів церкви; дотримуватися чинного законодавства стосовно прав і обов'язків монарха	1.	Галілео Галілей (1564–1642 рр.)	Італія (XVI–XVII ст.)	Як засновник експериментальної науки стверджує, що джерелом пізнання природи є досвід і спостереження Сліпа віра не зміцнює, а підриває авторитет
2.	В. Бурлачук (2000 р.)	Україна	Теоретична апологетика християнства закріпила домінуюче становища церковних владик, де авторитет папи був беззастережним, що продовжувало традицію політичних правителів авторитарного типу. Два образи влади, що існували в період Середньовіччя, це влада світська і церковна. На перетині цих двох образів влади виникає харизматичний тип влади-авторитету	2.	Т. Гоббс (1588–1679 рр.)	Англія (XVI–XVII ст.)	Авторитетом називає того, чий розпорядження і чий приклад приймаються до дії з довірою до мудрості тієї чи іншої особистості Авторитет суверена – абсолютний
3.	Марсilio Падуанський (1275–1343 рр.)	Італія	Там, де йдеться про формування загальних теологічних норм управління, внутрішнього світу людини, – це сфера релігії і церкви. “Теологи і церква в цій сфері можуть сказати багато цінного, але там, де проявляється вміння людини організувати маси, повести їх за собою під час вирішення господарчих, військових, політичних проблем – останнє слово повинно належати авторитету світських установ”.	3.	Ніколо Макіавеллі (1469–1527 рр.)	Італія, Флоренція	Розробив підхід до з'ясування суті держави й управління нею, обґрунтовуючи концепцію фортуни і наголошуючи, що доля визначає тільки половину дій людини, в іншому людина вибирає свій шлях сама, відповідно до власних інтересів і устремлінь Прихильність до авторитарної влади Авторитет правитель може здобувати, покладаючись на компетентність і волю,

			Система управління не може будуватися лише на авторитеті релігійних норм і принципів				підбираючи компетентних і чесних людей для виконавчої влади
4.	Вільям Оккам (1288-1347 pp.)	Англія	“Кожна спільнота може сама собі кого хоче поставити на чолі, оскільки люди народжуються вільними і рівними перед Богом, що означає можливість вибирати найбільш авторитетного керівника ”.	4.	Бенедикт Спіноза (1632 – 1677 pp.)	Нідерланди	“Необхідно допустити свободу мислення; людьми треба керувати так, щоб вони, відверто, сповідуючи різні й протилежні думки, все ж таки жили у згоді . І Ми не можемо сумніватися щодо того, що цей спосіб правління є найкращим і має найменші незручності, бо він найбільше узгоджується з природою людей і базується на авторитеті верховної влади”. Допускає множинність авторитетів
5.	Данте Аліґ'єрі (1265–1320 pp.)	Флоренція, Італія	“Світом керують дурні і мерзотники. Серед них одні не знають, що таке управлінський авторитет , проте інші добре застосовують псевдоавторитет для того, щоб максимально використати керівні посади тільки для вирішення особистих справ. При цьому автор наголошував, що той, хто керує людьми, повинен знати, що найдорожчим для них є мир і спокій у суспільстві”. Люди є найвищою цінністю	5.	Джон Локк (XVII–XVIII ст.)	Англія	Авторитет – стосується людської природи, що дозволяє говорити про психологічну і соціально-психологічну його сутність. Авторитетність ґрунтується на відсутності можливості водночас поставити під сумнів поведінку авторитетної особи. Ця властивість психіки дуже часто використовується в процесі цільового спілкування.
6.	Кирило Ставровецький, “Зерцало Богослов’я” (1581–1646 pp.)	Україна-Русь	Політична мудрість і авторитет правителя зосереджуються у додержанні міри в усьому , не вдаючись до крайнощів як в особистих, так і в суспільних справах, і в нагромадженні багатства, і в прагненні до почестей	6.	П. Орлик, український гетьман-емігрант (1672–1742 pp.)	Україна	“Тільки той, хто більше та краще працює, хто почувається до більшого обов’язку й відповідальності, хто краще творить і краще організує життя, хто власним прикладом підносить других і веде, хто проявляє сильнішу особовість – той стає провідником. Треба нам якнайбільше плекати культ просвітництва, авторитет і

							вартість проводу та якнайбільшу зорганізованість і дисципліну”. Харизматичний авторитет
7.	Жан Боден (1530-1596 pp.)	Франція	Автор обмежував розгляд однією формою держави та її керівництва – абсолютною монархією . Проте безмежна влада суверена розповсюджувалася тільки на сферу державних стосунків, стосовно ж приватної власності, особистого життя громадян перебувала поза сферою впливу монарха – вони були недоторканими і священними. Ідея сильної централізованої монархії. Традиційний авторитет	7.	Дж. Віко (1668–1744 pp.)	Італія	Поняття “авторитет” походить від слова “власність”. Визначається три види авторитету – божественний, традиційний (героїчний), авторитет людяності
8.	Рене Декарт (1596–1650 pp.)	Франція	“Щоб позбутися помилкових теорій та заклати першооснови міцного знання і відкрити собі всі шляхи, йдучи якими людина може підняти свої знання на вищий доступний їй щабель, їй потрібна велика сила характеру або ж настанови якогось мудреця”. Трактатування авторитету є неоднозначним. Заперечення авторитету, а також віра в розум, заснований на авторитеті Бога	8.	К. Гельвецій (1715 – 1771 pp.)	Франція (XVIII ст.)	“Основним мірилом авторитету є корисність вчинків його носія” (тобто їх зміст: раціональне або ефективне, але головне – корисне). Тим самим учений підкреслює відмінність перцептивних властивостей окремих об'єктів авторитету. Авторитет ототожнюється із впливом
9.	Рендалл Коллінз, американський філософ і соціолог (XX–XXI ст.)		Абстрактний підхід до з'ясування ролі авторитету, заперечення його позитивності спостерігалися і пізніше, в русі анти авторитаризму. Практика показала помилковість заперечення ролі авторитету і боязкого ставлення до нього . Створювалися нові і нові авторитети	9.	П.А. Гольбах, французький філософ німецького походження, почесний член петербурзької академії наук (1723–1789 pp.).	Франція	Авторитет – це потреба простої людини в тому, хто її розуміє і знає більше, а також рятує від страхів. Оскільки керівник “що винагороджує чесноту і карає злочин здатний вселити пошану до моральності <...>, чим примарний авторитет шанованого всіма бога Авторитет світського керівника
10.	Франческо Петрарка (1304–1374 pp.)	Італія	Авторитет правителя і гідність особистості лежать в одній площині. Авторитет моральності	10.	Д. Дідро (1713–1784 pp.)	Франція	Джерелом авторитету визначав легітимність
11.	Микола Кузанський	Німеччина	“Людина завжди є неповторною,, індивідуальною, унікальною і тому є	11.	І.У. Гете (1749–1832 pp.)	Німеччина	Авторитет має велику цінність; але тільки педант вимагає

	(1401–1464 pp.)		особливою цінністю”. Автор відступає від традиційного християнського розуміння сутності людини, 11 підкреслюючи ідею про єдність тілесного й духовного начал в людині Моральний авторитет правителя				авторитету скрізь
12.	Еразм Роттердамський (1466–1536 pp.)	Нідерланди	Авторитет правителя формується завдяки його моральній поведінці, яка є прикладом для наслідування його підлеглими	12.	І. Кант (1724–1804 pp.)	Німеччина	Кожна особа не повинна вважати себе певною ізольованою самоцінністю, а покликана бути засобом для процвітання, щастя спільноти рівних їй і вільних осіб, а всі вони, в свою чергу, покликані сприяти щастю цієї конкретної особистості. Мислитель сподівався, що, завдяки втіленню його етичного вчення, стане можливим усунення суперечності між індивідуальними і громадським, яке є головною проблемою соціального життя людей. Визначав передумови авторитету
13.	У. Шекспір (1564–1616 pp.)	Англія	Втрачаючи вищу посаду, король Лір втрачає і авторитет і опиняється в положенні найбільш знедолених людей. Очевидно, що формальна влада не гарантує авторитету	13.	Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 pp.)	Франція	Суверенітет народу є гарантом “розумного авторитету держави” , суспільної рівності та свободи, що визначає раціонально-легальний тип авторитету
14.	Мішель Монтень (1533–1592 pp.)	Франція	Мислитель по-новому вирішує проблему співвідношення віри і розуму, релігії і науки, розділяючи сфери дії цих форм людської свідомості, а саме: компетенцією представників релігії є питання віри, а компетенцією науковців – пізнання природних законів. Визначає релігійний і науковий авторитет	14.	Г. Гегель (1770–1803 pp.)	Німеччина	Авторитет – це суб’єктивна свобода і водночас інтелектуальна й емоційна потреба підкорятися авторитету. Авторитет – ідеал, який прагнуть пізнати і якому хочуть наслідувати

ПЕРІОДИ

ІНВОЛЮЦІЙНИЙ Модерн				ЕВОЛЮЦІЙНИЙ Постмодерн			
№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея	№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея
1.	Ф.В. Ніцше (1844–1900 рр.)	Німеччина	Наголосив на необхідності переоцінки всіх здебільшого християнських цінностей. Воля до влади – це не просто прагнення до панування сильного над слабким, але і прагнення зробити слабого сильним. Деформація волі до влади у “загадкових” випадках відбувається через те, що насправді правителі розглядають владу переважно як головний засіб для особистого збагачення. Авторитет – це інстинкт, а не цінність, яка має набуватися	1.	Макс Хоркхаймер (1895–1973 рр.)	Німеччина	Авторитет – вплив, залежність від особи. Сім'я виступає як найважливіша продуктивна влада, що репродукує людський характер, як цього вимагає суспільне життя, і має переважно схильність до особливо виразних авторитарних відносин. Одним з джерел формування “авторитарного характеру” є ослаблення конкретних емоційних стосунків
2.	П. Прудон (1809–1865 рр.)	Франція	Вмотивоване веління правителя призводить до авторитету	2.	Ю. Хабермас (1929 р.)	Німеччина, Франкфуртська школа	Формальна раціональність, позбавлена гуманістичного змісту, перешкоджає досягненню взаєморозуміння між людьми, однак сприяє утвердженню авторитаризму
3.	С. Соловйов (1853–1900 рр.)	Російська імперія	Наголошував на існуванні внутрішнього (“серцевий взаємозв'язок”) і зовнішнього (“у перехідний момент”) авторитетів Авторитет – “гармонія індивідуального і суспільного”, його корисність, потреба	3.	Т. Адорно (1903–1969 рр.)	Німеччина – США	У роботі “Авторитарна людина” зробив спробу за допомогою методів філософії, соціології та психології вивчити тип особистості, що стала або здатна стати поживним середовищем для фашизму або іншого виду тоталітаризму, тобто досліджував “тип ментальності”, свідомість, цінності та психологію “потенційно фашистської особистості” Концепція авторитарної особистості
4.	М. Грушевський (1866–1934 рр.)	Російська імперія, СССР	Вважав, що генезис суспільства зумовлюють біологічні, економічні та соціопсихологічні чинники. Його погляди на державу, форми правління та авторитет керівництва поєднувались з роллю героя і народу в історії. Учений обґрунтував ідею демократичної держави як форми правління, що забезпечує				

			свободу особи як складову частину суспільства, віддаючи перші позиції в керівництві саме народу, а не особі правителя				
5.	В. Липинський (1882–1931 рр.)	Російська імперія, СССР	Необхідність сильної влади в руках одноосібного правителя. Ідеальною формою правління в Україні вважав спадкову монархію на чолі з гетьманом, однак владу останнього повинен обмежувати закон				
6.	І.Франко (1856–1916 рр.)	Російська Імперія	Громадський діяч – тип керівництва, який мав закріпитися у суспільстві, що утверджувало б авторитет народної влади				
7.	О. Бакунін (1814–1876 рр.)	Російська імперія	Існування професійного авторитету , відсутність постійності в авторитетності	4.	Т. Адорно, Е.Френкель-Брунсвік, Д.Левінсон та Р. Сенфорд, М. Хоркхаймер (1950 р.)	США	Основними рисами авторитарного типу особистості є консерватизм – сувора відданість традиційним цінностям середнього класу ; авторитарне підпорядкування (мазохістський елемент) – перебільшена, всепоглинаюча емоційна пристрасть до підпорядкування, потреба в сильному лідері, некритичне ставлення до влади, піддатливість зовнішньому маніпулюванню, авторитарна агресія (садистський компонент) – схильність до засудження і покарання людей, які не дотримуються традицій, потреба в зовнішньому об’єкті задля розрядки
8.	К. Маркс, (1818–1883 рр.) Ф. Енгельс (1820–1895 рр.)	Німеччина	Суспільство не може існувати без різного роду авторитету, інакше воно перетворилося б на щось аморфне, хаотичне. Автори виступали проти “надмірної віри” в авторитет, проти культу особи	5.	Іожеф Обана (1955 р.)	Франція	Розпорядженням керівника покоряються тому, що він має авторитет, а не унаслідок раціонального пояснення. Навіть сама суть авторитета виключає раціональне мотивування. Авторитетність – не піддається тільки раціональному поясненню
9.	Гюстав Лебон (1841–1931 рр.)	Франція	“Найчастіше ватажки бувають психічно невірними людьми, напівсхибленими, які стоять на грані	6.	В.І. Міхеев, В.М. Семенов (1970 р.)	СССР	Авторитет – певний вид суспільних відносин , що виникає між керівником і підлеглим

			безумства. Якою б не була безглуздою ідея, яку вони захищають, і ціль, до якої вони прагнуть, їхні переконання неможливо похитнути жодними доказами глузду”. Виступав проти будь-якого авторитету				
10.	В.І. Ленін (1870–1922 рр.)	Російська імперія	Робочому класу потрібні авторитетні керівники. Їхній авторитет повинен ґрунтуватися на великому знанні і досвіді, широкому політичному і науковому кругозорі . Особистість керівника має бути компетентною. Основою авторитету є довіра	7.	Ю.В. Кисельов, М.П. Семенов (1966–1967 рр.)	СССР	Авторитет, на відміну від інших форм впливу, усвідомлюється і визнається тими, на кого цей вплив спрямовано Авторитет – визнаний вплив
11.	Е. Дюркгейм (1858–1917 рр.)	Франція	Визначає суспільство з “механічною солідарністю”, де авторитети, будучи найважливішим атрибутом влади, задаються зверху і підтримуються авторитарними засобами. В умовах патології суспільства одночасно можуть існувати взаємовиключні авторитети й ідеали, що неминуче призводить до конфлікту між поколіннями	8.	М.М. Бахтін (1895–1975 рр.)	СССР	Феномен авторитету стосується абсолютно різних розділів філософії, але де б він не розглядався, – він є однією з головних проблем
12.	Макс Вебер (1864–1920 рр.)	Німеччина	Визначив три ідеальних типи авторитету: легально-раціональний, традиційний, харизматичний Поняття “авторитет” і “легітимна влада” застосовуються як синоніми	9.	Стефан Тулмін (1984 р.)	США	Вважає, що визначення інтелектуального авторитету є головним завданням філософії науки
13.	З.Фрейд (1856–1939 рр.)	Німеччина	Існування авторитету пояснював переоцінкою сексуального об’єкту. Визначав вплив психологічних мотивів на поведінку людини. Колективне несвідоме націлене на пошук авторитету героя, батька, керівника	10.	П.Л. Капіца (1894–1984 рр.)	СССР	Виховання авторитетного вченого-керівника – важливе завдання майбутнього науки

Продовження таблиці еволюційного періоду Постмодерної епохи – на наступній сторінці

11.	П.П. Посохов (1968 р.)	СССР	“У соціології авторитетом називають будь-яке суспільне явище, що підпорядковує своєму впливу (керівництву або владі) дію або думку людей” Авторитет як форма влади
12.	П. Сорокін (1889–1968 рр.)	Росія – Америка	“Авторитети у низці інших базових цінностей визначаються тією соціокультурною суперсистемою, до якої вони належать. Так, релігійно-містичні підстави авторитету найбільш часто зустрічаються в традиційних громадських устроях, в яких домінує ідеаціональна культура. XX століття ознаменувалося початком дезінтеграції чуттєвої культури – її моральних, правових, ідеологічних та інших цінностей та авторитетів, які раніше контролювали поведінку людей. Основний принцип суспільства, в якому панує цей тип культури, свідчить, що істинною реальністю-цінністю є невизначене різноманіття” авторитету”ю
13.	Л. Саллерон (1965 р.)	Франція	Основа влади – авторитет. Автор розрізняє легальність (la legalite) та легітимність (la legitimite), розуміючи під першою відповідність закону писаному, а під другою – відповідність закону неписаному
14.	М. Фуко (1926–1984 рр.)	Франція	Люди, що мають владу або авторитет формують загальноприйняте ставлення до різних явищ, які можна спростувати тільки з допомогою авторитетніших конкурентів
15.	Р. Нозік (1938–2002 рр.)	Америка	Держава – інструмент примусу, але примусу необхідного, такого, що захищає права та законні інтереси тих, хто дотримується умов існуючого правопорядку Авторитет закону
16.	Ж. Дарріда (1930–2004 рр.)	Франція	Учений заперечує будь-які було зразки й авторитети, залишаючи лише саморефлексуєючі структури, на які можуть впливати лише непередбачувані флуктуації. Множинність авторитетів у постмодерну епоху
17.	Ф. Гайск (1899-1909 рр.)	Австрія, Британія, США, Німеччина	Авторитетна влада формується у результаті тривалого історичного процесу повільної адаптації свідомості індивідів, що втілюється у законах, традиціях, конвенціях і звичаях, за винятком тих суспільств, де політичний союз утворився внаслідок завоювання; люди сприймають авторитетну владу не тому, що вона може здійснюватися, як завгодно, а тому, що вони ставляться з довірою до представника влади, якщо він діє згідно із суспільним баченням
18.	Ю. Липа (1900–1944 рр.)	СССР	“Провідник українських людей – це їх висловник. Він не накидає їм своїх фантастичних експромтів і не ексцитує екстатичними видами...І це є традиція провідництва” Традиційно авторитет керівника зміцнюється, якщо він висловлює і втілює в життя помисли людей
19.	Д. Донцов (1893–1973 рр.)	СССР	“Мудреці й пророки, послані Богом Україні, знали добре, що провідна верства, коли вона дійсно є такою, – це зовсім інша порода людей. І розумом і серцем, і високо стоять вони над масою народу, над пересічною людиною” Наголошує на харизматичному авторитеті

20.	М. Оукшот, Х. Арент (1902–1975 pp.)	Америка	Досліджують права соціальних спільнот (колективні права) оминаючи увагою індивідуальні права людини. “Причиною визнання „авторитетної влади” за цих умов є те, що її здійснення відбувається в ім'я „комунітарної” єдності суспільства, його ідентичності, спільних цілей та вірувань” . Відмінною ознакою авторитету влади є її безумовне визнання тим, від кого вимагається покора, і при цьому не застосовується прямий примус
21.	Д. Бітгем (1991 p)	Англія	Для будь-якої держави необхідно, щоб більшість громадян вірила в її авторитет. Якщо державна влада надається та здійснюється зі згоди підданих відповідно до загальновизнаних принципів, ми маємо право назвати таку владу правомочною, або легітимною. Віра в авторитет державної влади є запорукою її легітимності
22.	Юзеф Марія Бохеньський (1902–1995 pp.)	Швейцарія	Розрізняє два види авторитету: епістемічний , або авторитет знань, і деонтичний , або цілеспрямований авторитет. Перший є тісно пов'язаним з наукою і раціональністю, другий вид авторитету – з проявом свободи (“вільного суспільства”). Отже, перший тип учений називає “авторитетом розуму” , а другий – “авторитетом відчуттів”
23.	О.О. Степанов (2002 p.)	Росія	Усі авторитети ділить на два великі роди: епістемічний (раціональний) , або авторитет знань , пов'язаний з наукою і раціональністю, та деонтичний (цілеспрямований) , або авторитет, обумовлений розпорядженнями : правом, державними законами, моральними принципами, наказами, розпорядженнями, правилами, технічними нормами, традиціями, дією осіб, релігійними догмами, звичаями тощо. Це – авторитет традицій , що існує в суспільстві й визначає ті або інші дії людей, заснований на передачі історично природних, нормальних норм, що склалися, і цінностей. Механізмами авторитету є природний і формальний
24.	Д.М. Данкин (2000 p.)	Росія	Якщо для довіри мислення є першоосновою, то в нелегітимних формах авторитету основна роль відводиться емоційним і афектним чинникам.
25.	Е.Фромм (1900–1980 pp.)	Німеччина	Визначення двох способів існування сучасної людини. Здійснюючи владу методом “бути” керівник досягає того, що підлеглі, які мають потребу в авторитеті, реагують на нього з величезною готовністю. Влада за принципом “мати” побудована на бажанні обов’язково щось отримати для себе
26.	В.С. Богданов (1991 p.)	Україна	“Соціально-філософський розгляд проблеми авторитету передбачає її найбільш повне та об’ємне бачення...” “Свідомо не порушуючи сфери трансцендентального” – “темні глибини доісторії” і віддалене майбутнє, визначає авторитет як соціальний феномен , що є цілком логічно і науково обґрунтованим
27.	В.О. Дмитрієв (2008 p.)	Росія	Наголошує на важливості розрізнення авторитету істинного і хибного Окреслюється соціальний характер авторитетних відносин
28.	П. Бурдье (1930–2002 pp.)	Франція	Для осмислення авторитету актуальним є символічний капітал – престиж, статус і його маніпулятивний характер впливу на свідомість індивідів за допомогою різних соціальних технологій, завдяки чому розвиваються авторитети і системи цінностей
29.	Г.Г. Гадамер (1900–2002 pp.)	Німеччина	Визначає значущість когніцій – чим більш знає людина, тим вона авторитетніша

30.	А. Шютц (1959 р.)	Австро-Венгрія	В індивідів під час засвоєння культурних цінностей складається певне бачення себе в “домашній” соціальній групі. У зіставленні свого “Ми” з іншими “Вони” формується соціальна самоідентифікація індивіда, яка і визначає його вибір життєвих цінностей та авторитетів. Певні відмінності в соціальній самоідентифікації можуть виникати у представників різних галузевих, регіональних та професійних співтовариств
31.	З. Бауман (1925 р.)	Англія	Символи замінили собою колишні авторитети, зв'язок між символами і реальністю відмирає. Це призводить до появи віртуальних авторитетів , створених за допомогою сучасних засобів масової інформації. Їх уже не можна зарахувати до традиційних авторитетів
32.	Т. Лукман (1927 р.)	Німеччина	Визначає можливість співіснування різних знань, моральних ідеалів та авторитетів в одному суспільстві. За таких умов толерантність стає найважливішою цінністю і визнанням авторитетом. Лише той, хто визнає плюралізм ціннісних орієнтацій і закликає до толерантного, той стає авторитетом
33.	Ж. Бодрійяр (1927–2007 рр.)	Франція	Знаки й образи, відірвані від конкретних об'єктів і явищ, назвав симулякрами, потворними мутантами, фальсифікованими копіями. Стверджує, що “...немає більше ні суперечностей буття, ні проблематики справжності та видимості... переважна більшість цінностей та авторитетів, що з'явилися в останні десятиліття, є ні чим іншим, як симулякрами ”
34.	В. Шахов (1939 р.)	СССР	Визначає авторитет влади як здатність, природжену або набуту, чинити домінуючий вплив на будь-яку групу; як прояв влади, що означає покору тих, хто їй підкорений. Авторитет влади передбачає, що накази та розпорядження тих, хто його має, є правильними й обґрунтованими, вагомими і виваженими у сприйнятті їх підлеглими. Авторитет має базуватися на спільній згоді в розумінні узвичаєних норм поведінки, які, у свою чергу, базуються на цінностях системи
35.	П.П. Посохов, Ю.В. Кісельов (кінець 60-х – початок 70-х років XX ст.)	СССР	Авторитет – явище соціальне і виникає як наслідок соціальних потреб, покликаний забезпечувати їх задоволення та ефективну діяльність. Тому існує потреба в особистостях з певними якостями, здатних адекватно реагувати на соціальні процеси, краще інших розуміти цілі і завдання
36.	Л.П. Буєва, Д.М. Санкин (1968 р., 1980 р.)	СССР	Авторитет досліджується у системі суспільних відносин, в процесі аналізу впливу соціального середовища на свідомість особи
37.	В.Є. Солдатов (1990 р.)	СССР	Авторитет розглядається як міра соціальної значущості суб'єкта, що складається в суспільній думці в процесі ефективної діяльності, спрямованої на задоволення об'єктивних соціальних потреб та інтересів. Він проявляється в неформальному, ненасильницькому впливу суб'єкта на об'єкт авторитету. Сутністю посадового авторитету є міра соціальної значущості суб'єкта – носія комплексу юридично закріплених владних повноважень, якими наділена посада
38.	Е. Бенвеніст	Франція	Той, хто має авторитет, характеризується не стільки силою в енергетичному розумінні цього слова, скільки здібністю створювати щось

	(1902–1976 pp.)		
39.	М.І. Кейзеров (1973 p.)	СССР	Авторитет досліджується у співвідношенні з владою. Концептуальною слугує ортодоксальна марксистсько-ленінська методологія, але окремі висновки стосовно міжгрупового впливу сьогодні, як і раніше, мають наукову цінність
40.	Ю. Аверіні (1996 p.)	Росія	Харизматичний лідер є основою стабільності тоталітарної системи і через це – визначаючим суб'єктом тоталітарної держави. Водночас легальні авторитети притаманні суспільствам з органічною солідарністю
41.	В.П. Нечипуренко, А.В. Попов, С.І. Самигін (1999 p.)	Росія	Під авторитетом розуміють соціальний вплив, що виникає завдяки тому, що особам, групам або інститутам приписується перевага, яка отримує загальне визнання. “Авторитет” аналізується як тотожне поняттям “влада” і “панування”, і зазначається, що “корисно було б знайти спільне родове визначення для понять „влада”, „панування” й „авторитет”, але годяще слово для цього не знаходиться”.
42.	Ю.Г. Сумбатяна і М.Г. Деягіна (1999–2000 pp.)	Росія	Авторитаризм розглядається як самодіяльна політична надбудова або як форма тиранічного державного режиму. “Поняття „ авторитарне суспільство ” уживається в соціальних науках поки що рідко, а якщо і вживається, то не ув'язується з феноменом зрілої індустріальної системи ”
43.	І. Зимня (1997 p.)	Росія	У педагогічній психології під авторитетом розуміють здатність безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів
44.	М.Ю. Кондрат'єв (1956 p.)	СССР	Авансування довірою – головний показник авторитетності. Відповідно до цього автор виділяє ознаки, на яких і ґрунтується авансування довіри: безпека (авторитетна особа нічого не робить на шкоду суспільству, значущість як авторитетної особи, так і інформації, про яку йдеться, і значущість оцінки цієї інформації). Отже, крім відповідальності (здатності ухвалити відповідальне рішення, оцінювати значущість міжособистісних стосунків) релевантними авторитету поняттями стають також довіра і безпека
45.	П. Штомпка (1944 p.)	Польща	Учений переконаний, що для більш глибокого розуміння сучасних соціальних процесів слід розглядати єдину агентно-структурну реальність через індивідуальну і колективну свідомість людей, об'єднаних спільними ідеалами. Очевидно, що всередині таких спільнот будуть формуватися свої авторитети й ціннісні норми, часом досить далекі від загальноприйнятих
46.	Амос Перлмуттер (1981 p.)	Ізраїль	Зосереджує увагу на зовнішній, формальній стороні авторитарного режиму
47.	Хуан Лінц (1975 p.)	Іспанія	Суспільство з обмеженістю множинності у думках і висловлюваннях є авторитарним
48.	Дж. Коулмен	Англія	Розглядає довіру як безпосередню основу побудови суспільних відносин, фактично вказує на принципи, на яких

	(XX–XXI ст.)		базується авторитет. Довіра й авторитет формуються роками, а то і навіть десятиліттями
49.	Г. Алмонд і С. Верба (1992 р.)	Америка	Сутність роботи про “цивільну” політичну культуру дозволяє відокремити авторитарну систему від інших. Основними рисами цієї культури є майже повна відсутність у громадян знань, емоцій і суджень щодо держави, відсутність прагнень, аполітичність поряд із замкнутістю на місцевій чи етнічній солідарності. Підданський тип політичної культури вирізняється сильною позитивною орієнтацією громадян на політичну систему, але слабкою орієнтацією на активну участь у її функціонуванні. Елементи підданської культури трапляються і в сучасних суспільствах, зокрема у формі поклоніння верховним політичним лідерам
50.	Ф. Урикочі (1980 р.)	Бразилія	Уточнює сенс поняття “патримоніальне суспільство”. Поєднує традиційний авторитет з сучасними реаліями
51.	В.В. Сумський (1987 р.)	СССР	Визначає співвідношення національно-культурних парадигм і авторитарних тенденцій
52.	В.П. Тоцький (1976 р.)	СССР	Вплив національної армії на встановлення авторитарного ладу показано у дослідженні “Політика режиму військової диктатури в Бразилії (1964-1974)”.
53.	В.Д. Комаров, (1968); Б.Ф. Поршнев, (1971); Е.М. Ткачов (1979); Л.І.Уманський, (1969 р.) Г.М. Андрєєва (2004 р.).	СССР, Росія	Авторитет розглядається як набір особистісних якостей , здатних впливати на інших людей, аналізується або у напрямі функціонування психічних механізмів цього феномена в реальних емпіричних групах, локалізованих у просторі та часі буття, його стимулів, зачіпаючи і соціальний аспект, або ж у напрямі обґрунтування окремих явищ психічної діяльності носія авторитету, зазвичай лідера (Соціальна психологія)
54.	В.І. Міхєєв (1975 р.)	СССР	Аналізує авторитет через призму соціально-психологічного в управлінській діяльності керівника. Визначає, що феномен авторитету є близьким до суті влади, статусу і залежності
55.	С.І. Тріфонова (1966 р.)	СССР	Авторитет досліджується через аспект влади працівників державної служби через визначення психологічних умов його формування.
56.	Ю.В. Кисельов (1975); О.О. Першин (1966); Г.В. Бажов (1970); О.І. Фоміченко (1975); Ю.М. Вдовін (1997 рр.).	СССР	Авторитет у військовій сфері досліджується низкою військових філософів, соціологів, політологів, педагогів і психологів. Спеціально проаналізовано й розкрито проблему суті авторитету керівника, його ролі й особливостей прояву у військовій службі. Досліджується авторитет командира, висвітлюються питання впливу демократизації політичного життя суспільства на авторитет офіцера збройних сил, підвищення авторитету офіцерських кадрів у сучасному російському суспільстві

57.	І. Єфремов (2005 р.)	Росія	Влада в державі є потенційно авторитетною, оскільки більшість членів суспільства будь-якої країни впевнена у необхідності держави і схильна до цього інституту влади, але може і не схвалювати керівництво. Потреба авторитетності і слави – природний і благородний стан особистості на противагу пихатості (гонитві за славою заради дрібних, корисливих, жалюгідних мотивів)
58.	А. Маслоу (1943 р.)	США	За ієрархією потреб авторитет разом з потребою в повазі (шануванні), компетентності, досягненні успіхів, схваленні та визнанні перебуває на четвертій позиції
59.	С.А. Кравченко (2002 р.)	Росія	Визначає такі види авторитетів, як демократичний, духовний, особистий, професійний, службовий. “Авторитети не задаються апіорі, а соціально набуваються, тому так чи інакше сягають корінням у спосіб життя, культуру попередніх поколінь”
60.	О.В. Старовойтенко (2006 р.)	Україна	“Найбільш гідними й авторитетними членами соціуму виступають ті, хто найбільш повно концентрує в собі зразкову людину, спільний інтерес, колективні уявлення, суспільну волю і зміст колективного несвідомого. Вожді, жерці, монахи, філософи, вчені та ін. виокремлюються і вивищуються не через свою особисту винятковість, якою безумовно володіють, а через органічну спорідненість зі спільнотою, самовідреченість і здатність до вираження глибинного духу колективу. Вищою суспільною цінністю виступає „традиція” як єдине знання нелюдського походження, що має езотеричні і конкретно-духовні зв'язки (релігія, філософія, наука, мистецтво), форми, які підтримують зв'язок людей з Абсолютом”
61.	А. С.Макаренко (1914-1938 рр.)	СССР	Невміло сформований індивідуальний стиль керівництва сприяє виникненню у керівника помилкового авторитету (псевдоавторитету), що є, по суті, лише його ілюзією, привидом
62.	Г.Я. Дідух О.В. Єгорова-Гатман, О. Кобилянська, О. Лабковська, А.І. Лисюк (XX–XXI ст.)	Україна, Росія	Розглядають авторитет як близьке до влади явище, люди підкоряються йому добровільно або під страхом лише законного легітимного примусу й аналізують його з позицій лідерства особистості
	Е. Дюркгейм (1858 – 1917 рр.)	Франція	У статті “Реальні й ціннісні думки” висловлює бачення того, як умоглядні цінності перетворюються на “авторитетні” норми”, що регулюють поведінку індивідів і груп
63.	А. Ріх (1996 р.)	Швейцарія	Твір “Господарська етика” релігійного філософа містить цінні думки про те, як ідеальні цінності й етичні (трудові) ідеали перетворюються на повсякденну норму, а потім і на особливий вид суспільного авторитету
64.	Л.І.Василенко (2000 р.)	Росія	Авторитетність харизматичного лідера є необхідною в разі невеликого ступеня зовнішньої організованості; у громадах духовно слабких авторитетність є єдиним засобом збереження їх від розпаду. Проте це є поживним ґрунтом для авторитаризму

65.	Г.Г. Майоров (1976 р.)	СССР	Необхідність розмежування авторитету розуму й особистісного (епоха Просвітництва). Недопустимо змішувати авторитет знань та авторитет посади
66.	Г. Гадамер (1900 – 2002 рр.)	Німеччина (XX ст.)	Авторитет – значення або вплив особи, письмового джерела тощо, які вважає за потрібне враховувати якась особа або певна група людей. Авторитет ґрунтується на визнанні й, отже, на дії особистого розуму , якій, усвідомлюючи свою обмеженість, вважає інших більш досвідченими. До сліпої покори наказам цей правильно зрозумілий зміст авторитету не має взагалі жодного стосунку
67.	С. Московічі (1925 р.)	Франція	Авторитет – ознака, яка вимальовується через якусь невизначену, але ефективну особливість вождя. Автор розрізняє дві значущі категорії авторитету залежно від його походження: авторитет посади й авторитет особистості. Відносна значимість цих категорій еволюціонує. “Єдиним авторитетом, яким можна впливати на маси, стає авторитет особистості, але авторитет посади надає йому настільки необхідну законну підставу”
68.	Г. Грабович (1990 р.)	СССР	“Авторитет як універсальне людське явище можна визначити відповідно до різних контекстів або наукових дисциплін, але для наших потреб найбільш переконливу й функціональну модель знаходимо в політичній теорії і практиці, що по своїй суті близько пов’язана зі сферою релігійного та специфічно церковного”. Авторитет обов’язково треба відрізнити від влади (сили), яка є чимось набагато підставнішим та не завжди надає (або проявляє) авторитетність чи легітимність
69.	Карл Фрідріх (1972 р.)	Британія	Авторитет – це спосіб і здатність переконування
70.	С.Є. Каптерев (2005 р.)	Росія	“Для політичної влади особливе значення має сприйняття влади як авторитетно-владного повноваження. Останнє визнається як вплив, заснований на легітимності: один суб’єкт політики має авторитетні повноваження відносно іншого суб’єкта, оскільки той оцінює домагання віддавати накази як правомірні. Влада зацікавлена у стабільних відносинах з об’єктом, тому прагне їх легітимізувати, тобто зробити авторитет основою своєї влади”
71.	Д. Ронг (1988 р.)	Британія, Оксфорд	Любов, повага, дружба або психологічна схильність до панування і покори є основою персонального авторитету. Легітимний (легальний) авторитет владних стосунків – де суб’єкт володіє визнаним правом командувати, а об’єкт – визнаним обов’язком коритися
72.	В.Г. Ледяев (1996 р.)	Росія	Поняття “легальний авторитет” є більш точним, оскільки чітко вказує на джерело авторитету – легальні норми, закони, статусні права
73.	Д. Ейстон (1958 р.)	США	Посилання на легітимність є правомірною, коли авторитет базується на легальних (формальних) нормах , наприклад стосовно традиційного авторитету перед використанням негативних санкцій
74.	Д. Белл (1775 р.)	Канада	Допоки накази і команди виконуються “автоматично”, допоки мова авторитету “працює”, і наділені ним особистості не повинні “звертатися” до мови впливу і влади, можна вважати, що авторитет функціонує

75.	У. Коноллі (1993 р.)	Британія, Оксфорд	Під час пояснення авторитету не потрібно змішувати два різних виду авторитету – добровільну покору і реакцію на примус , використання якого є законним. Перший вид відносин – це авторитет, другий – легітимна влада
76.	С. Льюкс (1974 р.)	Британія, Лондон	Авторитет може бути формою влади, але не обов’язково
77.	Т.О. Бондаренко (2002 р.)	Росія	Досліджуються соціально-психологічні передумови формування авторитету співробітника міліції
78.	Г. Вептруска (1991 р.)	Росія	Авторитет – це складне явище і стосунки. Визначаються особистісні характеристики керівника, що впливають на авторитет , – професійна, організаторська, рольова, соціально-особистісна й індивідуально-психологічна
79.	С. Гончаренко (1997 р.)	Україна	Авторитет учителя – загальновизнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний авторитет учителя значною мірою залежить також від його становища в суспільстві
80.	Т.И.Артемяева (1977 р.)	Росія	Поняття “влада” – це здатність підпорядкувати інших людей своїм бажанням, а поняття “авторитет” – якість, що дозволяє їм охоче прийняти право лідера давати вказівки. Авторитет спирається на такий соціально-психологічний феномен, як довіра
81.	О.А. Степанов (2002 р.)	Росія	Авторитет як специфічний вид влади існує у різноманітних сферах людської діяльності. “Авторитет” у чистому вигляді – це неформальний вид влади. Якщо формальна влада користується авторитетом, то, крім авторитетних методів (приклад для наслідування), вона у своєму арсеналі має і неавторитетні методи управління. Тому в неформальних організаціях авторитет є чи не єдиною формою управління спільною діяльністю людей, що належать до цієї організації

Навчальне видання

Новаченко Тетяна Василівна

**АВТОРИТЕТ КЕРІВНИКА:
ЕВОЛЮЦІЯ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ**

Навчально-методичні матеріали

Укладачі:

Ларіна Наталія Борисівна

Ясько Неля Василівна

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*
Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Підп. до друку 05.11.2013.
Формат 60 x 84/16. Обл.-вид. арк. 8,11. Ум.-друк. арк. 6,97.

Видавець Національна академія державного управління
при Президентові України
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-67-93.
E-mail: vydav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.